

Bibelspråk og nasjonalspråk

Bibelspråk og nasjonalspråk

Redigert av

Helge Omdal

Skriftserien nr. 140e

124 s.

Pris: 140,- NOK

ISSN: 1504-9299 (elektronisk)

ISBN: 978-82-7117-624-2 (elektronisk)

© Høgskolen i Agder, 2007

Serviceboks 422, N-4604 Kristiansand S.

Design: Høgskolen i Agder

Emneord:

1. Bibelspråk
2. Nasjonalspråk
3. Skriftspråk
4. Skriftspråksetablering

Innhold:

Forord	7
Barbara Franz: <i>Bibelen på tysk før og etter Martin Luther</i>	11
Arne Torp: <i>Et norsk bibelspråk på 1500-tallet? Et kontrafaktisk tankeeksperiment med to praktiske demonstrasjoner</i>	27
Anne Karin Ro: <i>Fra martyr til feminist: Viktige perioder i engelsk bibeloversettelse ca. 600–ca. 2000</i>	47
Jarle Bondevik: <i>Framvoksteren av det nynorske bibelspråket og seinare utviklingstendensar</i>	75
Tor Vegge: <i>Retorikk og stil i det greske nytestamentet og i nyare norske bibelomsetjingar</i>	89
Helge Omdal: <i>En «flytende» språktilstand. Om framveksten av moderne norsk – uten feste i bibelspråket</i>	103

Forord

Bibelspråket har spilt en avgjørende rolle for etableringa av eget nasjonalspråk i mange land. Etter reformasjonen oppstod et behov for å formidle Bibelens ord på folkets eget språk, istedenfor på latin, og etter Luthers arbeid med de tyskspråklige bibeltekstene kom et tilsvarende oversettingsarbeid forbausende raskt i gang også i mange andre land. I Norden fikk både Danmark, Sverige, Finland og Island sine egne bibeloversettelser på 1500-tallet. Disse oversettelsene blei distribuert til kirkene i stort antall, noe som hadde sammenheng at trykkekunsten noenlunde samtidig hadde gjort det mulig å trykke bøker og dermed masseprodusere dem. For den tidas mennesker var bibeltekstene og bibelspråket svært sentrale deler av kontakten med skriftspråk og lesespråk – bibeltekster blei lest opp og repetert søndag etter søndag, og var nok for mange den mest aktuelle kontakten med skriftspråket og det som var i ferd med å etablere seg som det nasjonale fellesspråket.

I Norge førte derimot reformasjonen til at vi som en del av det dansk-norske fellesskapet med styring fra København tok i bruk de danske bibeloversettelsene. Dansk språk fikk dermed et sterkere fotfeste i Norge – noen egen norsk språknorm eksisterte ikke. Vi kan fastslå at det danske språket i form av bibeltekstene var med på å styrke danskens udiskutable språklige posisjon i Norge. Fram til siste del av 1800-tallet var det ikke tale om noe eget norsk språk. Først med fornorskinga av dansk-norsken og etableringa av Aasens landsmål kom det fart i arbeidet med å skape et eget norsk nasjonalspråk til erstatning for det danske. Og først deretter kom de første bibeloversettelsene – og da i begge målformene.

Dersom vi ser nøyer på de svenske og danske bibeloversettelsene og sammenlikner språket i dem med dagens svenske og danske språknorm, ser vi at det har vært relativt mindre endringer i den flerehundreårige perioden fram til vår tid enn det var i den tilsvarende foregående språkhistoriske perioden. Da bibeloversettelsene kom, var språkforma et eksempel på at store endringer hadde skjedd i språket fra det eldre språktrinnet fram mot et mer «moderne» og grammatisk-strukturelt enklere svensk og dansk språk. Samtidig er det all grunn til å anta at svensk og dansk bibelspråk bidrog sterkt til styrking av det generelle svenske og danske moderne skriftspråket, og muligens også har bidradd til å «konservere» skriftspråket i den tilstanden det var, og altså fungere som en tilnærma bremse på skriftspråksutviklinga.

For Norges del kan en bare undre seg over hva som kunne ha skjedd om vi etter reformasjonen hadde vært en sjølstendig nasjon, og ikke hadde «gått glipp av» den naturlige muligheten til å etablere et modernisert norsk språk til erstatning av det eldre norrøne språktrinnet. Hvordan ville et slikt «modernisert» norsk språk ha sett ut dersom det hadde blitt gjort til fast norm og blitt brukt som bibelspråk i en norsk bibeloversettelse på 1500-tallet? Og hva ville ikke noe slikt kunne ha betydd for ei heilt annerledes norsk språkutvikling generelt?

Slike spekulasjoner kan det være fristende å leike seg med, men ikke desto mindre har *Arne Torp* i en artikkel i denne boka forsøkt å forestille seg hva som kunne ha blitt den norske språknorma dersom norsk skulle brukes i en bibeloversettelse etter reformasjonen. Han ender opp med å antyde to alternativer: en austorsk variant og en vestnorsk.

Ellers tar forfatterne i denne antologien for seg forskjellige sider ved etablering av nasjonalspråk og bibelspråk i flere land. *Barbara Franz* gjør greie for bibeloversetterarbeidet til Martin Luther og andre bibeloversettelser på tysk både før og etter Luther. *Anne Karin Ro* omtaler og kommenterer det mangslungne arbeidet med bibeloversettelser til engelsk heilt fra 600-tallet og fram til vår tid. Det spesielt norske bibelspråket blir belyst av *Jarle Bondevik* og til dels i artikkelen av *Tor Vegge*. Bondevik omtaler viktige forhold ved framveksten av det nynorske bibelspråket, mens Vegge drøfter sider ved sjølve bibelspråket: retorikk og stil i det greske nytestamentet og i nyere norske bibeloversettelser. Til slutt diskuterer *Helge Omdal* noen «språkklimatiske effekter» som muligens kan settes i sammenheng med den «flytende» språktilstanden i norsk på bakgrunn av at Norge ikke fikk noe fast etablert skriftspråk på 1500-tallet, men først flere hundre år seinere.

Artiklene i antologien har sitt utgangspunkt i innlegg på et seminar om bibelspråk og nasjonalspråk holdt på Høgskolen i Agder i Kristiansand i november 2005. Innlegga er bearbeidd og tilrettelagt for publisering i denne artikkelsamlinga. Det er vårt håp at de leserne som målretta eller tilfeldig kommer over denne publikasjonen, vil oppfatte artiklene som interessante og informative.

Kristiansand, mars 2007

Helge Omdal

Barbara Franz

Bibelen på tysk før og etter Martin Luther

Innledning

Tysk bibelspråk blir ofte forbundet med oversettervirksomheten til reformatoren Martin Luther. Vurderingen av Luthers betydning for og bidrag til tysk bibelspråk – og mer generelt av utviklingen av et felles tysk standardspråk – har de siste 450 år vært ganske varierende. Noen har satt likhetstegn mellom Luthers tysk, tysk bibelspråk og nyhøytysk språk som helhet, av andre ble han oppfattet som 'nyhøytyskens far' eller grunnlegger. Enkelte har til og med ment – noe overdrevet – at språket til Luther var 'protestantisk'.

Dette er problemstillingen jeg har satt meg fore å diskutere her. Først skal jeg gi en noe kort oversikt over tyske bibelutgaver før og etter Luther. Så gir jeg en beskrivelse av status for tysk skriftspråk på 1500-tallet i forhold til utviklingen av tysk som nasjonalspråk. I denne forbindelse skal det gis en vurdering av Luthers betydning for tysk bibeloversettelse¹ og rollen hans under utviklingen og utbredelsen av et felles tysk nasjonalspråk.

Tyske bibelhåndskrifter fra middelalderen²

Fra middelalderen er det kjent ca. 800 tyskspråklige håndskrifter av bibelutdrag og bibeltekster med over 40 forskjellige traseringsstrenger – av forskjellig omfang, form og art. De tidligste bibelutgaver på tysk har hatt den latinske 'vulgata' som grunnlag, den berømte bibeloversettelsen som ble laget av Hieronymus mellom 382 og 385 e.Kr.³

Det første oversettelsesforsøket til tysk som er overlevert, er Codex Abrogans, et latinsk-gammelhøytysk (østfrankisk) glossar. 'Abrogans', som betyr *ydmyk, beskjeden*, er det første stikkordet i det alfabetiske glossaret og ble senere også

¹ <http://de.wikipedia.org/wiki/Bibelübersetzung>

² Jf. Leonhard 1982: 17ff.

ordbokas tittel. Dette første latinsk-tyske leksikon antas å ha blitt til i tidsrommet 765–769 og inneholder ord og uttrykk fra Det gamle og Det nye testamentet i alfabetisk orden. Denne 'Abrogans' er den eldste overleverte bok på tysk. Fire håndskrifter fra det 8. og 9. århundret er bevart og oppbevares i dag i St. Gallen, Paris, Karlsruhe og Wien.⁴

Blant spesielt interessante bibelske utgaver fra middelalderen må det nevnes den nedertyske 'Heliand' (ca. 830), gjendiktningene av Otfrid von Weissenburgs 'Evangelienharmonie' (863–871), Notker (950–1022) av St. Gallens salmebok og 'Wiener Genesis' (1060–1065). Disse bibeltekstene er som oftest relativt frie tyske 'oversettelser', basert på codices på latin.

I senmiddelalderen ble det også laget vitenskapelige bibler, som inneholdt tekstkritikk og teologiske drøftinger, f.eks. Nikolaus av Lyras († 1349) salmekommentar, oversatt til tysk av Heinrich von Mügeln (ca. 1315–ca. 1370).⁵

Generelt hadde bibelutgaver i middelalderen en svært begrenset 'rekkevidde', noe som selvsagt skyldtes kostbarheten av håndskriftene – og den utstrakte orale kulturen. Kun et fåtall mennesker hadde råd til å kjøpe en bibel. Heller ikke mange var lesekyndige – en antar at kun 5–10 % av befolkningen kunne lese. Bibelhistorier ble kjent gjennom høytlesning under gudstjenesten og muntlig gjenfortelling, for noen få utvalgte også gjennom kirkelige skoler.⁶

Det var først og fremst prester, kirkefyrster, klostre og verdslige fyrster som eide bibler, enten hele bibelutgaver eller evangeliene. Slike kostbare utgaver har vært symboler på makt og berømmelse, og de er i dag ettertraktede objekter, som beundres på museer og selvfølgelig er interessante for forskere og andre historisk interesserte.

Anledningen og interessen for bibellesning hos folk flest økte etter hvert gjennom middelalderen, da byene begynte å opprette skoler og universitet. Da bibelutgaver ble statussymbol hos borgerskapet i byene fra 1300-tallet, holdt kirken på å miste råderetten over de forskjellige tyskspråklige bibelpublikasjonene. Allerede på 1200-tallet ble det utgitt et kirkelig forbud mot folkelig bibellesning - noe som viser at kirken ønsket å beholde eneretten når det gjaldt bibelfortolkning – enhver oversettelse, gjendiktning eller til og med enkel lesning innebærer jo fortolkning og dermed varierende oppfatninger om teksten. I senmiddelalderen kom det ut en tysk

³ <http://de.wikipedia.org/wiki/Vulgata>

⁴ Leonhard 1982: 60-62; Kartschoke 2000: 97-99.

⁵ Leonhard 1982: 82-83.

⁶ Hans-Joachim Griep (2005): Geschichte des Lesens, Darmstadt. S. 184-210.

legmannsbibel, som snart ble beskyldt for 'heresi' (vranglære) av kirkemyndighetene, men spredningen kunne vanskelig stoppes.⁷

Etter hvert foregikk formidlingen av bibeltekster til folket ikke lenger kun muntlig, da flere ble lesekyndige. Klostrene kom til å miste eneretten som bokprodusenter til byene og universitetene.⁸ Bokproduksjonen generelt økte, og dermed også antall bibelutgaver som kom på markedet.

Skriftlig formidling begynte å spille en viktigere rolle enn før, både innen religiøs og verdslig litteratur. Økende etterspørsel gjorde at bokproduksjonsprosessen måtte endres.

Gutenbergs bibeltrykk

Johannes Gensfleisch zu Gutenberg⁹ (født i Mainz ca.1394/1399, † 1468) utviklet en teknikk med ny trykkpresse og bevegelige enkelttyper. Hans første trykte bokutgave¹⁰, som kom på markedet i 1454, var et banebrytende bibeltrykk. Han valgte å lage en Vulgata-utgave i storformat, vel å merke ikke på tysk, men på latin.

Men fram til reformasjonen kom det 18 tyske bibler på trykk, flere av dem hadde Mentels bibelutgave fra 1466 som modell. De fleste trykte bibler fra før reformasjonstiden ble utgitt på sørtysk område, hele 14 av de 18 som da kom ut.¹¹ Augsburg, Nürnberg og Straßburg var blant de tyske byene med størst bibelproduksjon.

Trykkeren Johannes Mentel, eller Mentelin fra Straßburg, kan ha vært elev hos Gutenberg¹², i hvert fall var de i kontakt med hverandre. Mentels utgave var historiens første fullstendige bibeltrykk på tysk, og den ble modell for flere av de senere utgavene. Teksten er basert på en eldre tysk oversettelse fra ca. 1350, som dessverre ikke er overlevert. Trykkutgaven var typografisk sett forbilledlig, men manglet illustrasjoner, noe som gjorde at den ikke ble like populær som de senere, illustrerte biblene, for eksempel Kobergers bibelutgave fra Nürnberg fra 1483.

Det ble laget fire nedertyske utgaver på trykkerier i Köln, Lübeck og Halberstadt. Blant disse ble 'Lübecker Bibel' fra 1494 den mest berømte nedertyske før reformasjonen.

⁷ Leonhard 1982: 20; 53f.; 209.

⁸ Hartweg/Wegera 1989: 50f. og 72f.

⁹ Stephan Füssel (2004).

¹⁰ Hans-Joachim Griep, 2005: 211.

¹¹ Tschirch 1989: 110.

¹² Se Füssel 2004: 106-111

Kirkeledere reagerte på den økende bibelspredningen med påbud om sensur, f.eks. erkebiskop Berthold av Mainz i 1485. Pave Leo X advarte i 1513 mot oversettelsesvirksomheten generelt. Frykten var berettiget: Nå ville flere selvstendige oversettelser komme i omløp uten kirkens godkjenning.

Det er vanskelig å forestille seg reformasjonens framgang uten trykkekunsten. Trykkerienes rolle i samfunnet ble betydelig, og den ”svarte kunsten” skulle også påvirke utviklingen av tyskspråklig skriftlighet.

Martin Luther (1483–1546)

Da reformatoren i 1522 oversatte og kort tid etter utga på trykk sitt *Septembertestamente* (Luthers aller første oversettelse av Det nye testamente), var det hos Melchior Lotter i Wittenberg, med tresnitt laget av selveste Lucas Cranach d.e. Etterspørselen var stor, og snart ble den nye oversettelsen også trykt opp andre steder, f.eks. hos Petri i Basel: ”Das new Testament / jetzund recht grüntlich teutsch, [...]” (Basel, Adam Petri, 1523). Der ble det av språklige grunner behov for å lage glossar til Luther-oversettelsen, siden Luthers østmiddeltyske språk ikke uten videre var forståelig for lesere i Basel-området, som vanligvis brukte alemannisk som skriftdialekt.¹³

Luthers såkalte ’Voll-Bibel’ kom ut i Wittenberg i 1534 og inneholdt både Det gamle og Det nye testamente, igjen med tresnitt fra Lucas Cranachs verksted.

Men oversetteren og teologen Martin Luther var ikke helt fornøyd med utgaven og ønsket å revidere den straks etter at ’Vollbibel’ for første gang hadde blitt publisert hos Hans Lufft i Wittenberg. Høye krav til språkdrakt og god forståelighet hadde etter Luthers oppfatning gjort det helt nødvendig med en nyutgave¹⁴.

I ”Sendbrief über das Dolmetschen” fra 1530 forklarer Luther anliggendet sitt slik:

[...] Ich hab mich des gevlissen in dolmetschen / das ich rein vnd klar deudsch geben moechte. Vnd ist vns wol offft begegnet / das wir xiiij tage / drey / vier

¹³ Leonhard 1982: 215-217.

¹⁴ Tschirch 1989: 111ff., Hartweg/ Wegera 1989: 62ff.

wochen / haben ein einziges wort gesucht vnd gefragt / habens dennoch zu weilen nicht funden. [...] ¹⁵

I 1539/1541 utkom en ny, revidert utgave av Luther-bibelen, fulgt av siste nyutgave i 1545 (et år før Luthers død), den såkalte 'Luther-Bibel letzter Hand'. Den skulle bli trykt opp mange steder, som f.eks. i de protestantiske byene Straßburg, Basel og Augsburg, i tillegg i Worms og Frankfurt am Main. I Zürich, derimot, der Zwingli teologi var rådende, ble det i 1529 (revidert i 1551) publisert en egen oversettelse, som selveste Ulrich Zwingli i samarbeid med presten Leo Jud sto for. ¹⁶

Nye katolske bibelutgaver under og etter reformasjonstiden

Tre katolske bibeloversettelser, som tydeligvis var inspirert og delvis basert på Luthers, kom ut i reformasjonstiden. Det var først Hieronymus Emsers bibelutgave fra 1528 (trykt hos Walter Schuman i Leipzig), oversettelsen var basert på Luther, men inneholdt katolsk-dogmatiske tilpasninger i teksten. Den ble fulgt av Dietenberger-bibelen i 1534 og Ecks oversettelse i 1537.

Dietenbergers bibelutgave hadde god utbredelse og høyt opplag: På tittelen sto følgende ord:

Fleissig, trewlich vnd in christlicher kirchen gehabten Tradition, übersetzt von Johann Dietenberger [i Mainz]

Denne utgaven ble den mest populære blant 1500-tallets katolske bibeltrykk. Det må nevnes at Dietenbergers oversettelse av Det nye testamente var basert på Emsers utgave. ¹⁷

Luther-motstanderen Johann Eck i Ingolstadt utgav bibeloversettelser under sitt eget navn i 1537 (i Augsburg), og flere ganger posthumt fram til 1630 (i Ingolstadt). Begge bygget på både Luthers og Emsers oversettelser, men ble aldri særlig populære.

Ikke før i 1630 utkom det – forsinket pga. trettiårskrigen – en ny katolsk, Vulgata-basert bibeloversettelse, som Caspar Ulenberg sto for. Den ble utgitt i storformat hos Johann Krepis i Köln og skulle få god utbredelse og et høyt opplag. ¹⁸

¹⁵ <http://www.staff.uni-marburg.de/~naeser/sendbrf.htm>;

¹⁶ http://de.wikipedia.org/wiki/Zürcher_Bibel

¹⁷ Hartweg/ Wegera 1989: 67.

¹⁸ Leonhard 1982: 246-249.

Imens ble det laget nye opplag av Luther-bibelen, uten endringer fra originalen, på Endters trykkeri i det protestantiske Nürnberg i 1641, 1662 og 1668. Alle var opptrykk av Luthers siste oversettelse, bare illustrasjonene var nye. Dette viser hvor høyt Luthers oversettelse fortsatt ble respektert.

På 1700-tallet ble det i protestantiske områder laget og utgitt flere didaktiske bibelutgaver, ofte med korte tekster og mange illustrasjoner, som f.eks. "Bilderbibel" av Christoph Weigel (Nürnberg 1708).

På katolsk side utkom det en ny bibelutgave i 1892, en nybearbeidelse, gjennomført av Joseph Franz von Allioli, igjen basert på Vulgata. Denne utgaven ble svært populær, men det skyldtes ikke først og fremst oversettelsen, men illustrasjonene. Utgaven til Allioli ble trykt opp igjen flere ganger fram til 1960-tallet, uten endringer.

Bibeloversettelser på 1900-tallet

I 1912 ble en nyrevidert *Lutherbibel* publisert, i en nyere, tidsriktig språkdrakt, men tilpasningene som var blitt foretatt, var svært skånsomme.

Einheitsbibel, godkjent både for katolikker og protestanter, ble ferdig i 1980. Denne var preget av Luther-språket, men noe modernisert og med en del økumenske kompromisser. Noen kritikere har sagt at *Einheits*-bibelens GT bærer et mer lutheransk preg, mens NT er katolsk-preget. Kompromisset ble publisert etter ca. 30 års arbeid.

En annen interessant utgave ble *Gute Nachricht-Bibel* fra 1980, en nokså fri oversettelse, men basert på Bibelens originalspråk:

Gute Nachricht-Bibel er en helt ny oversettelse fra hebraisk og gresk. Oversetterne har kalt den en "kommunikativ oversettelse". Meningen har vært å unngå en bokstavgro, direkte bibeloversettelse etter gammelt forbilde, og i stedet å skape et forståelig språk, som gjør Bibelens ord tilgjengelig for folk flest.

Et utdrag fra Mt 6,9–13 fra *Gute Nachricht-Bibel*¹⁹ viser at det handler om en ganske fri oversettelse:

9 So sollt ihr beten: Unser Vater im Himmel! Mach deinen Namen groß in der Welt. **10** Komm und richte deine Herrschaft auf. Verschaff deinem Willen Geltung, auf der Erde genauso wie im Himmel. **11** Gib uns, was wir heute zum

¹⁹ Wikipedia: <http://www.en.wikipedia.org/wiki/>; Det tyske bibelselskapet / Deutsche Bibelgesellschaft: <http://www.dbg.de/channel.php?channel=36&SELECT=gmb&INPUT=matth%E4us+6>

Leben brauchen. **12** Vergib uns unsere Schuld, wie auch wir allen vergeben haben, die an uns schuldig geworden sind. **13** Lass uns nicht in die Gefahr kommen, dir untreu zu werden, sondern rette uns aus der Gewalt des Bösen.

Også Luther-bibelen fra 1912 ble etter hvert noe revidert og godkjent av Det tyske bibelselskapet i Stuttgart. Den utkom så i nyere språkdrakt i 1984.²⁰ Der ser Vater-unser ut som følger:

Luther-Bibel, rev. utgave fra 1984:

9 Darum sollt ihr so beten: Unser Vater im Himmel! Dein Name werde geheiligt.
10 Dein Reich komme. Dein Wille geschehe wie im Himmel so auf Erden. 11
Unser tägliches Brot gib uns heute. 12 Und vergib uns unsere Schuld, wie auch
wir vergeben unsern Schuldigern. 13 Und führe uns nicht in Versuchung, sondern
erlöse uns von dem Bösen. [Denn dein ist das Reich und die Kraft und die
Herrlichkeit in Ewigkeit. Amen.]

Den opprinnelige versjonen til Luther (versjon fra 1522, uten vers):

Unser Vater inn dem himel. Deine name sey heylig. Dein reich kome. Deine wille
geschehe auff erden wie im himel. Unser teglich brod gib uns heut. und vergib
uns unsere schulde wie wir unser schuldigern vergebe und fure uns nicht in
versuchung/ sondern erlose uns vo dem ubel. Denn dein ist das reich und die
krafft und die herligkeit in ewigkeit. Amen.

Den økumeniske versjon fra 1980:

Vater unser²¹ im Himmel, geheiligt werde dein Name. Dein Reich komme. Dein
Wille geschehe, wie im Himmel so auf Erden. Unser tägliches Brot gib uns heute.
Und vergib uns unsere Schuld, wie auch wir vergeben unsern Schuldigern. Und
führe uns nicht in Versuchung, sondern erlöse uns von dem Bösen. (Denn dein ist
das Reich und die Kraft und die Herrlichkeit in Ewigkeit.) Amen.

²⁰ Jf. Det tyske bibelselskapets utstilling på Bibelmuseum i Stuttgart-Möhringen.

²¹ I den tysktalende del av Sveits brukes det derimot i dag "Unser Vater...".

Det er slående hvor små forskjellene i språkdrakten er fra 1522 til 1984, når en da ser bort fra ortografiske endringer.

Hvordan var språksituasjonen på Luthers tid?

På 1500-tallet fantes det fortsatt ikke noe felles tysk skriftspråk, men regionale skriftdialekter. Bibeloversettelsen tyske språkdrakt var selvfølgelig preget av dette forholdet.

Det tyske språkområdet omkring 1500 deles vanligvis inn i såkalte 'Landschaftsschreibsprachen', med nedertysk i nord som stadig var et særskilt språkområde, se kart 1 nedenfor.²²

Schriftdialekte in mittelhochdeutscher und mittelniederdeutscher Zeit

Kart 1

Det høytyske området sør for Benrath-linjen deles opp i middeltysk (Mitteldeutsch) og sørtysk (= Oberdeutsch).

I Köln-området bruktes det en blanding av nedertysk/middeltysk, med nederlandske innslag. Østmiddeltysk ble brukt i området Thüringen/Sachsen, mens vestmiddeltysk var i bruk i Mosel-Rhin-området og Hessen.

²² König 2001: 76

Sørvesttysk skriftdialekt tilsvarer alemannisk og bruktes i øvre Rhindalen, Schwaben og på sveitsisk område, mens sørøsttysk skriftdialekt, kalt "Gemeines Deutsch", ble brukt i Bayern og Østerrike.

Latin var kirkens og vitenskapens språk, men de forskjellige regionale landskapsspråk hadde i det aktuelle tidsrommet i økende grad begynt å overta funksjonen av 'dannelsesspråket' latin, f.eks. i bibelspråklig sammenheng.

Luther brukte i bibeloversettelsene sine den østmiddeltyske varianten, som skilte seg ut fra sørøsttysk både i skrivemåte, morfologi og ordbruk.

Men han var godt kjent med språkbruken både nord, vest og sør for eget område pga. av oppvekst og kontakter, f.eks. ved *Tischgespräche* i Wittenberg, reisevirksomhet og lesning.

Luther som oversetter

Da Luther begynte å oversette bibelen til tysk (fra året 1522), skal han ha vært en av de aller første som ikke oversatte via Vulgata, men brukte originalspråkene som utgangsspråk.

Ved hjelp av Erasmus av Rotterdams greske utgave med latinske annotasjoner (fra 1516/1519) oversatte Luther først NT til tysk. Oversettelsen fra hebraisk av Det gamle testamentet ble et noe mer komplisert samarbeidsprosjekt, der flere medarbeidere bidro under Luthers ledelse. Den første oversettelsen ble ferdigstilt i 1534, men revidert siden.

Hva var spesielt med Luthers bibelspråk? For det første var forståelighet utenfor eget språkområde i Wittenberg det viktigste målet. Men påstanden om at Luther nærmest skapte et felles skriftspråk, er uholdbar. Dette var verken mulig på det tidspunktet eller tilsiktet.

Derimot hadde han stor stilistisk innflytelse, særlig på ordbruk og vendinger i tidens nyhøytysk, og arbeidene hans fikk stor betydning for skriftdialektenes utvikling. Luther valgte ord med omhu, reviderte mye, han ønsket å bruke ordformer som var utbredt, og dermed forståelig for de fleste tysktalende, og han tok stilmessige hensyn. Dette er kjent både fra flere av hans egne utsagn i kilder som f.eks. *Tischreden*, *Sendbrief vom Dolmetschen* (1530), og fra omtale i korrespondansen.

Når han nevner at han ønsket å bruke et 'folkelig språk', må dette ses i sammenheng med den latin-pregede, stive språkbruken, som var typisk for tidligere bibeloversettelser, preget av språkbruk som var svært tro mot den latinske utgangsteksten. Luther prioriterte forståelig tysk og ønsket å minske språkbarrièren,

som regional språkdrakt representerte på den ene siden, og som det latinske forbilde i språklig-stilistisk sammenheng var årsak til på den andre siden. Bare oversetterens språkmektighet²³ og systematisk revisjonsarbeid kunne bøte på disse utfordringene.

Både katolske og evangeliske bibelutgaver kom til å basere seg i ettertiden i større eller mindre grad på Luthers oversettelse. Den ble på kort tid svært anerkjent. På Luthers egen tid hadde det forbausende nok ikke ennå kommet til så store konfesjonelle skiller innen bibelspråk og teologisk ordbruk ellers, men avstanden skulle bli større²⁴ etter den augsburgske religionsfreden i 1555²⁵.

Bokrevolusjonen

Med Gutenbergs oppfinnelse hadde bokrevolusjonen begynt, og muligheten for publikasjon ble stadig større, da det ble vanlig å bruke hjemmeprodusert papir i stedet for pergament. Mellom 1450 og 1500 oppsto det flere sentra for bibeltrykk på tyskspråklig område og flere steder ellers i Europa (f.eks. i Roma i 1465, London i 1477, Stockholm i 1483, Istanbul i 1503²⁶). Ved siden av byene Mainz (1450) og Köln (1466) oppsto det større sentra i Straßburg (1458), Augsburg (1468), Nürnberg (1470) og Lübeck (1470). Trykkeriene brukte fortsatt både latin (ca. 80%) og tysk (20%)²⁷.

Mellom 1522 og 1546 ble det solgt ca. en halv million eksemplarer av de ca. 300 høytyske bibeledisjoner som fantes. Luthers skrifter, flygeskrifter inkludert, skulle utgjøre en tredel av hele den tyskspråklige bokproduksjonen.²⁸

Luther som formidler

Da Luthers NT ble ferdig etter oppholdet på Wartburg, hadde boktrykkingen kommet i gang på alvor.

Samtidig hadde protestantene fått et nytt syn på Bibelen: Det var for dem en bok som folk flest skulle lese selv. Luther hadde forelest om Bibelen siden 1509 og krevde nå at Bibelen skulle bli gjort tilgjengelig for folket, både i kirken, i skolen og hjemme.

²³ Tschirch 1989: 108.

²⁴ Jf. Macha, Jürgen: Konfession und Sprache. Zur schreibsprachlichen Divergenz um 1600. In: Mattheier/Nitta 2004: 161-176.

²⁵ http://da.wikipedia.org/wiki/Den_augsburgske_religionsfred

²⁶ Füssel 2004: 40-47.

²⁷ Füssel 2004: 76.

²⁸ Füssel 2004: 111.

Reformatoren ønsket å lage en bibeloversettelse med utgangspunkt i de gamle originaltekstene på hebraisk og gresk. Viktigst for ham ble kravet om at språket skulle være ”folkelig”, dvs. ikke latinpreget tysk.

Et utdrag fra ”Sendbrief zum Dolmetschen” (1530) skal illustrere synspunktene hans:

Also habe ich die Roma. iij. fast wol gewust / das im Lateinischen vnd Griechischen Text / das wort (Solum) nicht stehet / vnd hetten mich solchs die Papisten nicht duerffen leren. War ists / Diese vier buchstaben S_o_l_a stehen nicht drinnen / welche buchstaben die Eselskoepff ansehen / wie die kue ein new thor / Sehen aber nicht / das gleichwol die meinung des Texts inn sich hat / vnd wo mans wil klar vnd gewaltiglich verdeutschen / so gehoeret es hinein / den ich habe Deudsch / nicht Lateinisch noch Griechisch reden wollen / da ich deudsch zu reden im dolmetschen furgenommen hatte. Das ist aber die art vnser Deudschensprache / wen sich ein rede begibt / von zweien dingen / der man eins bekennet / vnd das ander verneinet / so braucht man des worts solum (allein) neben dem wort (nicht odder kein) Als wenn man sagt / Der Bawr bringt allein korn vnd kein gelt / Item / ich hab warlich itzt nicht golt / sondern allein korn / Ich hab allein gessen vnd noch nicht getrunken / Hastu allein geschrieben vnd nicht vberlesen? Vnd der gleichen vnzelige weise inn teglichem brauch. [...] denn man mus nicht die buchstaben inn der Lateinischen sprachen fragen / wie man sol Deudsch reden / wie diese Esel thun / Sondern man mus die mutter ihm hause / die kinder auff der gassen / den gemeinen man auff dem marckt druemb fragen / vnd den selbigen auff das maul sehen / wie sie reden / vnd darnach dolmetschen / so verstehen sie es denn / vnd mercken / das man Deudsch mit ihm redet.²⁹

²⁹ <http://www.staff.uni-marburg.de/~naeser/sendbrf.htm>

Luthers påtvungne opphold på Wartburg høsten 1522 ble anledningen for ham til å oversette NT. Dette sies å ha skjedd på kun elleve uker, *Septembertestamente* ble utgitt i Wittenberg kort tid etter.

Flere trykkerier trykte opp "Neues Testament Deutsch", dels uten autorisasjon. GT tok lengre tid for Luther å gjøre ferdig, det ble utgitt i deler i tidsrommet 1523–1534 og ble ferdigstilt i 1534. Fem revideringer fulgte fram til Luthers død i 1546.

Dermed kurserte det samtidig både eldre og nyere delutgaver av Bibelen, i alt 60 av dem, i tillegg den såkalte 'Vollbibel' fra 1534.

Luther skal ha begynt med å revidere NT så snart han ble ferdig med GT i 1534. Dette førte til at det fantes mange versjoner av forskjellig kvalitet, både språklig og teologisk sett. Nyopptrykk fra forskjellige trykkerier, som ikke var autoriserte av Luther, førte til dårligere kvalitet, men samtidig også til større utbredelse av Luther-oversettelsen. Bibelutgavene hans skulle kunne brukes i de fleste deler av tyskspråklig område.

I Basel i Sveits trykte man opp Luthers bibeloversettelser, men trykkeren tilpasset morfologi og skrivemåte, og/eller føyde til alemannisk glossar for å gjøre teksten bedre forståelig for sveitsiske lesere. Luthers herkomst fra språkgrensen mellom høy- og nedertysk sies å ha gjort ham til en god formidler. Språkbruken hans er blitt mer 'folkelig', fjernere fra latin, men selvsagt ikke den samme som vanlig, spontan muntlig dagligtale. Luthers bibelspråk har faktisk noen ganger et ganske arkaisk preg over seg, noe som også samtiden skal ha lagt merke til, en bevisst høytidelighet, som også vi i dag forbinder med Bibelens stil.

Tendensen til overregional gyldighet på grunnlag av det som forskningen beskriver som *østmiddeltysk-sørøsttysk skriveunion*³⁰, førte til at det ble utviklet felles ordforråd i sentrale og sørøstlige områder.

Men Luther brukte også en hel del nedertyske ord og vendinger i bibeloversettelsen sin og tilførte høytysk ordforråd med dette også et mer nordlig preg.

Når Luthers bibeloversettelse skulle brukes i andre, mer perifere tyskspråklige områder, var tilpasninger innen regional morfologi og skrivemåte påkrevd for å oppnå forståelighet. Trykkeriene sto ofte for glossar eller anmerkninger i marginen på regionale språk. Dette gjorde at Luthers oversettelse kunne bli brukt og forstått på mange steder på høytysk område.

³⁰ H. Wolf : Martin Luther: Eine Einführung in germanistische Luther-Studien. Stuttgart. 1980: 54f.

Oversettelse fra høytysk til nedertysk på grunnlag av Luthers bibelutgaver var fortsatt vanlig fram til ca. 1650. Men over tid ble også lesere fra nord utsatt for høytysk språkdrakt og vant til den.

Flere av de regionale skriftspråkenes særtrekk ville etter hvert måtte falle bort i bibelutgaver og andre skrifter, flere lesere ble vant til det lutherske språket, som selv var blitt til en variant av en felles skriftdialekt med – delvis heller midlertidige – løsninger. Da Luthers uttrykk og vendinger i stor grad ble vellykket og populære, økte naturlig nok aksepten, som gjorde at mange av slike vendinger kom til å bli faste.

Om antallet og spredningen av Luthers bibelutgaver kan det nevnes følgende:³¹ I 1522 ble det solgt ca. 3000–5000 eksemplarer i første opplag av Luthers septembertestamente, og på høsten 1522 utkom flere nye opptrykk andre steder.

I 1523 publisertes det oversettelser av NT til dansk, nederlandsk og hele tre til nedertysk. I 1525 oversettes det NT til svensk. Denne utgaven ble grunnlag for Gustav Vasas Bibel fra 1541. Fram til år 1534 utkom det 87 høytyske og 19 nedertyske utgaver. Forskere har regnet ut at hver 10. husholdning hadde sin egen bibel i 1533, mens det 30 år tidligere bare var hver 43. husholdning. Spredningen ble altså stor.

Katolske konkurrenter ble imponert over Luthers suksess og lot seg inspirere til egne bibeloversettelser i 1530-årene, men ofte med Luthers ordbruk som opplagt forbilde. Språklig polarisering oppsto først under motreformasjonen: Noen former og skrivemåter skulle bli et kjennetegn på katolsk bibelspråk, mens andre trekk ble oppfattet som typiske for 'protestantisk tysk'. Etter 1555 ble Luthers tysk i katolske områder oppfattet som kjettersk. Denne stigmatiseringen ble mindre etter hvert, men opphørte ikke helt før i 1750-årene. *Cuius regio, eius scriptio!* Den som bestemte over regionen, bestemte skrivemåtene, het det før 1750. 'Konfesjonell' betinget skrive-usus på 1600-tallet – særlig innen den protestantiske union og den katolske liga – førte til en periode på 1600-tallet med gjeninnføring av gammel språkform i oppbyggelige skrifter.³²

Selve bibelspråket til Luther ble med tiden nærmest fossilisert. Det skulle helst ikke røres, og tysk bibelspråk ble dermed et konservativt språk. Mange har reagert sterkt på forsøk på å modernisere tysk bibelspråk, mens andre krevde tilpasninger.

³¹ Se hos: Hartweg/ Wegera 1989, kap. 4, Tschirch 1989, kap. 35.

³² Innlegg av Jürgen Macha, Münster, på HSSF-konferansen i Mainz, 14. oktober 2005.

Luthers betydning for tysk språk

Vurderingen av Luthers betydning for utviklingen til et tysk nasjonalspråk har alltid vært omdiskutert, med tidvis sterk polarisering. Typiske er uttalelser som: "Nyhøytysk var en protestantisk dialekt", at Luther var "nyhøytyskens far, at han skapte eller grunnla høytysk språk", eller at Luther var en språklig "foregangsmann".

Eller var han "bare" oppmerksom på samtidens tendenser og ønsket bevisst å forsterke dem? Siden slutten av 1960-årene har germanistisk forskning sett på Luther som en katalysator³³, som en som kun forsterket tidens tendenser. Samtidig legges det nå også vekt på trykkerienes³⁴ viktige rolle som formidlere med økonomiske interesser. Det påpekes også den viktige rollen som den språkkontakten høytyske språkområder med sentral beliggenhet hadde seg imellom, må ha spilt på 1400- og 1500-tallet.

Luthers bibelspråk i forbindelse med utviklingen mot et felles tysk skriftspråk kan deles inn i tre faser³⁵:

1. Tiden før 1524:

Det fantes et regionalt preg i Luthers bibelspråk, dvs. den østmiddeltyske språkvarianten.

2. "Mellomfasen":

Fortsatt stor variantrikdom og tilpasninger mot 'trykkerienes usus', vanlig på sørøsttysk område ("Gemeines Deutsch").

3. Tiden etter 1531/1532:

Stabiliseringsperioden, ingen varianter med lokal binding, begynnende systematisering med gjennomtenkt utvelgelse og tilpasning.

Typiske trekk

Typisk for Luthers bibelspråk er at idiomatisk tysk står i sentrum og at latin mister sin pregende kraft. Luther praktiserte en friere type oversettelse enn både forgjengerne og

³³ Werner Besch (1967): Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jahrhundert. Studien zur Erforschung der spätmittelhochdeutschen Schreibdialekte und zur Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache. München.

³⁴ Hartweg/Wegera 1989, kap. 4.4.

³⁵ Hartweg/Wegera 1989: 68

mange av oversetterne i samtiden. De brukte Vulgata som språklig modell og utgangspunkt, mens Luther gikk tilbake til kildespråkene. Luthers mål var et forståelig, variert tysk språk med stor stilbevissthet og teologisk tyngde. Stiltrekk hos Luther som ligger i tiden er f.eks.

- utstrakt bruk av modalverb og modalord/-partikler (*ja, denn, da, aber, allein*, etc.), som er typiske trekk i retorikk og tysk talespråk,
- hypotakse med nye, entydige subjunksjoner, som *denn, weil*, etc. (profilering av subjunksjoner) i stedet for gammelt, uspesifikt *dasz, og*
- utviklinger mot monosemering (mindre flertydighet) i ordbruken.

Disse trekk finner man nok ikke bare hos Luther. Det handler heller om tidstypiske utviklingstrekk i nyhøytysk språk. Skriftspråkets utvikling påvirkes jo både av skriftlig og muntlig språkbruk.

Som typisk for Luthers språk anses den utstrakte bruken av alliterasjon og dobbelte vendinger (Paarformeln), som f.eks. *Haus und Hof, Kind und Kegel*, – trolig inspirert fra det greske NT. Han har nok også vært ansvarlig for nyskapning av en hel del komposita, som f.eks.: *Machtwort, kleingläubig, geistreich*. Flere sentrale begreper som *Glaube, Gnade, Buße, Sünde, fromm, Gerechtigkeit* m.fl. har fått endret betydning under reformasjonstiden og er blitt sentrale innen lutheransk-protestantisk teologi.

Forskningen har kommet fram til at Luthers bidrag er størst på leksikalsk-stilistisk område, og der har han blitt et forbilde.

Til slutt må det også påpekes at særlig Luthers bibeloversettelser har bidratt til økt leseforståelse hos folk flest. Leserne har blitt vant med større språklig variasjon, spesielt innen ordbruk, og med dette ble overregional språkbruk mer vanlig og mer akseptert. I tillegg kommer trykkekunstens fremmarsj, i tillegg til reformasjonens og humanismens nye krav til lesing og dannelselse.

Leksikalsk variasjon

Leksikalsk variantrikdom fins i stor grad i dagens tysk, men den var antakelig større på 1500-tallet. Bruken av regionale skriftspråk avtok gradvis mellom 1500- og 1800-tallet. I dag er mange av de tidligere regionale trekk visket ut eller til dels integrert i tysk skriftspråk, mens tysk talespråk – eller talespråkene – fortsatt er ganske variantrike når det gjelder ordforrådet.

Diskusjoner omkring regulering av tysk språk kom først på dagsorden utpå 1800-tallet, og ikke før mot slutten av århundret ble tysk skriftspråk forsøkt normert og

kodifisert i ordbøker, som skulle gjelde for hele det tyske språkområdet. Trekk av regionalsspråk er fortsatt til stede i dag, og variasjon i tysk standardsspråk har igjen blitt et aktuelt diskusjonsemne blant germanister, fordi et snevert standardbegrep ikke ser ut til å stemme overens med språkvirkeligheten. Språkvariasjon finner vi i stor grad på Luthers tid, men i moderne tysk er den fortsatt av interesse.

Litteratur

- Besch, Werner (1967): *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15..Jahrhundert. Studien zur Erforschung der spätmittelhochdeutschen Schreibdialekte und zur Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache*. München.
- Füssel, Stephan (2004): *Gutenberg und seine Wirkung*. Insel-Verlag, Frankfurt am Main.
- Hartweg, Frederic/Wegera, Klaus-Peter (1990): *Frühneuhochdeutsch. Germanistische Arbeitshefte*. Niemeyer, Tübingen.
- Kartschoke, Dieter (2000): *Geschichte der deutschen Literatur im Mittelalter*. dtv, München.
- König, Werner (2004): *Atlas Deutsche Sprache*. dtv (bokutgave og digitalisert utgave).
- Leonhard, Joachim-Felix (1982): *Deutsche Bibeln vor und nach Martin Luther* [Utstillingskatalog, UB Heidelberg]. Heidelberg.
- Mattheier, Klaus J./Nitta, Haruo (2004, red.): *Sprachwandel und Gesellschaftswandel. Wurzeln des heutigen Deutsch*. München.
- Tschirch, Fritz (1989): *Geschichte der deutschen Sprache*. Bd. II. *Vom Hochmittelalter bis zur Gegenwart*. 3. opplag, revidert v/Werner Besch. Erich Schmidt Verlag.
- Wegera, Klaus Peter (red.) (1986): *Zur Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache*. Niemeyer Tübingen.

Nettsteder

- <http://www.bibleserver.com/>
<http://de.wikipedia.org/wiki/Bibelübersetzung>
<http://www.staff.uni-marburg.de/~naeser/sendbrf.htm>
<http://www.dbg.de/channel.php?channel=36&SELECT=gmb&INPUT=matth%E4us+>

Arne Torp

Et norsk bibelspråk på 1500-tallet? Et kontrafaktisk tankeeksperiment med to praktiske demonstrasjoner

Bakgrunn

Kontrafaktisk historieskriving må kunne sies å være en heller tvilsom geskjeft som vitenskapelig disiplin, ettersom det viktige kravet til etterprøvbarhet av lett forståelige grunner ikke kan innfris når en gir seg ut på dette feltet. Jeg har derfor med velberådd hu kalt dette bidraget et *tankeeksperiment*, for å understreke at dette ikke er vitenskap, men snarere det som noe ambisiøst kalles kvalifisert gjetting, i dette tilfelle gjetting om hvordan fortida kunne ha arta seg dersom fortida hadde arta seg annerledes enn fortida arta seg. Om mi gjetting i dette tilfellet kan karakteriseres som kvalifisert, overlater jeg til leserne å avgjøre.

Av samme grunn har jeg dessuten – det også med velberådd hu – unnlatt å ta med litteraturhenvisninger,¹ for ytterligere å understreke at dette ikke er vitenskap, men først og fremst spekulasjon. Det forhindrer jo ikke at jeg både har lest og slått opp i bøker og snakka med folk jeg stoler på, men jeg nevner likevel ingen her, slik at ingen skal trenge å føle seg uthengt eller misforstått.

1 To hypotetiske scenarier

I motsetning til hva som faktisk skjedde, vil jeg altså anta at Norge hadde fortsatt som eget uavhengig kongerike fra høgmedalderen uten å være involvert i politiske unioner med resten av Skandinavia. Hvordan kunne en norsk bibeloversettelse ha sett ut dersom reformasjonen var blitt innført i det sjølstendige kongeriket Norge på 1500-tallet? Dette er den utfordringa jeg skal prøve å svare på her. Jeg må altså anta at Norge hadde hatt et politisk og kulturelt sentrum innafor våre nåværende eller tidligere landegrensar, som jo i stor grad er identiske, bortsett fra visse ”justeringer” langs grensa mot Sverige. Når det gjelder plassering av dette senteret, vil jeg gå ut fra to alternative scenarier, der jeg i det hele tatt ikke vil spekulere over hva slags politiske

¹ Med unntak av et par nødvendige fotnoter i forbindelse med det som er sagt om den historiske bakgrunnen for den svenske og den islandske bibeloversettelsen.

begivenheter som kunne sannsynliggjort de to lokaliseringene, men bare anta følgende:

A. *Senteret var på Østlandet*, f.eks. i Oslo (Christiania var jo ikke en gang påtenkt på 1500-tallet). Med et slikt maktsentrum kan en tenke seg at skriftspråket ville vært basert vesentlig på sørøstlandsk talemål, som uten den norsk-danske unionen måtte kunne antas å ha vært vesentlig reinere ”norsk” (i lingvistisk genetisk forstand) enn det sørøstlandske talemålet som etter hvert faktisk utvikla seg i denne landsdelen, i alle fall når det gjelder bymåla, og da spesielt målet i Oslo.

B. *Senteret var på Vestlandet*. I så fall er det knapt noen annen lokalitet som ville vært realistisk å forestille seg som sentrum enn Bergen. Men uten den norsk-danske unionen, som ble bekrefta i den såkalte Bebindelsen fra 1450 og skulle vare ”til ewiigh tidh”, er det rimelig å tenke seg at bergensmålet kunne blitt et annet enn det særprega og svært ”moderne” bymålet som etter hvert utvikla seg der. Det kunne da vært rimelig å anta at bergensmålet i likhet med bymåla ellers i landet ville stått i mye nærmere kontakt med bygdemåla i landsdelen. Med en sammenhengende skriftkultur bakover til den norrøne tida kunne en til og med tenke seg at det hadde eksistert et vestnorsk lesemål som på visse punkter hadde vært enda mer konservativt enn de mest arkaiske bygdemåla i landsdelen.

Ut fra disse to alternative scenariene har jeg så prøvd å forestilt meg hvordan et eventuelt norsk bibelspråk kunne blitt seende ut dersom Norge hadde fått sin egen bibel på 1500-tallet i likhet med det som skjedde ellers innafor det nordiske språkområdet – altså i Danmark og Sverige og på Island. Med et politisk og kulturelt tyngdepunkt på Østlandet (jf. A) er det etter mitt syn ut fra både geografiske og språklige grunner rimelig å anta at et norsk bibelspråk ville blitt mest likt språket i den svenske Gustav Vasas bibel (GVB) fra 1541. Dersom vi derimot kan tenke oss et 1500-talls-Norge med Vestlandet som den sentrale regionen (jf. B), er det ikke usannsynlig at språket i en norsk bibel kunne ligget nærmere språket i den islandske såkalte Guðbrandsbiblía (GB) fra 1584.

For å konkretisere alternativ A og B har jeg så tatt for meg et lite, men velkjent tekstutdrag i disse to bibelutgavene, nemlig juleevangeliet, og forsøkt å forestille meg hva som sannsynligvis måtte endres i et samtidig juleevangelium på norsk. For alternativ A har jeg da tatt utgangspunkt i den svenske bibelen og for alternativ B i den islandske.

2 Gustav Vasas bibel (GVB) (1541)

Dette er den første oversettelsen av hele Bibelen til svensk, etter at Det nye testamentet var blitt oversatt først i 1526. Oversettingsarbeidet hadde sjølsagt sammenheng med reformasjonen, som var blitt gjennomført i 1524 av kong *Gustav Vasa* (1496–1560). Oversettelsen ble utført av en kommisjon under ledelse av *Laurentius Petri* (1499–1573), som var svensk erkebiskop fra 1531 helt til han døde 42 år seinere.

GVB har fått stor betydning for den framtidige utviklinga av svensk skriftspråk, ettersom denne oversettelsen utgjorde grunnlaget for den offisielle svenske kirkebibelen helt fram til 1917.²

Thet begaff sikh i then tijdhen at aff Keysar Augusto vtgick itt bodh, at all werlden skulle beskattas. Och thenna beskatning war then första, och skeedde vnder then Höffdingen offuer Syrien, Kyrenio. Och the gingo alle hwar vthi sin stadh, til at läta beskatta sikh. Så foor ock Joseph vp aff Galilea, aff then stadhen Nazareth in vthi Judeska landet, til Daudiz stadh, som heter Bethlehem, ty han war aff Daudiz hws och slecht, på thet han skulle låta beskatta sikh medh Maria sijn troloffuadha hustru, hwilken haffuandes war.

Så begaff sikh medhan the woro ther, wordo daghanar fullbordadhe at hon skulle födha. Och hon födde sin förstfödda Son, och swepte honom j lindaklädher, och ladhe honom nedher j een krubbo, Ty them war icke rwm i herbergena.

Och j then samma egnden woro någre Heerdar, the ther wakadhe och höllo wård om nattena offuer sin hiord. Och sij, Herrans Ängel stoodh när them och Herrans klarheet kringskeen them, och the wordo stoorligha förfäradhe. Och sadhe Ängelen til them, Warer icke förfäradhe, Sij, iagh bodhar idher stoor glädhi, hwilken allo folckena widherfaras skal, Ty jdagh är idher födder frelsaren, som är Christus Herren, j Daudiz stadh. Och thetta skal wara idher för tekn. I skole finna Barnet swept j lindaklädher, nedherlagdt j een krubbo. Och strax wardt medh Ängelen itt stoort taal aff then himmelska häärskaran, the ther loffuadhe Gudh och sadhe, Ära ware Gudh j högden, och på jordenne fridh, och menniskiomen en godh wilie.

2.1 Språklig kommentar

2.1.1 Ortografi og fonologi

I samsvar med vanlig praksis i eldre tid eksisterer det ikke noe skille mellom tegna *i* og *j*. Avhengig av posisjon i ordet kan de stå for enten vokalen /i/ (*itt, sin* (stadh), *sin*

² Jf. Gösta Bergman: *Kortfattad svensk språkhistoria* (Stockholm 1984), s. 86–87.

(son), *i* og *j* (= prep. *i*)) eller halv vokalen /j/ (*iagh, jordenne*). Kombinasjonen *ij* står derimot for lang /i:/ (*tijden, sijn* (hustru), *sij*). Tilsvarende gjelder for tegna *u*, *v* og *w*: Avhengig av posisjon i ordet kan de stå for enten vokalen /u/ (*vtgick, vnder, Gudh, hustru*) eller halv vokalen /w/ (*werlden, hwar, war, swept*). Ut fra det vi kan se av denne teksten later det til at /w/ konsekvent er skrevet som *w*. Når *w* er brukt som vokaltegn, kan det se ut som den betegner lang /u:/: *hws, rwm*. Dette betyr altså at bokstaven *w* som vokaltegn her representerer det som det engelske navnet antyder – altså *dobbel u*! Skrivemåten *Gudh* synes derimot å tyde på at dette ordet kan ha hatt kort vokal. Om disse skrivemåtene skyldes at talespråket ennå skilte mellom korte og lange stavelser, er nok derimot ikke sikkert; det kan vel også skyldes eldre ortografiske konvensjoner, som imidlertid i sin tur selvfølgelig avspeiler en eldre fonologisk realitet, nemlig det eldre fellesnordiske kvantitetssystemet. En skrivemåte som *skeedde* kan på tilsvarende måte representere overlang stavingskvantitet. En skal likevel være forsiktig med å anta at kvantitetsforholda i talespråket hos dem som skreiv denne teksten, fremdeles var som i norrønt og gammalsvensk.

Bokstaven *f* står initialt for /f/, mens *ffu* og *ff* mediant og finalt i samsvar med vanlig praksis i seinmellomalderen står for /v/ (*offuer, haffuandes, aff, begaff*). Disse skrivemåtene kan tyde på at denne formen av svensk skilte mellom /w/ og /v/ på 1500-tallet.

Skrivemåtene *d/dh* og *g/gh* er svært systematisk gjennomført og svarer dermed sannsynligvis til ulike fonetiske realiseringer: *d* og *g* brukes for plosiv [d] og [g], mens *dh* og *gh* står for frikativ [ð] og [ɣ]. Dette skillet er så vidt jeg kan se, konsekvent gjennomført.

Det fellesnordiske fonemet /θ/ er ikke representert i ord fra de åpne ordklassene i denne teksten, men i andre deler av Bibelen forekommer ord som *tiena, tienare, ting*, som antakelig viser at /θ/ og /t/ er falt sammen i /t/, og skrivemåte med *t* er også brukt i det grammatiske ordet *ty* < gammalsvensk *þy*, som i moderne svensk. Derimot ser vi at alle determinativer med eldre initial /θ/ er skrevet med *th*: *thet, then, thenna, the, them, thetta*. Dette er gjennomført med stor konsekvens og betyr sannsynligvis at disse orda ennå ikke hadde fått den moderne uttalen med /d/, for /d/-fonemet er ellers konsekvent gjengitt i alle posisjoner med bokstaven *d*; jf. *vnder, Daidz, jdagh, födde, wård*. Noe som derimot ikke går fram av dette tekstutdraget, er at andre proord med eldre /θ/ skrives konsekvent med *t*; f.eks. *tå* (= mod. sv. *då*), *tu, titt folck, tina saligheet*. Som vi ser av disse eksemplene, har alle disse orda fått /d/ i moderne skandinaviske språk, og det samme gjelder jo også determinativene.

Det som er påfallende i denne teksten ut fra forholda i moderne skandinaviske språk, er altså at *determinativer* med eldre /θ/ er skrevet med *th*, mens alle andre gamle /θ/-ord, medregna pronomener og proadverb, er skrevet med *t*. Hvordan den fonologiske virkeligheten som ligger bak denne normeringa kan ha sett ut, er ikke uten videre opplagt. Dersom en tar skrivemåten for pågjeldende verdi, kan det bety at determinativer har hatt initial /ð/ liksom tilsvarende ord i moderne engelsk, mens pronomener og andre gamle /θ/-ord har hatt /t/. At ord i de åpne ordklassene (substantiv, adjektiv og verb) har hatt initial /t/, er opplagt, slike ord har /t/ i moderne språk. Derimot virker det mindre sannsynlig at det samme var tilfellet i proord som i moderne svensk har former med *d*: *då, du, din, ditt, dina*. Her kan en nok derfor få en mistanke om at *alle* proord på denne tida – både pronomener og determinativer – har hatt former med både [t] og [ð], avhengig av trykk og syntaktisk posisjon: I trykksterk stilling kan det altså ha eksistert former som [tu:] (*du*) og [tenna] (*denna*), og i trykklett stilling og spesielt enklitisk [ðu] og [ðenna]. De som fastslo den svenske bibelnorma, kan da ha bestemt seg for å gjennomføre de trykklette formene i determinativene, og de trykksterke formene i alle andre proord.

For øvrig er det velkjent at de som skapte den nye svenske språknorma på denne tida, var opptatt av å markere avstand til dansk, av opplagte politiske grunner. Dette gjorde man bl.a. ved å distansere seg fra de eldre fellesnordiske skrivemåtene av vokalene /ø(:)/, /æ(:)/ og /ɔ/, nemlig *ø, æ og aa*. I stedet innførte svenskene de nye tyske bokstavtegna *ö, ä og å*, som helt fra denne tida har vært et fast innslag i det svenske alfabetet. At *å* er en tysk bokstav, vil sikkert undre mange, ettersom den ikke brukes i moderne tysk, men den er faktisk like tysk i opphavet som de to andre, slik dette sitatet fra Wikipedia viser:

The letter "Å" is often perceived as an "A" with a ring, interpreting the ring as a diacritical mark. However, the ring is not a diacritic. Rather, the letter developed as a form of semi-ligature of an "A" with a small "a" above it to denote the changed sound value, similar to how the umlaut mark "¨" is developed from a small "e" written above the letter in question. The letter "Å" replaced "Aa" in 16th century in German and Swedish. However, "Å" is no longer used in German.

<http://en.wikipedia.org/wiki/%C3%85>; lasta ned 22. okt. 2006.

Fordi svensk har hatt alle disse tre nye tegna helt fra innføringa av boktrykkkunsten, er den alfabetiske rekkefølgen i svensk *å* (< *a+a*), *ä* (< *a+e*) og *ö* (< *o+e*), mens norsk (og

dansk) som kjent har *å* til slutt, fordi denne bokstaven ble lagt til på slutten av alfabetet lenge etter at *æ* og *ø* hadde fått sin faste plass etter *z*.

2.2.2 Morfologi

Her er det i og for seg få overraskelser, ettersom både nominal- og verbalbøying i det store og hele ser ut til å ha nådd det stadiet som en kjenner fra eldre nysvensk, med mer eller mindre fullstendig bortfall av kasusbøying i nominale ord. Vi ser altså ingen spor av dativ i uttrykk som *aff then stadhen, in vthi Judeska landet, j then samma egnden* osv.; ikke genitiv i *til Daidz stadh*, formen *honom* er brukt som oblik kasus, ikke dativ (*swepte honom, ladhe honom*). Men vi finner også en god del rester av dativ som (i) *herbergena, allo folckena*, (på) *jordenne, menniskiomen*; akkusativ som (om) *nattena* osv. Det later også til at det svake femininet *krubba* har oblik ubestemt form, *krubbo*, mens artikkelen tilsynelatende har nominativform *een* – klassisk gammalsvensk burde vært *ena krubbo* (akkusativ) begge gangene dette uttrykket forekommer. Den moderne foranstilte *s*-genitiven er også på plass: *Daidz stadh, Herrans Ängel, Herrans klarheet*.

I verba er det sjølsagt fremdeles skille mellom entall og flertall; i presens gjelder nok det alle verb, men i denne teksten finner vi stort sett preteritumsformer, og da er det bare sterke verb som har distinkte flertallsformer: (the) *gingo, woro, wordo, höllo* (mot entall *gick, war, wardt, höll*), men i det svake verbet *wakadhe* er flertallsformen identisk med entall. Imperativ flertall ender på *-er* (*warer*), og ikke *-en*, som fremdeles i eldre nysvensk,³ og presens konjunktiv på *-e* (*ware*).

Det som ikke bør overraske, i alle fall fra norsk synspunkt, er at substantivene har tre genus (det moderne svenske systemet med bare felleskjønn (på svensk ofte kalt utrum) og intetkjønn (neutrum) er ikke spesielt gammelt i rikssvensk, og praktisk talt alle tradisjonelle svenske dialekter har bevart tre kjønn fram til vår tid): M: *sin stadh, sin Son, en wilie*; F: *sijn hustru, een krubbo*. Dette viser trolig at possessivet har hatt formene /sin:/ (M) ↔ /si:n/ (F), og den ubestemte artikkelen /en:/ (M) ↔ /e:n/ (F). Dette svarer helt til norrøne former som (gjengitt med norrøn normalortografi) *sinn* (M) ↔ *sín* (F) og tallordet *einn* (M) ↔ *ein* (F), og systemet er også det samme som i moderne nynorsk *sin* (M) ↔ *si* (F) og tallordet *ein* (M) ↔ *ei* (F), der lang /n/ er blitt forkorta og kort /n/ er falt bort.

³ Jf. verselinja ”Kommen och följn oss åt”, som sikkert mange også her i landet kjenner fra sangen ”Vi gå över daggstänkta berg”.

Ut fra det ortografiske prinsippet som fremdeles gjelder nesten uinnskrenka i svensk at bokstaven *n* (i likhet med *m* i moderne norsk) aldri skrives dobbel i utlyd, er det mulig at også den bestemte artikkelen har hatt distinkte former i M og F. I så fall har en altså hatt kort /n/ i f.eks. *tijdhen*, *werlden*, *högden* (F), men lang /n:/ i *Höffdingen*, *stadhen*, *Ängelen*, *frelsaren* (M).

2.1.3 Syntaks

Det fins en del ord og uttrykk som neppe noen gang har vært normalt svensk talespråk, men som må skyldes fremmede forbilder, i dette tilfellet latin og tysk.

Vi finner to eksempler på bruk av determinativ sammen med bestemt form av substantivet, der determinativet i alle fall ut fra moderne språkbruk virker overflødig, slik at en kan ha mistenke om at det her er tale om påvirkning av tysk foranstilt bestemt artikkel: *then Höffdingen*, *then stadhen*.

Uttrykket *paa thet* må være en ordrett oversettelse av det tyske *auf dass* = *for at*. Ingenting tyder på at dette uttrykket noen gang har vært skandinavisk folkemål, men det dukker altså opp i oversettelser fra tysk, og dermed er det heller ikke uventa å finne det i denne bibelteksten, som jo i høy grad er Luther-inspirert.

Bruken av interrogativet *hwilcken* som relativord stammer vel også fra tysk, men her er nok bruken igjen inspirert av latin, som bruker interrogativer som relativord (*quis*, *quod* osv.), mens germanske språk opprinnelig bruker andre proord (jf. tysk *der/die/das*, engelsk *that*), men alle moderne germanske språk har også et visst innslag av interrogativer som relativord, slik vi ser det i to tilfeller her.

Relativordet *ther* synes derimot ut fra moderne språkforhold å være inspirert av dansk språkbruk; moderne dansk bruker som kjent ofte *der* som relativord når relativordet står i subjektsposisjon.

Sluttstilling av finitt verb i leddsetning er nok også et trekk som er overtatt fra tysk: *haffuandes war*, *widherfaras skal*.

2.2 Hypotetisk norsk 1500-tallstekst basert på Gustav Vasas bibel (GVB-N)

Thet begaff sigh i then tijdhen at aff Keysar Augusto vtgeck eitt bodh, at all werlden skulle beskattas. Och thenna beskatningen war then första, och skeedde vnder then Höffdingen offuer Syrien, Kyrenio. Och thej gengo

alle hwar vthi sin stadh, til at laata beskatta sikh. Saa foor ock Joseph vp aff Galilea, aff then stadhen Nazareth in vthi Judeska landet, til Daudiz stadh, som heiter Bethlehem, ti han war aff Daudiz hws och slecht, paa thet han skulle laata beskatta sikh medh Maria sijn truloffuadha hustru, hwilken haffuandes war.

Saa begaff sikh medhan thej woro ther, wordo dagharner fullbordadhe at hon skulle fødha. Och hon fødde sin førstfødde Son, och sweipte honom j lindaklædher, och ladhe honom nedher j ein krubbo, Tj theim war icke rwm i herbergeno.

Och j then sama eignen woro nokre Hyrdingar, thej som wakadhe och heldo word om nattena offuer sin hiord. Och sia, Herrans Ængel stooth nær theim och Herrans klarheit kringskein theim, och thei wordo stoorligha förfæradhe. Och sadhe Ængelen til theim, Werer icke förfæradhe, Sia, egh bodhar ydher stoor glædhi, hwilken allo folckeno widherfaras skal, Tj jdagh ær ydher fødder frelsaren, som ær Christus Herren, j Daudiz stadh. Och thetta skal wera ydher for teikn. The skola finna Barnet sweipt j lindaklædher, nedherlagdt j ein krubbo. Och strax wardt medh Ængelen eitt stoort taal aff then himmelska hæerskaran, thej som loffuadhe Gudh och sadhe, Æra were Gudh j høgden, och paa jordenne fridh, och menniskionom ein godh wilie.

* * * * *

I denne teksten er det bare gjort det jeg ville se på som minimumsendringer for at teksten skulle kunne betraktes som norsk uten å være direkte avhengig av et svensk forelegg (noe den jo imidlertid i høy grad er i dette tilfellet!). Forandringene er markert med **feit skrift**; mer om dette nedenfor.

2.2.1 Grafiske endringer

Dersom en antar (slik vi gjør her) at Norge hadde hatt en uavhengig skriftradisjon fra mellomalderen, hadde det neppe vært noe behov for grafisk distansering fra en eldre skriftradisjon ved å ta i bruk nymotens tyske bokstaver. Her har jeg derfor satt inn *æ*, *ø* og *aa*, i stedet for de nymotens svenske tegna *ä*, *ö* og *å*. Disse grafiske endringene er ikke markert i teksten.

For øvrig har jeg latt all slags grafiske konvensjoner og ”snurrepiperier” være, og det samme gjelder de fremmede syntaktiske konstruksjonene, ettersom det er ingen grunn til å anta at en sjølstendig norsk tradisjon på østnorsk basis ville vært noe annerledes enn en svensk, unntatt der en må regne med et annet talemålsgrunnlag; jf. de neste punktene.

2.2.2 Fonologiske endringer

De fonologiske og morfologiske endringene er markert med feit skrift. Ei gjennomgående fonologisk forandring er bruk av gamle diftonger, som må ha vært en av de tydeligste forskjellene mellom norsk og svensk på denne tida. Riktignok kan vel en del østlige norske dialekter ha hatt noe monoftongering på denne tida også, men det er god grunn til å tru at uten dansketid ville de gamle diftongene ha holdt seg i flere ord og i flere posisjoner på det sentrale Østlandet enn det som er tilfellet i dag.

Så er det enkelte ordformer som markerer eldgamle forskjeller mellom såkalt østnordisk og vestnordisk. Den mest velkjente er vel den at østnordisk har bryting i 1. persons-pronomenet nominativ entall, gammalsvensk *jak*, = GVB *iagh*, mot vestnordisk uten bryting, norr. *ek*, GVB-N *egh*. To andre velkjente gamle øst-/vest-forskjeller er østl. *o* mot vestl. *u* i ord som *trú/tró* (jf. GVB *trolloffuadha* mot GVB-N *truloffuadha*, samt den såkalte aksentomkastinga i vestnordisk i ord som gsv. *sía* mot norr. *sjá*; jf. GVB *si* mot GVB-N *sia*).

Ut fra moderne dialektforhold kan det riktignok i de to siste tilfellene (*iagh* ↔ *egh* og *si* ↔ *sia*) argumenteres for at eldre østnorsk også kan ha hatt former som de svenske, jf. moderne sørøstnorsk *jæi* og *se*. Men mye kan tyde på at slike former er relativt nye i sørøstnorsk, og en skal ikke så veldig langt inn i landet før en møter former som tydelig viser slektskap med de klassiske norrøne. I mitt scenario med en egen norsk skriftradisjon holder jeg meg derfor til de sistnevnte formene.

I noen tilfeller har jeg satt inn en annen vokal enn i GVB, ut fra en antagelse om at norske former bør har vært annerledes, både på bakgrunn av eldre og nyere former i hvert av landa: GVB *ty*, *idher* (jf. svensk *ty*, *eder/er*), GVB-N *tj*, *ydher* (jf. norsk *av diffordi*, østnorske dialektformer som *ør* = nynorsk *dykk*).

I dativformene *herbergena*, *folckena* har jeg en mistanke om at den siste a-en kan være en "feilrekonstruert" reduksjonsvokal, og her har jeg ut fra en generell antagelse om at et norsk 1500-tallsspråk kunne ha vært mer arkaisk enn språket i GVB satt inn den "historisk korrekte" endelsen *-eno* (*herbergeno*, *folckeno*). Når GVB her velger *-a* i utlyd, kan det komme av en generell forkjærlighet for *-a* i trykklette stavelser i skriftlig svensk, også i en del tilfeller der det historisk sett "burde" vært en annen endingsvokal. Dette "overforbruket" av *-a* som endingsvokal i svensk, kan i sin tur ha sammenheng med det omtalte behovet for å markere avstand til dansk; jf. slutten av pkt. 2.1.1 ovenfor.

2.2.3 Morfologiske endringer

I bestemt form dativ flertall har GVB i samsvar med den gammalsvenske formen på *-umin* endelsen *-omen: menniskiomen*. Ettersom denne endelsen sannsynligvis aldri har eksistert på norsk område, har jeg i stedet satt inn *-onom* = norr. *-unum: menniskionom*.

For øvrig har jeg endra på en del andre ord uttrykk som jeg *antar* ikke har eksistert i norsk verken før eller seinere; men uten at jeg kan føre noe lingvistisk bevis for antagelsene; jf. markering med *feit skrift* i teksten.

3 Guðbrandsbiblíá (GB) (1584)

Denne oversettelsen har navn etter *Guðbrandur Þorláksson* (1541(?)–1627), som var erkebiskop på Hólar på Nord-Island fra 1571 og til han døde, med andre ord i hele 56 år. Liksom i Sverige ble også på Island Det nye testamentet oversatt først, og den som utførte dette arbeidet, var *Oddur Gottskálksson* (1514/1515–1556), som var sønn til Gottskálk Nikulásson, en tidligere biskop på Hólar. Gottskálk var norsk, i likhet med flere av biskopene i Hólar både på 1400-tallet og tidligere, og sønnen Oddur reiste som ung bl.a. til Bergen og seinere til Tyskland for å studere, og der ble han kjent refomasjonen, og ble ivrig lutheraner. Ca. 1534 kom han tilbake til Island og tok straks fatt på å oversette Det nye testamentet til islandsk, etter eget utsagn i et fjøs: “Jesus, vår frelser, ble lagt i en eselstall, men nå begynner jeg å utlegge og oversette til mitt morsmål hans ord i et fjøs.” I 1538 var han ferdig med arbeidet, og i 1540 ble oversettelsen trykt i Roskilde i Danmark.

Da Guðbrandur Þorláksson sørga for å få hele Bibelen oversatt og trykt på Hólar i 1584, tok han inn hele Oddurs oversettelse uten å gjøre større endringer. Den teksten vi har for oss her, er med andre ord hovedsakelig Oddurs verk.

Det at Bibelen i det hele tatt ble oversatt til islandsk, kan ha hatt avgjørende betydning for at islandsk overlevde i den form det har i dag som skrift- og talespråk. Med et tradisjonsbrudd er det sannsynlig at islandsk ville ha lidd samme skjebne som språket i Norge og på Færøyene, der dansk ble religiøst språk etter reformasjonen. Og hvordan språket på Island *i så fall* hadde sett ut i dag, er et enda mer spekulativt scenario enn å forestille seg et hypotetisk norsk bibelspråk på 1500-tallet!⁴

⁴ Om Oddur Gottskálksson: http://is.wikipedia.org/wiki/Oddur_Gottsk%C3%A1lksson
Om Guðbrandsbiblíá: ”*Biblúþýðingar* eftir Guðrúnu Kvaran”
<http://www.jpv.is/index.php?page=19&post=1000>

Enn þad bar til a þeim dögum at þ~ bod geck vt fra Keisaranum Augusto, þ~ Heimuren allr skyllde skattskrifast. Og þesse Skattskrift hofst fyrst vpp hia Cyrino s~m þa var Landstiornare i Syria. Og aller foru ad tia sig, hu~ til sinnar Borgar. Þa for og Joseph af Galilea vr Borgiñe Nadsareht vpp i Judeam, til Dauvidz Borgar su ed kalladist Bethlehem, af þui ad hñ var af Huse & Kyne Dauvidz, ad hñ tiade sig þar medr Mariu sinne Festarkonu oliettre.

Enn þ~ giørdist, þa þau voru þar ad þ~r dagar fullnudust ed hun skyllde fæda. Og hun fædde sinn frumgieten Son, og vafde hñ i Reifum, og lagde hñ nidur i Jõtuna, þuiad hun fieck eckert annat rum i giesta Herbergenu.

Og Fiarhirdar voru þar i sama bygdarlage, um grandana vid Fiarhusen, s~m vardueistu og vøktu yfer hiørd siñe, Og sia, ad Eingill DRÖttins stod hia þeim & Gudz birti liomade i kringum þa, Og þeir urdu af muklum otta hrædder. Og Eingillen sagde til þ~ra, Eige skulu þier hrædast, Siaed, Eg boda ydr miken føgnud, þann er skier øllum Lyd, Þui i dag er ydr Lausnaren fæddr, sa ad er Christr DRÖTTINN i Borg Daudz. Og hafed þ~ til merkis, Þier munut finna Barnit i reifum vafet, & lagt vera i Jõtuna. Og jafnskiott þa var þar hia Einglenu~ mykell fiolde Himneskra Hirdsueita, s~m lofudu Gud & søgdu, Dyrð sie Gude i upphædum, Og Fridr a Jørdu, og mønnum godr vilie.

* * * * *

3.1 Språklig kommentar

3.1.1 Ortografi og fonologi

Vi ser straks at denne teksten gjør et noe ”uryddigere” og mer håndskriftlignende inntrykk enn GVB. For det første er det her en del bruk av forkortelser (her gjengitt med tegnet ~); f.eks. *þ~* = *þad* (= mod. isl. *það*), *hñ* (= *hann*), *þ~ra* (= *þeirra*), *s~m* (= *sem*). Dette er nok et uttrykk for at den islandske skriftradisjonen var mer bundet til den middelalderske håndskriftradisjonen, der forkortelser var et vanlig innslag, for å spare både tid og pergament, noe som ikke lenger var så påtrengende når en brukte trykte typer og papir.

Når det gjelder bokstavtegn, legger vi merke til at *þ* er i bruk, slik det alltid har vært i islandsk, mens *ð* mangler, og det er heller ikke merkelig, for dette tegnet ble ikke tatt opp igjen i islandsk før på 1800-tallet sammen med ”svensk” *ö*. Den som foreslo og fikk gjennomslag for *ð* og *ö* i nyislandsk, var ingen ringere enn den verdenskjente danske språkmannen *Rasmus Rask*, som dermed har satt sitt stempel på

islandsk skriftspråk for all overskuelig framtid. Skrivemåter som *þad*, *bod*, *ad* osv. dekker altså nøyaktig samme uttale som de moderne islandske skrivemåtene *það*, *boð*, *að* osv. Vi ser altså at bokstaven *d* står både for [d] og [ð], i motsetning til moderne islandsk praksis, der man skiller mellom dem.

Jamført med moderne islandsk ortografi legger vi også merke til at det her ikke er noe skriftlig skille mellom gamle korte og lange vokaler. Det å bruke aksentmerke (akutt) som fast merke på gamle lange vokaler, ble først foreslått av *Eggert Ólafsson* (1728–68). Det betyr at bokstaven *a* står både for /a/, som i *þad*, *bar*, *þar* (= moderne islandsk *það*, *bar*, *þar*) osv. og /au/ som i *a*, *þa*, *hia* (= moderne islandsk *á*, *þá*, *hjá*). På tilsvarende måte står *o* for både /o/ som i *bod*, *og*, *Borgar* osv. og /ou/ som i *hofst*, *for*, *voru*. I ordet *fiolde* (= moderne islandsk *ffjöldi*) ser vi at *o* også kan stå for /ø/ < norr. /ø/ og /ɔ/ ("o med kvist"). I dette ordet ser vi også at trykklett *e* her svarer til moderne islandsk *i*, og slik er det gjennomgående i teksten, med to unntak: *DROTTINS* og *merkis*.

Av grafiske arkaismer merker en seg særlig at den såkalte svarabhaktivokalen (*u*) mangler: *allr*, *ydr*, *fæddr* osv., men i to tilfeller er den markert: *Heimuren*, *nidur*. Vi legger også merke til at /ð/ < /t/ i trykklett stavelse ofte er skrevet som *t*: *annat*, *Barnit*, og hyperkorrekt *munut*; jf. *hafed* (< norr. *munuð*, *hafidð*). Både når det gjelder utvikling av svarabhakti og overgangen /t/ > /ð/ (og tilsvarende /k/ > /g/; jf. norr. *ek* > *eg*) i trykklett stilling, er det tale om forandringer som har skjedd i talemålet både i islandsk og norsk før 1500.

3.1.2 Morfologi

Med tanke på heimlige ord er det lite og ingenting som skiller språket her fra moderne islandsk. Dette har sjølsagt å gjøre med den generelle konservatismen i islandsk, der det som kjent er slik at så å si hele det norrøne formverket er bevart den dag i dag. Derimot er det morsomt å legge merke til at fremmedord, og da spesielt latinske ord, blir behandla forskjellig i tekster på 1500-tallet og i dag. Både i GVB og i GB ser vi at de personene som vi i dag er vant til å høre omtalt som Augustus og Kvirinius blir kalt *Augusto* og *Kyrenio* (GVB)/*Cyrino* (GB). Forma *Kyrenios* er gresisert ("forgreska") form av latinsk *Quirinius*, og endelsen *-o* i begge disse navna stammer fra den latinske kasusforma ablativ, som i *Vulgata*-oversettelsen er framkalt av preposisjonen *a*. Her er altså de latinske navna bøydd med latinske endelser, slik det var vanlig den gangen lærde folk beherska latin. Tilsvarende ser vi at *Judeam* i GB har latinsk akkusativ, slik

en venter både etter den latinske preposisjonen *in* og den islandske *í* når det dreier seg om bevegelse mot et mål. Unntaket er *Mariu*, som må være islandsk dativform av *Maria*.

I moderne islandsk, som jo også har kasusbøying, bøyes fremdeles de fremmede orda i mange tilfeller, men da alltid med islandske endelser: GB *i Syria* (der endingsvokalen *-a* nok er latinsk ablativ) > *á Sírlandi* i den moderne islandske bibelen (og her selvfølgelig med normal islandsk dat. sg.-form; ordet er jo her gjort om til en heimlig sammensetning); GB *i Judeam* > moderne islandsk bibel *til Júdeu* (med islandsk genitivending av nominativ *Júdea*); jf. *Mariu* i GB (med islandsk *-u* i dativ).

3.2 Hypotetisk norsk 1500-tallstekst basert på Guðbrandsbiblíá (GB-N)

Ogh thadh bar til a theim dogum at thadh bodh geck vt fra Keisaranum Augusto at Heimerenn aller skullde skattskriffuast. Ogh thænne Skattskrift hoffst fyrst vpp hia Cyrino sum tha var Landstiornare j Syria. Og alle foro adh tee sigh, huar til sinum By. Tha foor ogh Joseph aff Galilea or Bynum Nadsareht vpp j Judeam, til Dawidz By than sum kalladhith Bethlehem, aff thj at hann war aff Dawidz Huse & Kyne, at hann tedhe sigh thar medh Mariu sinne Festarmøy sum war medh barn.

Enn thadh giordhest, tha thei voro thar at thei dagar fullkomnadhust tha hon skullde fødha. Og hon fødde sinn frumborna Son, ogh vafdhe hann i Reiffum, ogh lagdhe hann nedher i jøtona, thj at hon feck inkit annat rum i giesta Herbergeno.

Og hyrdhingar woro thar j sama bygdarlaghe, sum warweizladho ogh woktu yffuer hiordh sinne um nottena, Ogh sia, at HERRans Engell stodh hia theim & Gudz biartlæiki skæin i kringum theim, Ogh their wordho aff myklum otta rædde. Ogh Engellenn sagdhe til theim, ikki skolodh the rædhast, Siaedh, Egh bodhar ydher mykenn fagnadh, thann sum skier allom Lydhi, Thj j dagh er ydher Frelsarenn fødder, thann sum er Christus HERRANN j Dawidz By. Og haffued thadh til merkis, The skolodh finna Barnidh j reiffum vaffuedh, & laght væra j Jøtona. Ogh iæmskiott tha war thar hia Einglenum mykenn fjølge af Himmilskum hæskarum, sum loffwudho Gudh & sogdhu, Æra were Gudhe i høgdenne, Ogh Fridh a Jordo, ogh monnom godher wilie.

* * * * *

Dette scenariet, der vi altså tar utgangspunkt en islandsk bibeltekst, krever unektelig mye livligere fantasi og mer kreativ gjetting enn den forrige, der vi starta med en tekst på den nærmeste skandinaviske ”nabodialekten”. Uansett hvor mye man kan mistenke

dansker og hanseater for å ha bidradd til det språklige ”forfallet” i Norge, så fins det ikke noe troverdig scenario der en kan tenke seg at norsk og islandsk fremdeles var grammatiske og leksikalske ”tvillinger” på 1500-tallet. I denne teksten har jeg derfor tillatt meg så mange ”justeringer” at det ikke var hensiktsmessig å markere forandringene grafisk (jf. GVB-N), rett og slett fordi det meste av teksten da ville måtte stå med feit skrift.

3.2.1 Grafiske endringer

I det reint grafiske har jeg antatt at også et hypotetisk vestnorsk skriftspråk ville følge den samtidige bruken i resten av Skandinavia når det gjelder f.eks. *th* og *dh* for [ð] og *gh* for [ɣ], som i GVB; og det samme gjelder bokstaver og kombinasjoner som *w* og *ffu*. Jeg har dessuten utelatt all bruk av forkortelser, slik det også er gjort i GVB. Derimot har jeg beholdt de tradisjonelle tegna *æ* og *ø*, som i samtidig islandsk. Jeg antar videre at i de tilfellene der det er realistisk å regne med at norrøn *-r* er bevart i endelser etter konsonant (som f.eks. i ordet *allr*), ville man på 1500-tallsnorsk skrive innskuddsvokalen (f.eks. *aller*).

Reint grafisk framstår altså denne teksten som ikke så veldig forskjellig fra GVB-N, men språklig er de to tekstene derimot temmelig ulike, som vi snart skal se.

3.2.2 Fonologiske endringer – med ”ortofon” transkripsjon av teksten

Her har jeg som nevnt innledningsvis gått ut fra at teksten skal gjengi et talespråk med en konservativ sørvestnorsk basis, og i tillegg med visse innslag av skriftpåvirka uttale (”spelling pronunciation”). Som eksempler på det siste kan jeg nevne slike utviklinger både i vokalisme og konsonantisme som er velkjente både fra islandsk og sørvestnorsk talespråk, men som ikke kommer til uttrykk i skriftspråket, som islandsk *kalla* /kaddla/ og *ganga* /gaunǵa/. Viss en tenker seg et vestlandsk lesespråk på denne tida, ville det utvilsomt kunne ha vært sterkt påvirka av oppleserens dialekt når det gjelder slike fenomener som uttalen av vokaler.

For å være konkret: Det er opplagt at bokstaven *y* må ha representert ulike fonemer i ord som *Bynum* (dativ best. form av ordet *by*) og *Kyne* (dativ ubest. form av ordet *kjønn*) og det samme gjelder *u*-en i *rum* (= *rom*) og *u*-en i *um* (= *om*). Grunnen til dette er at de to førstnevnte vokalene i hvert par går tilbake på gamle *lange* vokaler, mens de to sistnevnte representerer gamle *korte* vokaler. Både i islandsk og i vestlandske dialekter utvikler gamle korte og lange vokaler seg ulikt, men akkurat

hvordan utviklinga går i hvert enkelt tilfelle, varierer sterkt fra sted til sted. I noen dialekter består forskjellen i at de gamle lange vokalene blir diftonger, på samme måte som i engelsk, der f.eks. gammel lang /i:/ blir /ai/, jf. eng. /bait/ mot norr. inf. *bíta* /bi:ta/ > norsk *bite* (som interessant nok faller sammen med det engelske skriftbildet), mens gammel kort vokal holder seg monoftongisk; jf. engelsk /bit/ og norrønt *biti* /biti/ **M**. Setesdalsk er på dette punktet som engelsk; der heter det /beite/, inf. men /bi:te/, **M**. I andre dialekter fører utviklinga til at gamle lange og korte vokaler gir kvalitativt forskjellige monoftonger; jf. islandsk *bíta* /bi:ta/ inf., mot *biti* /biti/, **M**.

Hvordan var så et vestlandsk vokalsystem på 1500-tallet? Her er svaret alt annet enn enkelt; det eneste som må være rimelig sikkert, er at det ikke fantes ett enkelt vokalsystem som gjaldt for all vestlandsk. I noen områder var sikkert flere eller færre av de gamle lange vokalene diftongerte (jf. den engelsk-setesdalske utviklinga av /i:/ og /i/), i andre områder dominerte tendensen til utvikling av kvalitativt forskjellige monoftonger (jf. den islandske utviklinga av norr. /i:/ og /i/). Endelig har vi så spørsmålet om kvantiteten – fantes det fremdeles vestlandske dialekter med norrøne kvantitetsforhold, eventuelt kombinert med allofoniske kvalitetsforskjeller, som først *seinere* ble fonemisert?

Alt dette er det ikke mulig å si noe sikkert om, og derfor vil jeg heller ikke lage noen *fonetisk* transkripsjon av teksten over; den ville i så fall måtte bli enda mer av en fiksjon. Derimot mener jeg det skulle kunne gå an å lage en tilnærma standardisert fonemisk transkripsjon av teksten, der en kan tenke seg varierende fonetiske realiseringer av først og fremst vokaltegna. Jeg tar da utgangspunkt i den norrøne standardortografien når det gjelder markering av korte og lange vokaler, altså akutt over gammel lang vokal og inga markering over gammel kort vokal, men jeg tar ikke stilling til om markeringa skal leses som kvantitativ opposisjon (som i norrønt) eller kvalitativ (som i moderne islandsk eller færøysk). I trykklette stavelser skriver jeg dels *i*, *u* *a* og dels *é*, *o*, *a* etter ganske lettsindige regler, som jeg neppe kan forsvare i detalj. Poenget er imidlertid at man fremdeles skiller mellom – minst! – tre ulike vokaler i endestavelser, men at (normalisert) norrønt *u* og *i* visse omgivelser realiseres som *u* og *i* og av og til som *o* og *é*, der *é* står for en ”spiss” (”i-aktig”) *e*-lyd, som ikke må forveksles med den ”slappe” *e*-lyden ([ə]) som er vanlig i denne posisjonen i de fleste former av moderne norsk.

Med disse ganske sterke forbeholda lager jeg altså følgende ”ortofone” transkripsjon av teksten (termen *ortofon* er valgt med overlegg for å slippe å ta stilling til hva slags transkripsjon det er tale om i strengt lingvistisk forstand!). Jeg har

dessuten tillatt meg å regulere bruken av skilletegn og store og små bokstaver i samsvar med moderne praksis.

Og það bar til á ðeim dögum at það boð gjekk út frá kjæisaranum Augusto at aller hæimerénn skulldé skattskrívast. Og denné skattskrift hófst fyst upp hjá Kjyríno, sum dá war landstjórnaré í Sýría. Og allé fóro að té siy, hwar til sínum bý. Tá fór og Jósef av Galiléa ór býnum Nasarét upp í Júdeam, til Dawíts bý, dann sum kallaðist Betlehem, av dí at hann war av Dawits húsé og ætt, at hann téðé siy ðar með Maríu, festarmøy sinné, sum war með barn.

Og það gjórðést dá ðei wóro ðar at ðæi dagar fullkomnaðust dá hon skuldé fódða. Og hon fódde sinn frumborna son, og wavðé hann í reivum og layðé hann nêðer í jøtona, tí at hon fekk inkjið annað rúm í gjestaherbergjéno.

Og hyrðingar wóro ðar í sama bygdarlayjé, sum warweitslaðo og waktu yvir hjord sinné um nótténa. Og sjá, at Herrans engjill stóð hjá ðæim og Guts bjartlæikji skjæin í kringum ðæim, og ðæi wórðo av myklum ótta ræddé. Men engjillénn sayðé til ðeim: Ikkji skoloð ðe ræðast; sjáéð, eý boðar yðer mykjinn fagnað, dann sum skjér allom lýði: Tí í day er yðer Frelsarénn fódder, dann sum er Kristus Herrann í Dawits Bý. Og havéð það til merkis: Dè skoloð finna barnéð í reivum wavéð og layt wera í jøtona. Og jamskjótt dá war ðar hjá englénnum mykjinn fjöldé av himmilskum herskarum sum lovaðo Guð og soýðu: Æra weré Guðé í høgðénne, og frið á jórdo, og monnom góðer wilji.

3.2.3 Morfologiske og syntaktiske endringer

De morfologiske forskjellene mellom islandsk og alle former av vestlandsk har uten tvil vært store alt på 1500-tallet, men dessuten er det all mulig grunn til å anta at de lokale forskjellene innafor Vestlandet også har vært betydelige. Ettersom jeg her har antatt at et (hypotetisk) vestlandsk bibelspråk ville tatt utgangspunkt i det mest konservative talespråket i samtida, synes jeg ikke det er urealistisk å anta at det morfologisk og syntaktisk kunne ha ligna på moderne færøysk. Når det gjelder nominalbøyning, antar jeg derfor at språket hadde tre kasus – dvs. de norrøne minus den tradisjonelle genitiven, som bevares bare i faste uttrykk (f.eks. *til merkis*) og som foranstilt eiendomsform på *-s* – altså *ikke Eingill DROttins* som i GB, men GB-N *HERRans Engell*. Et uttrykk som GB *mykell fiolde Himneskra Hirdsueita* har jeg gjengitt med preposisjon: GB-N *mykenn mughe af Himmilskum hærskarum*. I andre tilfeller, f.eks. etter genitivspreposisjoner utenom faste uttrykk, antar jeg at genitiv i stor utstrekning er avløst av dativ, slik det er i moderne norske dialekter som har dativ; f.eks. GB *til sinnar Borgar* > GB-N *til sinum By*, GB *til þeirra* > GB-N *til theim*.

Norrøne former som er bevart i islandsk – men utvilsomt for lengst borte i norsk på denne tida – er bl.a. nominativformer på *s-* av determinativer, og subjunksjonen *eð*, jf. GB *su ed kalladist, sa ad er* > GB-N *than sum kalladhist, thann sum er*. Det som har skjedd her, er at den opprinnelige akk.-formen i hankjønn, norr. *þann*, er blitt generalisert for M og F i både nom. og akk. På lignende måte kan en anta at ei form som GB nom. M *mykell* kan ha blitt erstatta av akk. *mykenn* etter mønster av adjektiv som *heiðinn* og perf. part. av sterke verb (*farinn, kominn* osv.).

Hvordan de ulike formene reint konkret har sett ut, kan ellers i mange tilfeller neppe bli noe mer enn relativt fri gjetting, men gitt det norrøne utgangspunktet og de moderne vestlandske formene, må det nødvendigvis bli noe et eller annet sted imellom – og i mitt scenario her altså oftest nærmere det norrøne enn det moderne.

I verba regner jeg med at personbøyinga er borte, men at tallbøyinga består; noe som i så fall er lite sensasjonelt (jf. GB *eg boda ydr* (1. pers. sg.) > GB-N *egh bodhar ydher* (ikke lenger distinkt form i 1. pers.)). Dessuten kan en regne som sikkert at presens konj. GB *sie* (av inf. *vera*) må være erstatta av ei analogisk form som f.eks. GB-N *were*.

3.2.4 Leksikalske endringer

Når vi beveger oss bort fra de språkstrukturelle områdene og inn på det reint leksikalske feltet, blir selvfølgelig usikkerheten om mulig enda større. De tilfellene der en kan være nærmest bomsikker på at et bestemt ord bør ha eksistert, er de tilfellene der ordet fins både i GB og i en eller annen form av moderne norsk, fortrinnsvis vestlandsk. Dersom derimot det ordet eller uttrykket som er brukt, er ukjent i alle kjente former av moderne norsk, blir det straks mer usikkert. Jeg skal nå drøfte kort noen av de problematiske orda og uttrykka i teksten; av plasshensyn kan jeg ikke ta opp alle.

GB åpner med konjunksjonen *enn* = norr. og moderne islandsk *en*. Dette ordet fins som kjent ikke lenger i moderne norsk, og det er derfor usikkert om det fremdeles fantes på 1500-tallet. Jeg har ”for sikkerhets skyld” erstatta det med det velkjente ordet *ogh* = *og*, som her passer bedre enn *men*.

Det islandske ordet *borg* har neppe vært brukt i betydningen *by* i norsk på 1500-tallet, og det samme gjelder den vestlige forma av det sistnevnte ordet, nemlig *bø* < norr. *bór*, som nok bare betydde gård, jf. *Bø* og *-bø* som (sisteledd i) stedsnavn.

Ordet *festarkona* har jeg ikke funnet spor av i norsk, derimot er *festarmøy* kjent fra folkevisene. Det artige adjektivet *ólétt* (her gjengitt i norrøn nominativform, femininum), har jeg ikke funnet spor av i norsk; i den moderne islandske bibelen står det i stedet *þunguð* = ”betynga” (og når hun skulle føde står det at ”hún skyldi verða léttari”!). For det medisinske begrepet *gravid* fins det jo diverse folkelige adjektiv i moderne norsk, men om noen av disse noen gang har hatt høy nok stilistisk verdi til å passe i Bibelen, vil jeg nok betvile. Jeg har derfor valgt den mer prosaiske formuleringa ”være med barn”, som sannsynligvis lenge har eksistert som ei litt mer omstendelig formulering parallelt med diverse mer og mindre presise adjektiv med ymse stilverdi gjennom hundreåra.

Ordet *fullnudust* (pret. 3. pers. pl. av inf. *fullnast*) i GB har neppe eksistert på 1500-tallet i norsk; derimot kunne en kanskje tenke seg et verb *fullkomnast* til adjektivet *fullkominn*, jf. *opnast* til *opinn* osv.

Adjektivet *frumgetinn* = ”førstefødt” anser jeg som tvilsomt i 1500-tallsnorsk, ettersom norr. *geta* i betydningen ”føde”, knapt er kjent fra nyere norsk. Verbet *bera* er derimot velkjent i denne betydningen, og adjektivet *frumborinn* virker derfor mer sannsynlig; forstavelsen *frum-* er kjent fra flere sammensetninger i nyere norsk med betydningen ”først”.

Ordet *jóta* (ubestemt form nom.) har jeg derimot svært god tru på som et normalt 1500-tallsord i vestlandsk; Aasen har denne formen fra Nordhordland, og det er altså denne formen som både er brukt i GB og som også er det normale ordet for ”krybbe” på moderne islandsk, dvs. nom. *jata*, obl. kasus *jötu*. Det er heller ikke noe mystisk ord; det er rett og slett ei avledning til verbet *ete*, med bryting, jf. ordpar som *jeg/eg*, *stjele/stele* osv. (Ordet *krubbe/krybbe* i ”østnordisk” er det nok verre å forklare opphavet til!)

Ordforma norr. *hirðir*, og dermed også sammensetninga *Fiarhirdar* (pl.) i GB er neppe kjent fra nyere norsk; i stedet har vi fått ei avledning med *-ing*, *hyrdhingar* (GB-N). Grunnordet norr. *hjørð*, f. er heller ikke kjent fra nyere norsk, men det er derimot velkjent både fra dansk og svensk skrift, og dermed skulle det vel heller ikke være noen grunn til at det ikke skulle bli tatt inn i et norsk bibelspråk.

Innskuddet *um grandana vid Fiarhusen* i GB er merkelig; det fins så vidt jeg kan se verken i Vulgata eller i noen andre bibelversjoner jeg kjenner. Den bokstavelige betydningen er ”omkring sandslettene ved sauehusene”. Kan det være et forsøk på å

tilpasse fortellinga til det islandske landskapet? – Jeg har i alle fall unnlatt å ta dette med i GB-N.

Ordet *birti* har jeg valgt å gjengi med avledninga *biartlæiki*; Aasen har formen *Bjartleike* i ordboka si.

Til slutt vil jeg kommentere ordet GB *dyrd* = norr. og nyisl. *dýrð*, f.; ei avledning til adjektivet *dýrr* = ”verdifull, kostbar, hellig”. Dette ordet er det nok svært god grunn til å anta var erstatta i Norge på denne tida av det nedertyske ordet *êre*, som svarer til sein norr. *æra*, som jeg derfor også har brukt i GB-N.

Dermed er vi inne på det store spørsmålet om hvor mye, eller i dette tilfellet rettere sagt hvor *lite* nedertysk det er rimelig å tru at det kan ha vært i vestlandsk på denne tida. At GB så å si er fri for nedertyske ord, er jo det vi venter; islandsk ble jo av gode grunner aldri noen gang så oversvømt av nedertysk som språket i Skandinavia: Hanseatene hadde nemlig aldri noe ”kantoor” på Island, slik de hadde framfor alt i Bergen, men også i flere svenske byer. Det eneste klart nedertyske ordet jeg kan identifisere i GB, er *skier*, som nok er presens av nedertysk *schên* = ”skje”. I GB-N har jeg som nevnt dessuten tatt inn ordet *æra*, ellers intet.

Mitt bud på et vestlandsk bibelspråk er altså med andre ord nesten like fritt for nedertysk som islandsken. Spørsmålet er hvor realistisk akkurat dét er, når mitt bud på et østnorsk bibelspråk er smekkefullt av nedertyske ord, fordi GVB er full av slike ord. Er det ikke egentlig minst like sannsynlig at vestlandsk var like ”tyskinfisert” som østlandsken? Dette er et betimelig spørsmål, som det selvfølgelig ikke fins noe sikkert svar på, ettersom vi ikke kan vite noe sikkert om hvordan talemålet var verken øst eller vest i landet den gangen, og enda mindre om hvilken holdning en eventuell bibeloversetter på Vestlandet ville hatt til de nedertyske orda som utvilsomt fantes alt den gangen, først og fremst i Bergen, men sikkert også i mange bygdemål.

GB-N representerer altså den mest ”norrøniserende” norske bibeloversettelsen jeg synes det er rimelig å tenke seg at noen kunne funnet på å lage på 1500-tallet. Men ut fra det man kan lese seg til av samtidige tekster og det vi kjenner til fra eldre og nyere norsk språk, er det etter mitt syn ikke *helt* usannsynlig at man kunne fått en slik bibleoversettelse, gitt de forutsetninger jeg har forsøkt å antyde tidligere.

4. Sluttord

Hermed setter jeg strek for mine fantaseringer. De som har orka å henge med i resonnementet, har nok merka at de to alternativene mine – et østnorsk eller et vestnorsk bibelspråk på 1500-tallet – ville kunne lagt grunnlaget for ei veldig forskjellig språklig framtid i Norge, dersom bibelspråket hadde blitt bestemmende for den videre utviklinga mot et norsk standardspråk. Hadde vi fått et bibelspråk omtrent som det som jeg presenterer som GVB-N, ville selvfølgelig norsk og svensk i dag ha vært enda likere enn de er – da ville vi ikke bare hatt *uttalen* felles med svenskene, slik det er nå, men *orda* ville også sannsynligvis ha vært de samme i større grad enn i dag. Derimot ville dansk sjølsagt ha vært mye fjernere enn nå – sannsynligvis ville norsk og dansk da ha vært så innbyrdes uforståelige at alle andre enn eventuelle skandinavistiske entusiaster ville gi opp alle forsøk på samtale på forhånd.

Hadde vi derimot fått et norsk bibelspråk som GB-N, er det god grunn til å anta at vi hadde vært avskåret fra å snakke på morsmålet med både svensker og dansker. Det moderne norske standardspråket kunne i så fall ha ligget et sted mellom moderne vestlandske dialekter og færøysk, og dét hadde ganske sikkert ikke kommunisert særlig bra, verken øst for Kjølén eller sør for Skagerak. Og vi hadde sikkert ikke vært noe bedre enn naboene til å forstå *deres* språk, for vi ville ikke ha vært det spor mer vant til dialektvariasjon enn dansker og svensker. Med ett norsk skriftspråk som hadde den samla nasjonale og sosiale prestisjen helt fra 1500-tallet, er det fare for at den norske skolen ville ha greid å ta knekken på de norske dialektene like effektivt som de har greid det i nabolanda!

Da slutter jeg med et Ibsen-sitat, slik det kan sømme seg i Ibsen-året, og til ei forandring ikke fra Peer Gynt, men fra det diktet som utvilsomt flest nordmenn av min foreldregenerasjon kunne resitere mer av enn av noe annet dikt, nemlig *Terje Vigen*. I denne bibelske konteksten kan det dessuten passe særdeles godt med den avsluttende tiltalen:

Bedst var det, kanhænde, det gik som det gik – og så får du ha'e tak da, Gud!

Anne Karin Ro

Fra martyr til feminist: Viktige perioder i engelsk bibeloversettelse ca. 600–ca. 2000

Innledning

Bibeloversettelse har vært en viktig del av den kulturelle aktiviteten i England fra angelsaksisk tid og helt fram til moderne tid. Ifølge David Daniell (2003: xiii) er det siden William Tyndales oversettelser til engelsk fra hebraisk og gresk i 1520–1530-årene blitt publisert over 350 nye oversettelser til engelsk av Bibelen i sin helhet, og flere tusen når man tar med oversettelser av Det nye testamentet og Salmenes bok. Bare mellom Tyndales første oversettelse i 1526 til den som fikk navnet *The Authorized Version* i 1611 ble det utgitt ti separate oversettelser (Daniell 2003: 11). Her vil bli omtalt noen av de viktigste oversettelsene gjennom tidene, og også hvordan bibeloversettelse i stor grad påvirket det engelske nasjonalspråket. Omtalen vil følge den kronologiske inndelingen i det engelske språks historie:

<i>Periode nr.</i>	<i>Språkhistorisk del</i>	<i>Tidsrom</i>
1	Gammelengelsk/angelsaksisk	449–ca. 1100
2	Middelengelsk	ca. 1100–ca. 1500
3	Tidlig moderne engelsk	ca. 1500–ca. 1800 (1776)
4	Moderne engelsk	ca. 1800–

1. Religiøs virksomhet og bibeloversettelse i den angelsaksiske periode (449–ca. 1100)

1.1. Kort oversikt over kirkehistoriske begivenheter og personer som tok aktivt del i disse

Året 597 er en milepel i engelsk kirkehistorie. Da kom de første romerske misjonærer, ledet av munken Augustin, til Sør-England. Disse ble sendt av pave Gregor den store, som ifølge Bedas *Ecclesiastical History of the English People* (731) skal ha sett noen britiske slavegutter til salgs på markedet i Roma og bestemt seg for at disse hedningene med engleaktig utseende skulle få høre evangeliet (Campbell 1968: 66). Kong Ethelbert av Kent, gift med en kristen frankisk prinsesse, tok vel imot Augustin

og hans følge, og Canterbury ble hovedsetet for misjonærvirksomheten i sør. Nord-England var også en misjonsmark, men her var aktiviteten irsk-inspirert og konsentrert om Iona og Lindisfarne. Den ulike praksisen i nord og sør når det gjaldt for eksempel feiring av påsken, førte til en religionskonflikt, som først fikk sin løsning etter synoden i Whitby i 663/664. Abbedisse Hilda ved klosteret i Whitby inviterte representanter for begge syn, og abbed Cuthbert fra Lindisfarne og biskop Wilfrid av Hexham møtte med hver sine tilhengere. Den romerske tradisjonen seiret, og England ble inndelt i bispedømmer og kirkesogn etter romersk mønster.

Den ubestridt største kirkehistoriker i angelsaksisk tid var den nord-engelske munken Beda (ca. 673–735), som i tillegg til kirkehistorie og bibeloversettelse også skrev om en rekke naturvitenskapelige fenomen. Beda var munk ved klostrene i Jarrow og Monkwearmouth i Northumberland, og på tross av liten reisevirksomhet, hadde han bygd opp et utstrakt nasjonalt og internasjonalt forskningsnettverk. Han var svært nøye med å sjekke sine kilder, og den dag i dag er det hans beretning om det engelske folk som brukes som kildemateriale vedrørende angelsaksernes tidligste historie. Det er få spor igjen av hans oversettervirksomhet, men det fortelles at han var aktiv til det siste, ettersom han på dødsleiet oversatte Johannes-evangeliet til gammel-engelsk (Fletcher 1989: 72). Beda kan også ha deltatt i kopieringen av Cassiodorus' *Codex Grandior*, som abbed Ceolfrith brakte med seg fra Italia til Northumberland. En av kopiene, *Codex Amiatinus*, nå i Biblioteca Medicea-Laurenziana i Firenze, var påtenkt som gave fra Ceolfrith til St. Peterskirken i Roma, og er den eldste komplette eksisterende utgave av Hieronimus' *Vulgata* (Daniell 2003: 36).

Nord-Englands rike kulturliv ble brutalt revet i stykker ved vikingenes plyndringstokter, først korte sommertokter i nord, men fra 850 helårsherjinger i store deler av landet. Fra angrepet på Lindisfarne kloster i 793 og til Harald Hardrådes død i 1066 hadde vikingene ødelagt ufattelige klostreskatter og utryddet en stor del av landets kulturbærere. Kong Alfred den store (871–899) skriver følgende i forordet til oversettelsen av pave Gregor den stores *Cura Pastoralis* (*Pastoral Care*), sendt til biskop Wærferth:

Ælfred kyning hāteð grētan Wærferð biscep his wordum luflīce ond frēondlīce; ond ðē cȳðan hāte ðæt mē cōm swīðe oft on gemynd ... hū man ūtanbordes wīsdōm ond lāre hieder on lond sōhte; ond hū wē hīe nū sceoldon ūte begietan, gif wē hīe habban sceoldon. Swæ clāne hīo wæs oðfeallenu on Angelcynne ðæt swīðe fēawa wæron behionan Humbre ðe hiora ðēninga cūðen understondan

on Englisc oððe furðum ān ārendgewrit of Lædene on Englisc āreccean; ond ic wēne ðætte nōht monige begiondan Humbre nāren. Swā fēawa hiora wāron ðæt ic furðum ānne ānlēpne ne mæg geðencean be sūðan Temese ðā ðā ic tō rīce fēng. (Mitchell & Robinson 2002: 204–205.)

King Alfred bids greet bishop Wærferth with his words lovingly and with friendship; and I let it be known to thee that it has very often come into my mind... how foreigners came to this land in search of wisdom and instruction, and how we should now have to get them from abroad if we were to have them. So general was its decay in England that there were very few on this side of the Humber who could understand their rituals in English; or translate a letter from Latin into English; and I believe that there were not many beyond the Humber. There were so few of them that I cannot remember a single one south of the Thames when I came to the throne. (Delphin 1965: 1.)

Alfred satte i gang en storstilt kulturgjenreising i den delen av England han regjerte etter den inngåtte fredsavtalen med vikingekongen Guthrum i 778. Han oversatte flere viktige verk i tillegg til *Cura Pastoralis*, så som Boethius' *Consolation of Philosophy* og Augustins *Soliliquies* og fikk iverksatt oversettelsen av Bedas *Ecclesiastical History* og Orosius' *History against the Pagans*. Han tok også initiativet til *The Anglo-Saxon Chronicle*, en krønike som registrerte de viktigste hendelsene i britisk historie fra begynnelsen, og som først ble avsluttet i 1154 av munkene i Peterborough. I tillegg til sitt arbeid med å spre boklig lærdom, så gjenreiste Alfred også kirker og klostre som var utslettet av vikingene. Men en dyptgående religiøs reformasjon, som rettet seg mot sekulariseringen og det moralske forfallet i kirken, kom først mot slutten av det tiende århundre, iverksatt av erkebiskop Dunstan av Canterbury (d. 988), biskop Athelwold av Winchester (d. 984) og Oswald, biskop av Worcester og erkebiskop av York (d. 992).

Etter mønster av reformerte kontinentale benediktinerklostre i Cluny, Fleury og Ghent ble de britiske klostrene nå bemannet av munkere som avla ed på at de ville følge ordenens påbud om nestekjærlighet, lydighet og fattigdom. Biskop Athelwolds reviderte versjon av Benedikt av Nursias klosterregler, *Concordia Regularis*, ble gjort gjeldende for alle britiske klostre.¹ Reformarbeidet ble støttet av Alfreds

¹ Se en kortfattet oversikt over reformarbeidet og dets språklige konsekvenser i Albert C. Baugh & Thomas Cable, *A History of the English Language*, s. 85–90.

etterkommere, Edgar og Athelstan, og skapte grobunn for virksomheten til de to siste store angelsaksiske geistlige, abbed Aelfric av Eynsham i Oxfordshire (d. ca. 1012) og Wulfstan, erkebiskop av York (d. 1023). Aelfric fikk sin utdannelse under biskop Athelwold i Winchester og var først lærer ved det nyopprettede klosteret i Cerne i Dorset, nå Cerne Abbas, før han ble abbed ved klosteret i Eynsham. Han var svært produktiv og forfattet en rekke verk, både på latin og engelsk, herunder homilier, helgenlegender og en latinsk grammatikk, og oversatte også deler av Det gamle testamentet til engelsk, hans såkalte *Heptateuch* (eller *Hexateuch*, alt etter hvilket manuskript man har i tankene). En av hans mest kjente legender er *The Passion of Edmund*, et hagiografisk skrift om den engelske martyrkongen Edmund, som ble drept av danskene i 870, angivelig fordi han ikke ville avsverge sin kristne tro. Wulfstan, som var biskop av London før han ble utnevnt til erkebiskop av York, blir av Richard Fletcher omtalt som “the most distinguished intellectual figure of the late Anglo-Saxon church and a statesman of the first rank under Ethelred II and Canute” (Fletcher 1989: 209). Han var dypt bekymret over det moralske forfallet hos sine landsmenn, og betraktet vikingenes herjinger som Guds straffedom. I sin berømte tale til folket, *Sermo Lupis ad Anglos* (the sermon of the wulf to the English) (1014) maner han folket innstendig til å snu om før det er for sent.

1.2. Konsekvenser av denne virksomheten for det engelske språk og angelsaksisk litteratur.

Kirkens språk var latin, og i perioden 597–1066 ble det vestgermanske språket engelsk beriket med en rekke lånord fra latin, ettersom de germanske hedenske gudebildene manglet en rekke av de begreper som er sentrale i den kristne religion. Men mange av de engelske hedenske ordene ble tilpasset den nye religionen, så som ord for Gud, himmel og helvete. Som eksempler på gammelengelske ord som ble brukt kan nevnes **hēahfæder** (high father: patriark); **wītega** (wise one: profet); **þrōwere** (one who suffers pain: martyr); **hālga** (holy one: helgen); **Easter** (hedensk fest til ære for Eostre, morgenrødens gudinne: påske); **hlāford** (lord); **dryhten** (prins); **wealdend** (regent); **hælend** (frelser); **godspell** (good tidings: evangelium (gospel)); **fēond** (fiend: djevel; i tillegg til lånordet diabolus fra latin: deofol); **fulluht** (baptism: dåp). Samtidig ble en rekke religiøse lånord innlånt fra latin, så som *abbot*, *alms*, *altar*, *angel*, *anthem*, *ark*, *candle*, *canon*, *chalice*, *cleric*, *cowl*, *deacon*, *disciple*, *epistle*, *hymn*, *litany*, *martyr*, *mass*, *minster*, *nun*, *offer*, *organ*, *palm*, *pope*, *priest*, *psalm*, *psalter*, *shrine*, *stole*, *synod*, *temple*, *tunic*.

Fig. 1: Engelske dialekter

Det er i all hovedsak Hieronimus' latinske *Vulgata* som ligger til grunn både for de angelsaksiske og de middelengelske bibeloversettelsene. I den angelsaksiske perioden foreligger ingen fullstendig bibeloversettelse, men det finnes flere oversettelser av evangeliene, salmene og deler av de gammeltestamentlige bøkene, særlig 1. Mosebok (Genesis), med skapelseshistorien. Den typiske angelsaksiske oversettelsesmetode er ord-for-ord-glossing av den latinske teksten. De mest kjente angelsaksiske evangelietekstene er *The Lindisfarne Gospels*, forsynt med glosser på gammelengelsk midt på 900-tallet av munken Aldred, og *The Rushworth Gospels*, hvor Matteus- og begynnelsen av Markusevangeliet fikk glosser på Mercia-dialekten av Farman på slutten av 900-tallet, og resten av evangeliene glosser på Northumberland-dialekten av Owun. Når det gjelder Salmenes bok, eksisterer det i dag 14 håndskrifter med glosser. De mest kjente her er Lambeth, Royal, og Vespasian-håndskriftene. Vespasian-

håndskriftet, fra det niende århundre, er et av de få som finnes i Mercia-dialekten. Ellers er de fleste i standarddialekten West Saxon. De angelsaksiske tekstene gjenspeiler fire dialektområder: Northumbrian, Mercian, West Saxon og Kentish. (Se fig.1: dialektkart.)

Men det er ikke bare i bibeloversettelser vi finner referanser til Bibelen. Angelsaksisk poesi (eksempler er 30 000 linjer fordelt på fire håndskrifter: 1) MS British Library Cotton Vitellius A.xv (som inneholder Beowulf, Judith), 2) the Exeter Book (bl.a. Christ poems A, B, C; ‘The Wanderer’ og ‘The Seafarer’, samt nesten 100 gåter); 3) MS Bodley Junius II (Genesis A, B; Daniel, samt Christ and Satan); og 4) the Vercelli Book (Andreas, ‘The Fates of the Apostles’, samt ‘The Dream of the Rood’)) er i stor grad bibelorientert, slik vi også ser det i det aller eldste bevarte litterære håndskriftet, et fragment av *Cædmons Hymne*, fra ca. 680, som synes å ha vært en poetisk versjon av skapelseshistorien:

*Nū wē sculon herigean heofonrīces Weard
Meotodes meakte ond his mōdgebanc,
Weorc Wuldorfæder, swā hē wundra gehwæs,
Ēce Drihten, ōr onstealde.
Hē ærest sceōp eorðan bearnum
Heofon tō hrōfe, hālig Scyppend.
Pā middangeard moncynnes Weard,
Ēce Drihten, æfter tēode
Fīrum foldan, Frēa ælmihtig.²*

Nu må vi prise Himmelerikets Vokter,
Hans skapende makt og hans hjertes råd,
All Hans gjerning; for Ærens Fader,
Den Evige Herre, gjorde underverk uten tall. Først formet den Hellige Skaper
Himmelen til tak for jordens barn;
Så skapte Han jorden, Menneskenes Vokter,
Han gav folkene land og riker,
Den Evige Herre, den Allmektige Gud.³

Som vi skal se, er det store tematiske forskjeller på angelsaksisk og middelengelsk poesi, og dessuten store endringer i den poetiske språkdrakten når språket skifter fra gammelengelsk til middelengelsk. Dette skillet innledes i og med Vilhelm Erobrerens invasjon i 1066.

² Mitchell & Robinson 2002: 222.

³ Sandved 1987: 11.

2. Religiøs virksomhet og bibeloversettelse i den middelengelske perioden (ca. 1100–ca. 1500)

2.1. Religiøs litteratur i den tidlige middelengelske perioden (ca. 1100-ca. 1300)

Etter 1066 lå det engelske språk i dvale et par hundre år, mens normannisk fransk fikk innpass som hoffspråk og administrasjonsspråk, og latin var som før kirkens språk. Det engelske språk ble fremdeles talt av vasaller og tjenestefolk, men disse var for en stor del analfabeter, mens engelske geistlige og skrivekyndige ble på kort tid byttet ut med skriftlærde fra kontinentet. Dette fikk stor innvirkning på skriftspråket, fordi særegne symboler, som *æ*, *cw*, *þ*, og *ð* ble erstattet med kontinentale symboler. Også de angelsaksiske kirkebygningene ble skiftet ut med nye kirker i rundbuestil, de såkalte normanniske kirkene. På denne bakgrunn er det lett å forstå at engelskspråklig litterær virksomhet avtok. De nye religiøse lederne talte latin, og selv om Lanfranc og Anselm var ruvende skikkelser innen kirken, nådde de ikke ut til den delen av befolkningen som kun forstod engelsk. Det ble likevel forfattet ett viktig religiøst dikt på engelsk i denne tidlige perioden, nemlig *The Ormulum*, et fonetisk dikt på ca. 20 000 linjer fra ca. 1180, som hadde som siktemål å gjengi evangeliene til vederkvegelse for allmuen. Diktets forfatter var en viss Orm, som antas å være en augustiner munk ved Elsham Priory i nordre del av Lincolnshire.⁴ Diktet har stor språkhistorisk interesse, fordi den fonetiske stavemåten gir god innsikt i hvordan språket hadde utviklet seg i de ca. 100 årene som var gått siden invasjonen i 1066.

2.2. Bibeloversettelse i senmiddelengelsk (ca. 1380–ca. 1400): John Wyclif og hans akademiske nettverk: the Lollards. Bibeloversettelse som illegal virksomhet

Den middelengelske perioden var preget av konflikt mellom kirke og stat, og utover på 1300-tallet ble det også intens rivalisering mellom de ulike religiøse grupperingene. Kirken hadde vokst seg stor og mektig, og ville ikke ha konkurranse fra tiggermunkene (fransiskanerne og dominikanerne), som var svært populære blant legfolket, på grunn av sine fengende prekener.

Klostrene forfalt i senmiddelalderen, og det er mange samtidige beretninger om utsvevende liv både innenfor klostermurene og blant geistligheten ellers. Geoffrey Chaucers *Canterbury Tales* gir et lite flatterende bilde både av priorinnen og munken

⁴ J.A.V.Bennett & G.V.Smithers 1989: 174.

blant pilegrimene på vei til Thomas à Becketts helgengrav i Canterbury Cathedral, mens den fattige landsbypresten derimot får et godt skussmål.⁵

John Wyclif (d. 1384), også kalt Dr. Evangelicus, Morgenstjernen og den engelske reformasjons far, var professor i teologi ved Oxford, og her samlet han rundt seg en krets av akademikere, som alle så med uro på forfallet i kirken. Wyclif var opptatt av det han så på som gal forkynnelse, og polemiserte mot kirkens verdslige maktutøvelse. Ved å ta kong Edward III's part i saker hvor konge og pave stod mot hverandre, skaffet han seg mektige venner innen hoffet, som støttet ham i konfliktene med kirken. Wyclif var en svært kontroversiell teolog og skaffet seg mange fiender både på den akademiske arena og blant prelatene. Han opponerte mot avlatsbrev og ikondyrkelse, og han divergerte sterkt fra kirkens syn på nattverden. Til slutt ble han i 1382 fradømt sin stilling ved Oxford universitet og arbeidet som sogneprest i Lutterworth i Leicestershire, hvor han døde 31. desember 1384. Men han hadde satt dype spor etter seg i engelsk religiøst liv, og hans lære levde videre til ca. 1530, altså bortimot 150 år. Da sørget Henry VIII for at det ble ny fart i løsrivelsen fra den katolske kirke, og den anglikanske kirke (The Anglican Church) ble etablert.

Wyclifs hovedverk var det som kalles *The Wycliffite Bible* eller *The Middle English Bible*, en oversettelse til middelengelsk av hele Bibelen, basert på Hieronimus' *Vulgata* og andre tilgjengelige latinske bibler. Tanken bak oversettelsen var at alle mennesker hadde et personlig ansvar for sitt forhold til Gud, og derfor måtte alle mennesker ha direkte adgang til Guds ord på morsmålet. Menneskets håp om frelse stod og falt med hvordan de forholdt seg til Skriftens ord. *Sola Scriptura* ble et motto for Wyclif. Det er svært uvisst om Wyclif selv tok del i den bibeloversettelsen som bærer hans navn, men hans samtidige og senere motstandere syntes ikke å være i tvil. I et brev til pave Johannes XXIII i 1411 skriver erkebiskopen av Canterbury, Thomas Arundel følgende:

This pestilent and wretched John Wyclif, of cursed memory, that son of the old serpent [...] endeavoured by every means to attack the very faith and sacred doctrine of Holy Church, devising – to fill up the measure of his malice – the expedient of a new translation of the Scriptures into the mother tongue.⁶

En annen motstander skrev noe senere:

⁵ Larry D. Benson 1988: 25–26, 31.

⁶ Daniell 2003: 67.

This Master John Wyclif translated from Latin into English – the Angle not the Angel speech – the Gospel that Christ gave to the doctors and clergy of the Church [...] so that by his means it has become vulgar and more open to lay men and women who can read than it usually is to quite learned clergy of good intelligence. And so the pearl of the Gospel is scattered abroad and trodden underfoot by swine.⁷

Etter Wyclifs død tok kirken formelle skritt for å få utryddet lollardenes kjetteri. I 1401 kom Arundels *De heretico comburendo*, som forkynte at kjettere ville bli straffet med død ved brenning på bålet. I 1409 kom hans *Constitutions*, som begrenset prekenlisensen og gjorde det straffbart både å oversette Bibelen til engelsk og å lese og eie bøker, pamfletter eller traktater forfattet av Wyclif eller noen av hans tilhengere. Kirkens bestrebelser for å ødelegge lollardskrifter og få dømt kjettere er behørig dokumentert i engelske kirkeregistre, og en rekke lollarder led martyrdøden.

På tross av kirkens nidkjærhet eksisterer det likevel i dag ca. 230 bibelhåndskrifter, som oversettelsesmessig kan inndeles i 4 grupper, ettersom de overveiende er en ord-for-ord eller en friere oversettelse.⁸ EV (Early Version) er en ord-for-ord-oversettelse av den latinske teksten, mens LV (Later Version) er en mye friere oversettelse som reflekterer vanlig senmiddelengelsk språk. ELV viser til en gruppe håndskrifter som delvis er en ord-for-ord-oversettelse, delvis en friere oversettelse, og gruppen V? faller utenfor både EV- og LV- versjonene. I en prolog på ca. 40 000 ord, (*The General Prologue to the Wycliffite Bible*) inndelt i 15 kapitler, er kapittel 15 viet til en diskusjon om oversettelsesprinsipper:

Also whanne riztful construccion is lettid bi relacioun: I resolue it openli þus/
Where þis resoun· Dominum formidabunt aduersarij eius: shulde be Englischid
þus bi þe lettre· þe Lord hise aduersaries shulen drede/ I Englisch it þus bi
resolucioun: þe aduersaries of þe Lord shulen drede hym/ [I Samuel 2.10; cf. The
Wycliffite Bible I Kings 2.10]. And so of opere resouns þat ben liyk// (MS
W.H.Scheide 12, Ch. 15, fol. 16v, col.1; cf. Forshall & Madden 1850: 57.)⁹

Den anonyme forfatteren påpeker videre at engelskmenn i flere hundre år har oversatt bibeltekster til morsmålet, og spørsmålet stilles hvorfor det nå er forbudt. Kirkens svar

⁷ Daniell 2003: 67

⁸ Lindberg 1970: 338.

⁹ Se Ro 2006: 229. Alle forkortelser i teksten er skrevet fullt ut, men indikert ved kursiv.

var at Bibelen var altfor vanskelig for legfolket, og at bare presteskapet kunne formidle bibeltekstene og kirkefedrenes utlegninger på en forsvarlig måte. Kirkens holdning satte dermed en avgjørende stopper for videre engelsk bibeloversettelse, og det var ikke før William Tyndale (d. 1536) gjenopptok virksomheten på 1500-tallet at engelskmenn igjen fikk bibeltekster på morsmålet.

3. Bibeloversettelse fra ca. 1500 til ca. 1800: The Age of Martyrs

3.1. Fra Tyndales *New Testament* (1526) til *The Authorized Version (King James Version)* 1611: Tyndales *New Testament*; Coverdales *1535 Bible*; *Thomas Matthews' Bible* (1560); *Bishops' Bible* (1568); *Rheims-Douai* (1609)

Mens angelsaksernes kultur var gjennomsyret av den kristne religion, så skjedde det en markant endring i kultursynet hos befolkningen i den middelengelske perioden. Vel var kirken fremdeles en maktfaktor og lollardenes bibeloversettelser, traktater og prekentekster populær lesning, men skjønnlitteraturen endret merkbart karakter. Den politiske kontakten med Frankrike og korstogene til Jerusalem ga seg utslag i helt nye litterære genrer, og selv om det fremdeles ble produsert religiøse håndbøker og poesi som William Langlands visjonære *Piers Plowman*, så var det balladene og romansene som opptok folk flest. En rekke kontinentale romanser ble oversatt til engelsk, og Chaucers sekulære diktverk ble vel mottatt. Mens middelengelske tekster ble forfattet på ulike dialekter (se fig. 2) ettersom det ikke fantes noen språklig standard, så begynte London-dialekten fra ca. 1450 mer og mer å bli betraktet som en standard, godt hjulpet av William Caxton, som i 1476 opprettet sin trykkpresse i Westminster. Språklig sett var det stor forskjell på middelengelsk og det språk som kalles tidlig moderne engelsk, ikke minst på grunn av omfattende endringer i vokalsystemet, det såkalte Great Vowel Shift. Impulser fra kontinentets renessansekultur nådde også de britiske øyer, noe som bidro til intens debatt om utviklingen av det engelske språk. En viktig faktor i denne utviklingen var William Tyndales bibeloversettelser.

William Tyndale var født rundt 1494 i Gloucestershire og fikk sin akademiske utdannelse ved Universitetet i Oxford, Magdalen College, hvor også Erasmus hadde oppholdt seg. Tyndale behersket en rekke språk – tyskeren Hermann Buschius, som hadde møtt ham, bevitnet at han snakket latin, gresk, hebraisk, italiensk, spansk, fransk, tysk og engelsk.¹⁰ Etter sin MA-grad kunne Tyndale lese teologi i Oxford, og i

¹⁰ Mozley 1937, sitert i Daniell 2002: 142.

skriftet *The Obedience of a Christian Man* ga han uttrykk for sin bestyrtelse over at teologistudiet ikke inkluderte bibelstudier.¹¹

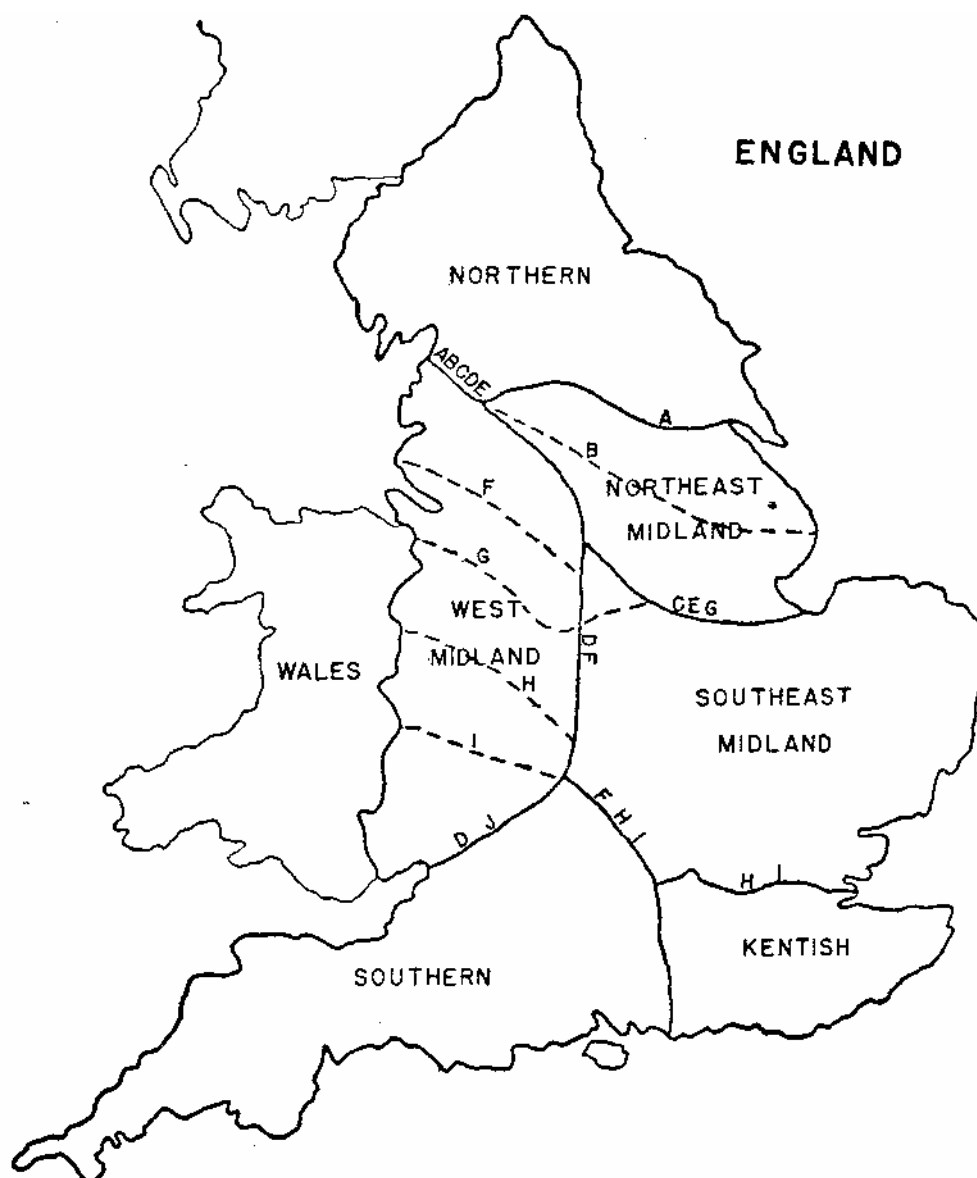

Fig. 2. Middle English dialect areas.

Erasmus' *Novum instrumentum*, en oversettelse av Det nye testamentet fra gresk til latin, ble utgitt i 1516, med revisjoner i 1519, 1522, 1527 og 1535. Tyndale kjente til Erasmus' oversettelse, og han ble selv inspirert til å oversette bibeltekstene fra originalspråkene hebraisk og gresk til et engelsk som ville bli forstått av 'a boy that driveth the plough', snarere enn et engelsk preget av latinske ord og setningsbygning.

¹¹ Tyndale 1528, red. av Daniell (2000: 18–23).

Tyndales ledige stil illustreres veldig klart i det kjente eksempelet fra *Vulgata* (1. Mosebok (Genesis)): 'Fiat lux, et facta est lux', hvor Wyclifs Early Version 'Be made light: and made is light' og Late Version 'Light be made: and light was made' ble erstattet av Tyndales 'Let there be light, and there was light'.

Engelsk har i dag en rekke ord og uttrykk som går tilbake til Tyndale, så som 'eat, drink and be merry', 'the fat of the land', 'the powers that be', 'fight the good fight' og 'signs of the time'. Men Arundels 1409 *Constitutions* stod fremdeles ved lag, og Tyndale fikk av den grunn ikke tillatelse av Cuthbert Tunstall, biskop av London, til å drive sitt oversettelsesarbeid i England. Han flyttet derfor til Köln i Tyskland, og var godt i gang med trykkingen av Det nye testamentet, da anti-lutherske myndigheter grep inn og stanset arbeidet. Men dette første, 1525-fragmentet er viktig, for her har man nesten hele Matteus-evangeliet oversatt til engelsk fra gresk for første gang.

Tyndale og hans hjelpere flyktet til Worms, og her utkom Det nye testamentet i sin helhet på engelsk i 1526 og ble smuglet inn i engelske og skotske havnebyer, gjemt i lasten. Kirken i England reagerte umiddelbart, og 27. oktober 1526 arrangerte biskop Tunstall et møte ved St. Paul-katedralen, hvor alle tilgjengelige kopier av Tyndales Nytestamente ble brent. Men prosessen lot seg ikke stoppe, og selv om biskopene arresterte alle som ble grepet med den nye engelske oversettelsen i hende, så fortsatte kopier å strømme til landet, nå fra et trykkeri i Antwerpen. Tyndale fortsatte med sitt illegale arbeid, og var godt i gang med Det gamle testamentet fra hebraisk til engelsk, da han ble forrådt av en landsmann, Henry Phillips, arrestert og ført til Vilvorde utenfor Brüssel. Der satt han fengslet i 16 måneder før han i august 1536 ble erklært for kjetter og brent på bålet tidlig i oktober samme år. Men fordi han var så lærd, ble han kvalt før han ble brent, altså en noe mer human dødsstraff.

Ikke alle geistlige i England var imot selve idéen om en bibel på morsmålet. Thomas Cranmer, utnevnt til Erkebiskop av Canterbury i 1533, foreslo i 1534 at Bibelen skulle oversettes av 'certain good and learned men, to be nominated by his Majesty' (Daniell 2002: 165). Men motstanden blant biskopene var for stor, og Cranmer innså til slutt at en oversettelse foretatt av dem 'will not be til a day after doomsday'. Imidlertid hadde Henrik VIII, etter en bitter strid med pave Gregor XIII som ikke ville tillate Henriks giftermål med Anne Boleyn, proklamert seg selv som kirkens overhode. Henrik VIII var derfor interessert i en ny Bibel som klart markerte overgangen fra den romersk-katolske til den anglikanske kirken. Denne oppgaven ble gitt til Miles Coverdale, som tidligere var knyttet til augustiner-ordenen, men som forlot denne og gikk over til reformatorenes side. Før Henrik VIII's brudd med paven i

Roma, var reformatorenes arbeid fremdeles illegalt, og Coverdale dro derfor i eksil. Det er mulig at han kan ha vært en av Tyndales hjelpere mellom 1528 og 1535. Som bibeloversetter kan ikke Coverdale måle seg med Tyndale, ettersom han verken kunne gresk eller hebraisk, men han var en god latinist. Hans oversettelse har også hatt betydning for det engelske språk; ord og uttrykk som 'lovingkindness', 'tender mercies', 'saving health' er alle hans, i tillegg til hans oversettelse av salme 137,1: 'By the waters of Babylon, we sat down and wept when we remembered Sion.' Men han huskes først og fremst for sin rolle som den som oversatte hele Bibelen til engelsk for første gang, selv om han i en prolog innrømmet at hans arbeid bygget på fem tidligere oversettelse: Zwingli og Leo Judas sveitsisk-tyske versjon, Sanctes Pagninus' latinske oversettelse av Det gamle testamentet, publisert i 1528, Luthers tyske Bibel fra 1522, *Vulgata* og Tyndales oversettelse av Det nye testamentet og halve Det gamle testamentet.¹²

Henrik VIII ønsket at en engelsk Bibel skulle være tilgjengelig i alle rikets sognekirker, ca. 9000 i tallet. Dette skulle være en Bibel som var oversatt fra originalspråkene av menn med den høyeste kompetanse i landet. Dermed falt Coverdales versjon utenfor, ettersom den ikke var oversatt fra hebraisk og gresk. Valget falt på *Matthews' Bible*, en versjon redigert av John Rogers, engelsk prest i Antwerpen, fra Tyndales oversettelse av Det nye testamentet og halvparten av Det gamle testamentet og gitt navnet *Thomas Matthews' Bible* for å kamuflere forbindelsen til Tyndale. Ettersom motstanden mot Tyndale fremdeles var stor blant engelske biskoper, så utnevnte Cromwell, Henrik VIII's sekretær for kirkesaker, Miles Coverdale til å revidere Matthews' Bibel, hvor de manglende 25 gammeltestamentlige bøkene var tatt fra hans egen 1535-versjon. Dermed så *The Great Bible* av 1539 dagens lys, en Bibel tuftet på Tyndales oversettelse, men dreiet noe mer mot den latinske *Vulgata*. Det er denne Bibelen som har dannet grunnlag både for Geneva-versjonene (1557, 1560, 1562, 1576), *Bishops' Bible* (1568) og *King James Version* (the *Authorized Version*) (1611). (Se fig. 3.)

Da Tyndale begynte sitt oversettelsesarbeid, var det engelske språk sett på av mange som et uegnet instrument for høyprosa og poesi. Poeten John Skelton (d. 1529) beklaget seg i diktet *Philip Sparrow* over at 'our naturall tong is rude and hard to be enneude' (l. 775–776)¹³, men ikke mange tiårene etter nådde engelsk litteratur et udiskutabelt høydepunkt med diktere som Edmund Spenser og William Shakespeare,

¹² Daniell 2003: 176.

¹³ Scattergood 1983: 91.

og noe senere, John Milton. Bibeloversetterne i denne perioden må gis mye av æren for denne utviklingen av språket. Den unge kong Edward VI (1547–1553) stod helhjertet på reformatorenes side, og selv om enkelte biskoper fremdeles var skeptiske, så var det nå lovlig å drive med reformarbeid. Den politiske situasjonen endret seg dramatisk under Mary I (1553–58), noe som ca. 300 henrettelser av protestanter vitner om.¹⁴ Biskoper som Hugh Latimer og Nicholas Ridley, som hadde tatt klart standpunkt for reformatorene, ble brent på bålet utenfor Balliol College, Oxford, i oktober 1555, og på samme sted ble den detroniserte erkebiskopen av Canterbury, Thomas Cranmer, henrettet. Marys første offer var imidlertid John Rogers, utgiveren av *Matthews' Bible*. Han ble brent 4. februar 1555.

Ingen ny bibelversjon ble utgitt i England i Marys regjeringstid, men blant reformatorene som hadde flyktet fra England til Genève, var det stor aktivitet. Inspirert av bibelforskere som John Calvin og Theodore Beza utgav William Wittingham Det nye testamentet i 1557, med en rekke redaksjonelle endringer. For første gang ble teksten nå satt med latinsk, ikke gotisk, skrifttype, med kapittel- og versinndeling og med et kritisk noteapparat. Wittingham innførte dessuten kursiv for ord som ikke var i grunnteksten, men lagt til av lingvistiske hensyn. Wittingham deltok også i arbeidet med den utgaven som kalles *Geneva Bible* og som utkom i 1560. Sammen med Anthony Gilby, Thomas Sampson, William Cole og Christopher Goodman oversatte Wittingham Bibelen på ny fra hebraisk og gresk, med et noteapparat som var gjennomsyret av Calvins bibelsyn, og således et klart brudd med *Vulgata*. Oversetterne la vekt på en språkdrakt som gjenspeilte samtidens engelsk, og de gikk inn for en stil som samsvarte godt med Tyndales setningsbygning: korte setninger med subjektet etterfulgt av verb og objekt. Alle avvik fra grunnteksten ble kommentert i noteapparatet. *Geneva Bible* ble raskt svært populær i England og Skottland, og i 1561 gav Elizabeth I John Bodley, som hadde deltatt i produksjonen av Bibelen, enerett til å publisere den i 7 år. Den ble først utgitt i Skottland i 1579, og kort etter ble den standardutgaven i den skotske kirke.

Etter at Elizabeth I kom på tronen i 1559, ble det igjen mulig å arbeide med bibeloversettelse i England. Den Cambridge-utdannede Matthew Parker, nå Erkebiskop av Canterbury, og tidligere Henrik VIIIIs kapellan, satte seg fore å gjennomføre Thomas Cranmers kongstanke, en autorisert engelsk oversettelse

¹⁴ Daniell 2003: 277; Partridge (1973: 75) antyder at over 400 personer var ofre for forfølgelse.

utarbeidet av landets biskoper. Parker søkte Sir William Cecil om tillatelse, og arbeidet ble iverksatt i 1566.

Fig. 3

Denne Bibelen, kalt *Bishops' Bible*, ble utgitt i 1568, og var i hovedsak en revisjon av Coverdales *Great Bible*, med en versinndeling som fulgte den i *Geneva Bible*. Et

problem med 1568-Bibelen var at biskopene arbeidet selvstendig med hver sin del, uten tanke på en enhetlig redaksjonell stil. Bibelen framstår derfor som et svært uensartet verk. Når det gjelder kvaliteten på teksten, står den også tilbake for *Geneva Bible*, fordi biskopene behersket gresk i høyere grad enn hebraisk. Elizabeth I, som fikk overlevert biskopenes Bibel i oktober 1568, utnevnte den heller aldri til standard tekst i den anglikanske kirke.

Som sin far, Henrik VIII, røk Elizabeth I uklar med paven i Roma. Da hun ble bannlyst i 1570, reagerte hun med å begrense religionsfriheten. Katolikker måtte nå, som reformatorene tidligere, dra i eksil til kontinentet. Mange intellektuelle valgte å bosette seg i Douai, hvor Philip II av Spania hadde etablert et universitet. I nærliggende Rheims var det et engelsk college, og det var her at arbeidet med å omsette *Vulgata* til engelsk tok til. Hovedansvaret for oversettelsen ble gitt til Gregory Martin av St John's College, Oxford, som ivret for at den engelske språkdrakten skulle ligge så nær opp til den latinske som mulig. Forordet til oversettelsen levner ingen tvil:

We are very precise and religious in folowing oure copie, the old vulgar approved Latin: not onely in sense, which we hope we alweies doe, but sometime in the very wordes also, and phrases, which may seeme to the vulgar Reader and to common English eares not yet acquainted therewith, rudenesse or ignorance...Moreover, we presume not in hard places to mollifie the speeches or phrases, but religiously kepe them word for word, and point for point, for feare of missing, or restraining the sense of the holy Ghost to our phantasie ...¹⁵

Rheims-utgaven av Det nye testamentet ble utgitt i 1582, mens Det gamle testamentet, med de apokryfiske skrifter, først ble utgitt i Douai i 1609–10. De katolske oversetterne hadde et helt annet bibelsyn enn protestantene. For dem var *Vulgata* standardutgaven av Bibelen, og den stod på egne ben. En engelsk bibelutgave ble sett på som et nødvendig onde, som i minst mulig grad skulle avvike fra *Vulgata*. Ordinerte prester skulle ha ansvaret for å fortolke bibeltekstene for allmuen i samsvar med kirkefedrenes utlegninger, slik at det var ingen grunn til å lage en engelsk bibelutgave som forenklet bibeltekstene. Ett eksempel på hvordan to slike ulike bibelsyn reflekteres i bibeloversettelse er vist nedenfor:

¹⁵ Sitert i Partridge 1973: 96.

2 Corinthians 7, 1: *Douai-Rheims-utgaven:*

Having therefore these promisses, my deerest, let us cleanse our selves from al iniquation (*Vulgata*: inquinamento) of the flesh and spirit, perfiting sanctification¹⁶ (*Vulgata*: perficientes sanctificationem) in the feare of God.¹⁷

2 Corinthians 7, 1: *Geneva Bible:*

Seing then we haue these promises, dearely beloued, let vs clense our selues from all filthines of the flesh & spirit, and growe vp vnto ful holines in the feare of God.¹⁸

2 Corinthians 7, 1: *King James Version (Authorized Version):*

Having therefore these promises, dearly beloved, let us cleanse ourselves from all filthiness of the flesh and spirit, perfecting holiness in the fear of God.¹⁹

Alle disse bibeloversettelsene skulle imidlertid bli overskygget av den oversettelsen som ble presentert til James I i 1611, som vekselvis kalles *King James Bible*, *King James Version* og *Authorized Version*. Det er denne oversettelsen som har blitt brukt som standard tekst verden over, og som fremdeles i dag betraktes av mange engelskspråklige som det opprinnelige 'Guds Ord'.²⁰ Vi skal derfor se nærmere på denne oversettelsen.

3.2. King James Version (The Authorized Version): 1611

Da James I etterfulgte Elizabeth I i 1603, ble han umiddelbart stilt overfor et krav om en ny oversettelse av Bibelen. Den såkalte Millenary Petition, underskrevet av 750 reformatorer, krevde en ny bibel på engelsk som ivaretok de puritanske religiøse kravene til inderlighet og enkelhet. James, som selv hadde oversatt deler av Salmenes bok, og utgitt en parafraze av Johannes' åpenbaring, stilte seg positiv til dette

¹⁶ Ifølge Partridge (1973: 99) oversetter Tyndale her 'and grow up to full holiness'. Coverdale (*Great Bible*) og *Geneva Bible* (se ovenfor) følger Tyndale.

¹⁷ Partridge 1973: 99.

¹⁸ *The Geneva Bible: 1560*: faksimileutgave 1969.

¹⁹ Carroll & Prickett (red.) 1998: 227.

²⁰ I en undersøkelse foretatt av Ellen Øslebye (2002) går det fram at av et utvalg av bibellesere i England og U.S.A. foretrekker de fleste denne versjonen framfor *New International Version* eller *New Testament of the Inclusive Language Bible*. Selv om teksten nok kan synes arkaisk for moderne lesere, så oppveies dette av et vokabular og en syntaks som reflekterer en høyprosastil verdig et religiøst skrift.

foretaket, som kunne bringe monarken litterær prestisje. Han kalte derfor sammen en rekke geistlige til en konferanse på Hampton Court 16. januar 1604, hvor strategier for den nye bibeloversettelsen ble utmeislet.

Grunnlaget for den nye oversettelsen skulle være *Bishops' Bible*, og skulle oversetterne finne steder hvor denne ikke holdt mål, hadde de anledning til å konsultere Tyndale, Coverdales 1535-versjon og *Great Bible*, *Matthews' Bible* og Geneva-versjonene. 47 (Bruce 1979: 97; Crystal 1995: 64 gir tallet 54) oversettere ble utpekt og delt inn i seks grupper, hvorav to grupper hadde hovedsete i Cambridge, to i Oxford og to i Westminster. Hver gruppe fikk ansvar for en spesiell del av Bibelen, og når arbeidet var gjort, skulle et panel på to personer fra hvert hovedsete komme sammen og gå gjennom hele teksten. Revisjonsarbeidet tok fire år, og det tok enda ni måneder før panelet på seks hadde utført sin gjennomgang av teksten. Til sist ble Thomas Bilson, biskop av Winchester, og Miles Smith, senere biskop av Gloucester, utpekt til å ha ansvar for trykkingen av Bibelen, og i 1611 forelå førsteutgaven av *King James Version*. Utgaven er forsynt med et forord, hvor synet på bibeloversettelse er klart formulert:

Therefore as one complaineth that always in the Senate of Rome there was one or other that called for an interpreter; so lest the Church be driven to the like exigent, it is necessary to have translation in a readiness. Translation it is that openeth the window, to let in the light; that breaketh the shell, that we may eat the kernel; that putteth aside the curtain; that we may look into the most holy place; that removeth the cover of the well, that we may come by the water; ...²¹

Ved å forankre 1611-utgaven i *Bishops' Bible* sørget James I for at språkdrakten forble tett knyttet opp mot Tyndales oversettelse. Daniell (2003: 448) henviser til en studie av John Nielsen og Royal Skousen (1998: 49–74), som påviser at 83 % er tatt fra Tyndales *New Testament* og 76 % fra hans gammeltestamentlige bøker. Men versjonen ble ikke noen umiddelbar suksess; det var ikke før erkebiskop Laud stanset importen av *Geneva Bible* i 1644 at *King James Version* fikk vind i seilene. Men fra da av hadde den en enorm innflytelse på engelskspråklig litteratur. Som *Geneva Bible* hadde influert på språket til Sir Walter Raleigh, Sir Philip Sidney, Andrew Marvell, William Shakespeare og John Dryden (Hill 1993: 58), så ble *King James Version* målestokken

²¹ Carroll & Prickett 1998: lvii.

for forfattere som Sir Thomas Browne, Milton, Traherne, Bunyan, Wesley, Blake, Carlyle, Newman, Hopkins, T.S.Eliot og Joyce (Partridge 1973: 150).

Lancelot Andrewes' prekener og George Herberts poesi er tidlige representanter for anglikanismen, mens Milton er den som best reflekterer puritanismen i England. Så populær var *King James Version*, at den var enerådende både i England og USA²² i flere hundre år, og det var ikke før ut på 1800-tallet at bibelforskere for alvor tok fatt på arbeidet med en ny og gjennomredigert utgave. Visse feil og mangler var nok blitt korrigert tidligere ved utgivelser både i Cambridge og Oxford. Men etter at *Codex Sinaiticus* ble oppdaget i 1844, og forskerne hadde vunnet nye kunnskaper både om hebraisk og gresk, var det mange som tok til orde for en modernisert utgave av *King James Version*. I 1870 ble så dette arbeidet påbegynt.

4. Bibeloversettelse i moderne tid (etter 1800)

4.1. *Revised Standard* (1881–1885); *American Standard Version* (1901); *Revised Standard Version* (1952)

Igjen ble arbeidet overlatt til komiteer, men denne gang ble både anglikanske og ikke-anglikanske teologer invitert til å delta. I løpet av ti år forelå Det gamle testamentet, revidert av 37 teologer, og etter fjorten år kom Det nye testamentet, utarbeidet av 28 teologer. Det ble også nedsatt to amerikanske komiteer som skulle komme med sine egne forslag til den amerikanske utgaven. I en avtale av 1877 gikk de amerikanske forskerne med på at deres arbeid skulle ha en hvilepause på fjorten år. Mandatet til komiteene gikk ut på at det skulle gjøres så få endringer som mulig i teksten til *King James Version*, og at språket skulle ligge så nær opp til 1611-utgaven som mulig. Det viste seg imidlertid at da *American Standard Version* kom i 1901, var språket her mindre konservativt enn i den engelske utgaven. Men selv om den engelske utgaven fortsatt virket nokså arkaisk, så var den forbedret på visse punkt. I tillegg til at den språklig sett lå mye nærmere originalspråkene i Bibelen enn 1611-utgaven, var nå alternative lesevarianter gjengitt i marginen.

Det gikk likevel ikke lang tid før behovet meldte seg for en mer moderne utgave. Nye funn av gamle greske håndskrifter, ny viten angående gresk *koiné*, samt endringer i det engelske språk rettferdiggjorde ny revisjon av Bibelen. I 1937 ble derfor en ny komité, denne gang på 32 personer, oppnevnt av The International

²² *King James Version* ble første gang utgitt i USA av Robert Aitken i Philadelphia. Det nye testamentet kom i 1777 og hele Bibelen fire år senere, i 1781.

Council of Religious Education, med mandat til å revidere Bibelen i tråd med den nyeste bibelforskning og i en språkdrakt som reflekterte moderne språkbruk, samtidig som høyprosastilen i *King James Version* skulle videreføres. Dermed ble 3. person entallsformen *-th* i verb i presens byttet ut med *-s*, pronomenene *thou* og *thee* ble endret til *you*, arkaismer som *fain* og *howbeit* forsvant, og en rekke ord som hadde endret mening, ble erstattet av andre og nyere former. Et slikt eksempel var *prevent*, som tidligere betød *go before*, og som nå ble skiftet ut med *precede*. *Revised Standard Version* ble utgitt i 1952 og ble vel mottatt av publikum. Likevel var det kritiske røster til utgaven. Partridge (1973: 179) siterer Kenyon, hvis hovedankepunkt er at den reviderte utgaven bygger på en grunntekst som reflekterer de bysantinske håndskriftene snarere enn de aleksandrinske, som moderne forskning betrakter som langt bedre:

There is a great gain in clarity and directness...[but] the principles on which the revision was carried through prevented any very radical departure from Biblical usage. (Kenyon 1958: 329.)

Kenyons syn ble delt av flere, og i siste halvdel av det 20. århundre skjedde det også en annen utvikling innen teologien, særlig blant kvinnelige teologer. Vi skal derfor til slutt ta et lite overblikk på noen av de viktigste bibeloversettelsene etter siste verdenskrig og fram til ca. 2000.

4.2. *Jerusalem Bible* (1966); *New English Bible* (1970); *Today's English Version* (*Good News Bible*)(1976); *New International Version* (1978)

Jerusalem Bible ble påbegynt ved Dominican Biblical School i Jerusalem, som et hjelpemiddel for studenter til dypere forståelse av teologiske spørsmål. Ifølge Partridge (1973: 204) er det ingen ett-bind utgave av en engelsk bibel som er så rik på informasjon om historisk bakgrunn, lesevarianter og tekstkommentarer. Tanken var at en bibel i moderne språkdrakt ville øke interessen for bibelstudier, men oversetterne ble bedt om at endringen av lingvistiske arkaismer ikke gikk på bekostning av Bibelens billedrikdom eller stil. Partridge (1973: 205) kaller *Jerusalem Bible* 'a workmanlike edition, for which there will be untold uses by all religious denominations'. *Jerusalem Bible* foreligger også i en fransk utgave, utgitt i 1961, og felles for både den engelske og den franske versjonen er at katolsk doktrine i noteapparatet er gjennomgående mer nedtonet enn i Douai-Rheims-utgaven av Bibelen.

Allerede før den engelske utgaven av *Jerusalem Bible* ble påbegynt i 1959, forelå det planer om en ny engelsk bibeloversettelse etter økumeniske prinsipper. Dr. G. S. Hendrys henvendelse til The General Assembly of the Church of Scotland i 1946 om å ta initiativ til en helt ny bibeloversettelse førte til at det ble oppnevnt akademiske eksperter fra en rekke ulike kirkeslag. I tillegg kom et panel av litterære konsulenter, deriblant poeten Philip Larkin. Han var imidlertid kritisk til den litterære kvaliteten av oversettelsen, og forlot derfor panelet etter et års tid. Larkins uttalelse om at oversettelsen manglet 'vitality, rhythm, distinction and above all memorability' kom også til uttrykk i T.S. Eliots anmeldelse av *NEB New Testament* i *Daily Telegraph*, 16. desember 1962:

We are [...] entitled to expect from a panel chosen from among the most distinguished scholars of our day at least a work of dignified mediocrity. When we find that we are offered something far below that modest level, something which astonishes us in its combination of the vulgar, the trivial, and the pedantic, we ask in alarm: 'What is happening to the English language?'²³

Et eksempel på en oversettelse som illustrerer uformelt språk, er Lukas 10,40, hvor Martha beklager seg over sin søster Maria og sier til Jesus at han skal 'tell her to come and lend a hand'. Tyndales versjon synes her vektigere: 'Bid her therefore that she help me'. Eliot var svært kritisk til eksemplet fra Jesu bergpreken (Matteus 5,3), hvor *King James Version* 'Blessed are the poor in spirit' er blitt til *NEB New Testament* 'How blest are those who know they are poor'.

Som en rekke andre mindre heldige oversettelser ble også denne rettet i en senere utgave til 'How blest are those who know their need of God'. På tross av slike endringer er det nok likevel mange som vil være enig i Daniells vurdering (2003: 751) at *New English Bible*, som ble utgitt i sin helhet i 1970, 'is not a Bible that can stand alone'.

Fra USA kommer både *Today's English Version (Good News Bible)* i 1976 og *New International Version (NIV)* i 1978. *NIV* er den versjon som ligger nærmest opp til *King James Version*, selv om grunnteksten på noen områder er supplert med lesearter fra Dødehavsrullene. *NIV* er en versjon som er svært populær blant evangeliske kristne, som setter pris på kontinuiteten med *King James Version*. The Committee on Bible Translation, ansvarlig for denne utgaven, har vært svært åpen for

²³ Sitert i Daniell 2003: 749.

innspill for leserne, hvis forslag ofte er blitt tatt inn i senere utgaver. På verdensmarkedet er *NIV* en vinner, ifølge Carson (1998: 26), ettersom den henvender seg både til unge og gamle, egner seg både til privat og offentlig bruk, har litterære kvaliteter og altså har bevart de positive aspektene forbundet med *King James Version*.

NIVs pietetsfølelse overfor *King James Version* er et tilbaketrukket stadium i *Today's English Version (Good News Bible)*. Oversetterne av denne utgaven har adoptert Eugene Nidas syn på at oversettelse skal reflektere meningen i budskapet snarere enn gi en korrekt ord-for-ord-gjengivelse av teksten. Nidas 'Dynamic (senere 'Functional') Equivalence' åpner for stor språklig frihet, og faren for at frie parafraser av grunnteksten kan endre teologiske doktriner er absolutt til stede. Daniell (2003: 759) nevner et eksempel fra Romerbrevet 5,1, hvor *King James Version* 'Therefore being justified by faith, we have peace with God through our Lord Jesus Christ' er blitt oversatt til 'Now that we have been put right with God through faith' i *Good News Bible*. Her er et ord med teologisk dybde, 'justified', blitt erstattet med et dagligdags ord som snarere har en teknisk betydning: "... 'put right' is what happens to a faulty machine ...". Moderne slanguttrykk virker også noe malplassert i en bibelutgave, som når Davids bror Eliab sier til ham: 'You smart aleck, you!' (senere endret til 'You cheeky brat, you!'). Men Nidas oversettelsesprinsipper som settes i system i *Towards a Science of Translating* (1964) og *The Theory and Practice of Translation* (1974) var likevel begrenset til lingvistiske strukturer; de språklige endringer i bibeltekstene som framkom i debatten blant kvinnelige teologer, hadde langt dypere virkning på teologiske doktriner.

4.3. Feministiske teologers bibelsyn og *The New Testament of the Inclusive Language Bible*.

Feministiske teologer har medvirket helt direkte til å endre språket i mange bibeloversettelser, men det er mange ulike synspunkter blant feministene når det gjelder hvordan en moderne bibeloversettelse bør være. I sin bok *Gender in Translation* (1996: 117–123) viser Sherry Simon til hvordan allerede 1. Mosebok (Genesis) i oversettelsen av ordet *adam* presenterer et tolkningsproblem i kjønnsproblematikken. Phyllis Tribble (1978: 141, n. 17) leser *adam* som 'earth creature' og hevder at kjønnsvesen først opptrer i Genesis 2,22–23. Feiltolking av ord har altså ført til at mannen gjennom tidene har blitt tildelt høyere status enn kvinnen. Andre forskere, som A. Brenner (1989), har hevdet at *Salomos høysang (Song of Songs)* må være forfattet av kvinner, på grunn av ekstremt feminine erotiske metaforer i poesien. Atter andre, deriblant Harold Bloom (1990), har hevdet at en kvinne kan ha

medvirket i høyere grad til selve utformingen av Bibelen enn tidligere antatt. Dermed behøver ikke kvinnene å føle at Bibelen er et for mannsdominert skrift.

Et stikk motsatt syn hevdes av P. Hutaff, J. Schaberg og P. Bird. Disse mener at kvinner ikke skal slå seg til ro med en oversettelse som legger et slags forsonende skjær over den patriarkalske tonen i Bibelen. De vil heller ha en bibeloversettelse som setter Israels patriarkalske samfunn med alle dets feil og mangler i et grelt lys, slik at alle kan forstå at kvinner ikke kan tilbys slike fundamentalt fremmedgjørende og diskriminerende levevilkår.

De vil derfor reservere seg fra bibeloversettelser som *An Inclusive Language Lectionary* (1983: Year A og 1987: Year B) og *The New Testament of the Inclusive Language Bible* (1994). Feminister som Susan Brooks Thistlethwaite hevder at språket i Bibelen, særlig i Det gamle testamentet, er altfor gammeldags patriarkalsk og fører til at kvinner føler seg nedvurdert og utestengt. Derfor må språket endres slik at det blir mye mer inkluderende og kjønnsnøytralt. Ord som 'father' og 'lord' må erstattes med 'parent' og 'sovereign', 'king' og 'kingdom' med 'ruler', 'monarch', og 'realm of God'. Utrykk som 'God the Father' bør erstattes med 'God the Father and Mother' og 'Son of Man' med 'the Human One'. Når det gjelder uttrykket 'God the Father and Mother', så forklares det av Susan Brooks Thistlethwaite (1987) som et historisk uttrykk for at Gud oppfattes som 'a corporate personality', et slags familieråd snarere enn en enkeltperson. Dette synet har ført til markante endringer i bibeloversettelser som *The New Testament of the Inclusive Language Bible*, som illustreres nedenfor:

Matteus 6, 5–13 **JESUS TEACHES ABOUT PRAYER**

5 When you pray, do not be like the hypocrites, for they love to pray, standing in the synagogues and on the street corners to be seen by others. Truly I say to you, they have their reward. 6 But you, when you pray, go into a room by yourself and shut the door and pray to your heavenly Parent who is unseen. Then your heavenly Parent who sees in the unseen will reward you openly. 7 When you pray, do not go on and on like the pagans. They think they will be heard because of their many words. 8 Do not be like them, for your heavenly Parent knows what you need before you ask. 9 Therefore pray in this way: Our heavenly Parent, I pray that Your holy name is honored. 10 May Your realm come, may Your will be done, on earth as it is in heaven. 11 Give us this day our daily bread; 12 and forgive us our offenses, as we forgive those who offend us. 13 And lead us not into hard testing, but rescue us from evil.

5. Konklusjon

Som vi har sett, har bibeloversettelse vært en integrert del av engelsk kulturliv siden angelsaksisk tid, men to perioder skiller seg ut som spesielt aktive, nemlig 1520–1611 og 1880–ca. 2000. I den første perioden kom Tyndales oversettelser og *King James Version*; i den andre perioden kom alle de reviderte versjonene, som både reflekterer ny kunnskap om grunntekstens originalspråk og et rikere tekstgrunnlag. I tillegg utgis versjoner som er basert på nye prinsipper om oversettelse, og hvor nye tanker om samfunnsstruktur nedfeller seg i den teologiske debatt. I en verden hvor kunnskap stadig fornyes, hvor språk og konvensjoner er i kontinuerlig endring, så er det viktig at en så grunnleggende bok som Bibelen oppdateres jevnlig, slik at den foreligger i en til enhver tid tilgjengelig språkdrakt.

APPENDIKS

Som eksempel på hvordan det engelske språk har endret seg gjennom tidene, og hvordan nye prinsipper for bibeloversettelse har satt sitt preg på bibelspråket, så kan vi se på ulike versjoner av Fadervår (The Lord's Prayer).²⁴

Tekst 1: Gammelengelsk (ca. 1000)

Fæder ūre, þū þe eart on heofonum, sī þīn nama gehālgod. Tōbecume þīn rīce.
Gewurðe þīn willa on eorðan swā swā on heofonum. Ūrne gedæghwāmlīcan hlāf
syle ūs tō dæg. And forgyf ūs ūre gyltas swā swā wē forgyfað ūrum gyltendum.
And ne gelæd þū ūs on costnunge, ac ālȳs ūs of yfele. Sōðlice.

Tekst 2: Middelenngelsk (Wycliffite Bible, 1380-1400):

Oure fadir that art in heuenes halowid be thi name, thi kyngdom come to, be thi
wile don in erthe as in heuene, yeue to us this day oure breed our other
substaunce, & foryeue to us oure dettis, as we foryeuen to oure dettouris, & lede
us not in to temptacion: but delyuer us from yuel, amen.

Tekst 3: Tidlig moderne engelsk (King James Version 1611):

Our father which art in heauen, hallowed by thy Name. Thy kingdome come. Thy
will be done, in earth, as it is in heauen. Giue vs this day our dayly bread. And

²⁴ For *The New Testament Inclusive Language Bible*, se v. 9–13 i boksen på forrige side.

forgiue vs our debts, as we forgiue our debtors. And leade vs not into temptation, but deliuer vs from euill: For thine is the kingdome, and the power, and the glory, for euer, Amen.

Tekst 4: Moderne engelsk (Revised Standard Version 1952):

Our Father who art in heaven,
Hallowed be thy name.
Thy kingdom come,
Thy will be done,
On earth as it is in heaven.
Give us this day our daily bread;
And forgive us our debts,
As we also have forgiven our debtors;
And lead us not into temptation,
But deliver us from evil.

Tekst 5: Moderne engelsk (New Revised Standard Version 1990):

Our Father in heaven
Hallowed be your name
Your kingdom come
Your will be done,
on earth as it is in heaven.
Give us this day our daily bread.
And forgive us our debts,
as we also have forgiven our debtors.
And do not bring us to the time of trial,
but rescue us from the evil one.

Tekst 6: Moderne engelsk (The Message 1993):

Our father in heaven
Reveal who you are.
Set the world right:
Do what's best –
As above, so below.
Keep us alive with three square meals,

Keep us forgiven with you and forgiving others,
Keep us safe from ourselves and the Devil.
You're in charge!
You can do anything you want!
You're ablaze in beauty!
Yes. Yes. Yes

Litteratur

- Algeo, John. 1993. *Problems in the Origins and Development of the English Language*. 4. utg. New York: Harcourt Brace College Publishers.
- Baugh, Albert C. & Thomas Cable. 1993. *A History of the English Language*. 4. utg. London: Routledge.
- Bennett, J.A.W. & G.V. Smithers (red.). 1989. *Early Middle English Verse and Prose*. 2. utg. Oxford: Oxford University Press.
- Benson, Larry D. (red.). 1988. *The Riverside Chaucer*. Oxford: Oxford University Press.
- Bloom, Harold. 1990. *The Book of J*, trans. D. Rosenberg. New York: Grove Weidenfeld.
- Brenner, A. (red.). 1989. *The Song of Songs*. Sheffield: Sheffield and JSOT Press.
- Bruce, F.F. 1986. *History of the Bible in English*. Cambridge: Lutterworth Press.
- Campbell, James (red.). 1968. *Bede: The Ecclesiastical History of the English People and Other Selections*. New York: Washington Square Press.
- Carroll Robert & Stephen Prickett (red.). 1998. *The Bible: Authorized King James Version with Apocrypha*. Oxford: Oxford University Press.
- Carson, D.A. 1998. *The Inclusive Language Debate – a Plea for Realism*. Grand Rapids, Michigan: Baker Books.
- Crystal, David. 1995. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daniell, David. 2003. *The Bible in English*. New Haven: Yale University Press.
- Delphin, Harald. 1965. *On the State of Learning in England. Kompendium*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fletcher, Richard. 1989. *Who's Who in Roman Britain & Anglo-Saxon England*. London: Shephard-Walwyn.
- Forshall, Josiah & Frederic Madden (red.). 1850. *The Holy Bible ... made from the Latin Vulgate by John Wycliffe and his followers*. Vol.1. Oxford: Oxford University Press. (Repr. 1982, New York: AMS Press.)
- The Geneva Bible*. 1560. Faksimileutgave 1969. Madison, Milwaukee, London: University of Wisconsin Press.
- Hill, Christopher. 1993. *The English Bible and the Seventeenth Century Revolution*. London: Allen Lane.
- The Holy Bible: Containing the Old and New Testaments. Revised Standard Version*. 1952. London & Glasgow: Collins Fontana Books.
- Kenyon, F. 1958. *Our Bible and the Ancient Manuscripts*. 5. utg. (revidert av A.W.Adams). London: Eyre and Spottiswoode.
- Lindberg, Conrad. 1970. The Manuscripts and Versions of the Wycliffite Bible: a Preliminary Survey. *Studia Neophilologica*, 42/2, 333–47.
- The Message: The New Testament in Contemporary Language*. 1993. Red. Eugene H. Peterson. Colorado Springs: NavPress Publishing Group.
- Mitchell, Bruce & Fred C. Robinson. 2002. *A Guide to Old English*. 6. utg. Oxford: Blackwell.

- Mozley, J.F. 1937. *William Tyndale*. London: S. P. C. K. Press.
- The New Testament of the Inclusive Language Bible*. 1994. Indiana, U.S.A.: Cross Cultural Publications, Inc.
- The New Revised Standard Version*. 1990. Red. Bruce M. Metzger et al. New York: Oxford University Press.
- Nida, Eugene A. 1964. *Towards a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.
- Nida, Eugene A. & Charles R. Taber. 1974. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
- Nielsen, John & Royal Skousen. 1998. How Much of the King James Bible is William Tyndale's? *Reformation III*: 49–74.
- Onions, C.T. (red.). 1965. *Sweet's Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse*. 14. utg. Oxford: Clarendon Press.
- Partridge, A.C. 1973. *English Biblical Translation*. London: Andre Deutsch.
- Ro, Anne Karin. 2006. 'Symple men' and 'worldli clerkis': Lollard Sentiments in the General Prologue to the Wycliffite Bible. I: Leiv Egil Breivik, Sandra Halverson & Kari Haugland (red.): *'These things write I vnto thee ...' Essays in honour of Bjørg Bækken 227–239*. Oslo: Novus.
- Sandved, Arthur. 1987. *Vers fra vest: Gammelengelske dikt i utvalg*. Oslo: Aschehoug.
- Simon, Sherry. 1996. *Gender in Translation*. London: Routledge.
- Skelton, John. 1983. The Book of Phillip Sparrow. I: John Scattergood (red.): *John Skelton: The Complete English Poems*. London: Harmondsworth.
- Thistlethwaite, Susan Brooks. 1987. Inclusive Language and Linguistic Blindness. Symposium: Inclusive Language Lectionary. *Theology Today*, 43, 4: 533–539.
- Trible, Phyllis. 1978. *God and the Rhetoric of Sexuality*. Philadelphia: Fortress Press.
- Tyndale, William. 1528. *The Obedience of a Christian Man*. Antwerpen, red. av David Daniell. 2000. London: Penguin.
- Øslebye, Ellen. 2002. *The Language of the Bible with Special Reference to Inclusive Language: A comparative syntactic and semantic study of selected passages from 'The King James Version', 'The New International Version', 'The New Testament of the Inclusive Language Bible' and 'The Inclusive Language Lectionary'*. (Hovedoppgave.) Bergen–Kristiansand: Department of English, University of Bergen and Agder University College.

Jarle Bondevik

Framvoksteren av det nynorske bibelspråket og seinare utviklingstendensar

Eg skal byrja med ein bibeltekst, som det høver seg ein homilie.

I Esters bok, som gjev ei skildring frå det gamle persarriket, vert det fortalt om kong Xerxes at han skulle senda eit kongeleg påbod til folket i dei 127 provinsane sine, frå India til Nubia.

Slik står det i Ester (1,22):

Han sende brev til alle provinsane sine, til kvar provins i den skrifta dei bruka der, og til kvart folk på det tungemålet dei tala, at kvar mann skulle vera herre i huset sitt og tala målet åt folket sitt (Bibelen 1978).

Dette hende kring år 470 før Kristus. (Xerxes døydde 465 f.Kr.)

At dei styrande skulle ha like stor respekt for landsmålet og nynorsken som persarkongen hadde for minoritetsspråka, var nok eit fjernt mål for dei fyrste landsmålsfolka, og den fyrste generasjonen nådde i alle fall ikkje dette målet.

Då landsmålet var i etableringsfasen og det var på tale å nytta denne målforma til religiøs bruk, var det ikkje mange som tykte det var turvande for å fatta innhaldet i Bibel og kristendom – landsmålet hadde ikkje noka misjonerande oppgåve i so måte, vart det hevda.

Nynorsken fekk då ikkje nokon lett veg inn i den religiøse, det vil her seia den kristne tekstverda. Det var sterk motstand mot den nye målforma både hjå ålmenta og i dei kyrkjelege institusjonane. Argumenta mot nynorsken var til vanleg at denne målforma ikkje høvde til sakralt bruk. Nynorsken hadde ikkje den kulturelle bakgrunnen som eit språk måtte ha, dersom det skulle dekkja den eldgamle tradisjonen og dei mangleta religiøse røynslene som var nedfelt i dei heilage skriftene. Det var òg ei ulempe å skipla den språklege einskapen som hadde rådd i den norske kyrkja. Dei lese-kunnige og dei som høyrde bibeltekstar og liturgiske tekstar i kyrkja, var vane med ei språkform som dei kunne lesa og skjønna.

Hovudmotivet for ei omsetjing til nynorsk låg for det meste på det *nasjonale* planet. Som det heitte i eit brev frå Det norske Samlag (1881) til ein av bibelomsetjarane i 1880-åra, Johannes Belsheim:

Bibelen er jo den Bog, som ethvert Folk, der arbeider paa Reisningen af et nationalt Sprog og en derigjennem formidlet national Aandsutvikling, først og ftemst lader sig det være magtpaaliggende at faa tilegnet sig gjennem Oversættelse (*Storthingsforhandlinger* 1881, dokument nr.12).

Garborg peika i ein artikkel i *Fedraheimen* alt i 1877 på kor lite nasjonal kyrkja var, og på kor langt borte frå folkemålet det religiøse målet låg:

Kirken kunde let, under den fortskridende hjemlige Udvikling tilsidst komme til at staa for Folket som det *Unationale*, det ovenfra og udenfra *Indførte* (*Fedraheimen* 1877:226).

I all debatt om nynorsken som bibelmål i det førre hundreåret vert det lagt vekt på at det var «en sproglig-national Interesse» som dreiv verket, og det er ikkje tvil om at målforkjemparane såg på omsetjingsarbeidet som ein lekk i den nasjonale striden.

Det var ein sterk samanheng mellom den nasjonale målsetjinga i arbeidet for eit nynorsk religiøst mål og dei ideane som var levande i delar av det politiske miljøet i 1880-åra. I det låg årsaka til at omsetjingsarbeidet fekk politisk stønad, og at det vart økonomisk grunnlag for arbeidet med NT 1889. Seinare vart det ikkje so lett å skaffa seg denne stønaden, soleis måtte organisasjonane i norskdomsrørsla finansiera omsetjinga og utgjevinga av den fyrste nynorske bibelen i 1921.

Andre motiv som låg til grunn for bruken av nynorsk i dei religiøse tekstane, var dei pedagogiske, dei demokratiske og dei kristelege. Det er mange vitnemål om at språket i religionslærebookene fall tungt i barneskulen og ved konfirmasjonsopp-læringa.

Som Skolegut og Konfirmand forstod jeg verken Sprog eller Tanke i Præstens Undervisning, hvor god og begavet Mand end dette var (Dale 1957: 2).

Soleis skreiv Vinje i 1858. Ikkje minst etter at Stortinget i 1878 hadde gjort vedtak om at undervisninga i skulen skulle «saavidt muligt meddeles paa Børnenes eget Talesprog», skaut den pedagogiske argumentasjonen fart.

I dei pedagogiske – og i nokon mon dei demokratiske argumenta – finn ein som oftast grunngevinga frå dei som omsette tekstane til ei målform som ligg nær talemålet. Tanken om at det religiøse målet skulle skilja seg so lite som råd frå talemålet, var mykje framme – og her var formidlingsaspektet viktig. Soleis skriv ein innsendar i Fjortofts *Fram*:

mors-måle, e dæ, som ber bå guds-ore og menneskje-ore best te hjarte (*Fram* 1871, nr. 24).

Det demokratiske motivet var frå fyrste stund viktig i fremjinga av nynorsken, som i særleg mon vart sedd på som ‘Almuens Sprog’. I stortingsdebatten om prøveoversættelsen 1881, sa soleis Jakob Sverdrup at vanlege folk laut få

Adgang til at læse den Bog, som framfor alle Bøger er vort Folk kjærtpaa det Maal, som de taler hjemme i sine Stuer, og som ligger deres Landsmaal nærmere end det nuværende Bogsprog (*Storthingstidende* 1881:1188).

I same debatten vart Aasens landsmaal proklamert som «Generalnævneren for alle Landets Dialekter» (Ole Anton Qvam), og då er det klart at det demokratiske argumentet stod sterkt.

Det *kristelege* motivet vart òg drege fram i same stortingsdebatten. Bodskapen når lettare fram når målet er kjent og heimleg. Det intime i det religiøse liv, kravde ein språkleg intimitet, som berre *Folkesproget* kunne gje.

Vi ser ofte at Blix-salmane vert nemnde når det er snakk om at nynorsken «går rett til hjarta». Sjølve produksjonen av nynorsk læretilfang i kristendomsfaget for skulen gjev òg eit konkret vitnemål kva tyngd argumenta hadde hatt. Før noka skrift i Bibelen var omsett til nynorsk, den fyrste var Griegs omsetjing av Markusevangeliet i 1870, var den fyrste katekismusomsetjinga gjeven ut, det var i 1868, og den same Grieg var omsetjar. Før heile NT var omsett til nynorsk i 1889, var det gjeve ut endå fem katekismer og forklåringar. I åtti-åra vart det sameleis gjeve ut to bibelsoger.

No har eg nemnt litt om bakgrunnen for strevet med å lata dei religiøse tekstane få ei målform som høvde med den språklege reisinga som vi fekk på 1800-talet.

I det fylgjande vil eg seia noko om *omsetjingane*. Eg vil stort sett ta dei føre meg kronologisk. (Oversyn over dei nynorske omsetjingane finst i Bondevik 2003.)

Markus 1870, omsett av Georg Grieg og utgjeve av Vestmannalaget, er viktig av di det kom so tidleg, og viktig av di det hadde eit mål som synte at nynorsken kunne brukast i ein slik tekst. Grieg var ikkje gresk-kunnig, men nytta nokre heilt nye tyske, engelske og svenske omsetjingar til grunnlag. Aasen var konsulent, og han var gresk-kunnig, og i drøftinga av einskilde ord og setningar refererte han ofte til den greske grunnteksten. Grieg skulle laga ein nynorsk tekst av eit evangelium, og han måtte pløya ny mark, og råda frå Aasen var gode å ha.

I det leksikalske tente den islandske og den svenske teksten som dei beste førebileta. Soleis ser vi at når Grieg hadde val mellom ymse norske ord som hadde ekvivalente ord i dei tekstane han omsette etter, so talde den svenske og den islandske bibelteksten meir for han enn hans eigen kyrkjebibel, med eit sterkt danskfarga språk.

Vi har nokre merknader som Aasen skreiv til det fyrste utkastet Grieg laga (BD 2.94–98). Der syner Aasen at han gjerne ville styra unna framandord – elles ein ålmenn tendens i bibelomsetjingar. Grieg hadde nytta *Synagoga*, men Aasen skriv at det «burde oversættes» og gjorde framlegg om «Samningshus, Soknarstova, Stemnestova». Der kombinerte Grieg lekkane litt annleis og brukte *Samningsstova*.

Jamfører vi ordtilfanget i Markus 1870 med Aasens ordbok frå 1850, finn vi at det er eit trygt grunnlag i ordboka åt Aasen for Griegs ordval. Vi finn ikkje nokon tilhug hjå Grieg til å konstruera eller nyskapa ord etter gammalnorsk mønster, slik som sume målmenn i Bergen-miljøet hadde, til dømes Jan Prah. I formverket heldt Grieg seg i store drag til Aasens grammatikk frå 1864, men tok med so mykje han kunne av former: dativ av substantiv, fleirtal av verb, til og med i preteritum av sterke verb, som *drivo*, *komo* og *foro*, og til og med i imperativ av verb med vokalutlyd i rota, til dømes *sjaae*, *true* og *flye*.

I jamføring med den dansk-norske bibelteksten verkar soleis teksten til Grieg like omstendeleg og – skal vi seia – like verdig.

Sjølve krafttaket med å gje Bibelen ei nynorsk målform, kom til å verta teke i 1880-åra. Det var fyrst og fremst dei politiske føresetnadene som låg til rette for eit slikt arbeid då. No vart omsetjinga ei offentleg sak. I 1881 løyvde Stortinget pengar til Det norske Samlag

paa Betingelse, at Kirkedepartementet godkjender Valget af de Mænd, der overtage Oversættelsesarbeidet, samt at Arbeidet, før det udgives, undergives en Bedømmelse, som nævnte Departement finder betryggende (*Storthingstidende* 1881:1207)

Det var frå fyrsten Johannes Belsheim (1829–1909) som var utpeika til dette arbeidet, men sidan stortingsmennene tvila på hans evne til å skriva nynorsk, fall valet på Elias Blix (1836–1902). Han tok på seg oppgåva på «Betingelse af Bistand fra Sprogforskeren Ivar Aasen», og det fekk han. Blix tok i ferd med Romarbrevet, og vinteren 1882 arbeidde Blix og Aasen saman om omsetjinga.

Utanom Blix vart Johannes Belsheim og Matias Skard (1846–1927) dregne inn i arbeidet. Etter kvart som dei ymse skriftene låg føre, vart dei sende til departementet sine konsulentar, professorane F.W. Bugge og C.R. Unger til fråsegn, og prenta når departementet hadde godkjent omsetjingane. I 1889 var alle skriftene omsette, og *Det nye Testamente* vart sendt ut «paa norsk Folkemaal og utgjevet med Statskostnad». Dette er den einaste offisielle bibelteksten som har kome ut i Noreg, dersom ein med offisiell meiner både kosta og godkjend av staten.

Eg trur ikkje det kan vurderast høgt nok at nynorsk bibelmål fekk so stor politisk stønad og velvilje frå fyrste stund. Den institusjonen som tok seg av bibelutgjevinga på den tida, Det norske Bibelselskap, synte inga interesse for arbeidet.

Det var altso tre ulike omsetjarar av NT 1889, og ein skulle tru at dei hadde ulike ideal for oppgåva. Matias Skard skreiv i eit brev at han ynskte ei folkeleg målføring i tekstane, medan Blix ville ha det so kyrkjeleg som råd var (Skard 1972:191–92). No syner det seg at det er vanskeleg å spora eit særkjenne ved språket hjå den einskilde omsetjaren. For det fyrste omsette dei skrifter som skilde seg frå kvarandre i utgangspunktet, og for det andre so sat dei mykje saman og reviderte arbeida åt kvarandre, so eventuelle særsvipar ville falla bort.

Det er likevel noko i at Blix synte ei anna side som målbrukar når han omsette bibeltekstar enn når han skreiv salmar. Ordvalet i Romarbrevet 1882 har ein noko abstrakt dâm. Det er elles rimeleg etter innhaldet i brevet. Noko av dette må ha si årsak i at Blix i stor mon laga parallelle avleiingar til avleiingar som fanst i Skriftsprogsbibelen, til dømes *Uforgjængelighed* > *Uforgjengelegdom*. Men *Helliggjørelse* vart til *Helging* og *Nidkjerhed* til *Kapphug*; på den måten vart det ogso ei fornying av ordtilfanget. Like eins heldt han på mange genitivshypotagme.

Se derfor Guds Godhed og Strenghed

Sjaa daa Guds Godleike og Strengleike (11,22)

I Bibelen vår no:

Sjå då kor god Gud er og kor streng!

Den andre omsetjaren i 1880-åra var Johannes Belsheim. Han var handskriftgranskar, arbeida hans er framleis nemnde i grunntekstutgåvene. Etter den fyrste tilsidesetjinga kom han med for fullt, og han omsette fyrst Matteus-evangeliet i 1886 og seinare andre skrifter. Det kan vera noko i at Belsheim streva litt med det formelle i landsmålet. 1 Kor, som Belsheim omsette, er den bibelteksten som eg har arbeidt med, som har flest stavefeil. Heller ikkje Belsheim kvitte seg for å nytta lange avleiingar og genitivshypotagme, noko 1 Kor sjølv sagt baud inn til, men språket kan stundom verka litt tungt. Men Belsheim kunne òg få den fine poesien fram, slik som i kapittel 13:

Men no vert dei verande desse tri: Tru, Von Kjærleike; men størst av deim er Kjærleiken (13.13).

Matias Skard var den tredje omsetjaren av NT 1889. Den fyrste skrifta Skard sette om, var Mark 1883 – i alt omsette han 8 skrifter i NT. Vi ser at han ikkje tok mykje omsyn til Grieg si omsetjing. Men det verkar ikkje som stilidealet er avgjerande brigda frå 1870 til 1883. Noko endring i ordtilfanget er det nok.

NT 1889, som er ei samanstøyping av dei skriftene som var utgjevne før og til dels no var reviderte, vart då det endelege gjennomslaget for nynorsk som bibelmål.

Formelt fylgjer tekstane Aasens grammatikk og ordbok, og dei har stort sett fleirtalsbøyginga av verb i presens, og dativ er òg mykje brukt.

Eg skal nemna eitt syntaktisk trekk, føre- eller etterstilling av pronomenet, eg har valt genitivsforma av 2. person fleirtal av *de*: *dykkar*. I NT 1889 er førestelling av pronomenet dominerande, altså *dykkar Fader, dykkar Born* (344 døme på førestelling, 64 på etterstilling), i NT 1975 er dobbelt so mange etterstelte som førestelte, altså *far dykkar, borna dykkar* (164 døme på etterstilling, 79 på førestelling).

Det var etter alt å døma Aasen og Blix som hadde det avgjerande ordet om språket i NT 1889.

Med denne omsetjinga vart det lagt grunnlag for at nynorsk kunne nyttast i kyrkja. Frå nynorskheld såg dei kyrkja som ei viktig borg å vinna. No byrja striden for å få nynorske salmar og nynorsk liturgi inn i kyrkja. Salmane til Blix fanst alt, men fyrst i 1908 kom den fyrste *Tekstbok og altarbok* på nynorsk. No trongst òg ein fullstendig bibel.

* * * * *

Eg vil no stogga i den kronologiske utgreiinga, og ta eit lite steg attende. Det eg til no har vore inne på, kan kallast hovudstraumen i omsetjingsarbeidet, og det verkar litt unaturleg at ikkje det fanst sidestraumar når det er tale om etableringa av eit nytt språkbruksområde. Det finst ein god del tekstar som vart utgjevne på ei språkform som avveik frå Aasen-norma. Dei var ikkje utan verknad i omsetjingsprosessen, i minsto skapte dei ordskifte og fekk folk til å tenkja over saka.

Den fyrste teksten eg vil rekna hit, er ei omsetjing til romsdalsmål av to evangelietekstar, Luk 18,1–15 og Joh 6,1–15. Dei stod i *Morgenbladet* 26.3. 1853, i eit stykke med tittelen «Om Sprogsagen», skrive av O.T. Krohg, sokneprest i Vestnes. Stykka var omsette av Iver Brovold (1823–1910), kyrkjesongar og lærar i Tresfjord, ein aktiv mann i sitt miljø. Han skreiv so mykje at han er med i Halvorsens forfattarleksikon (Halvorsen 1885:469). Likninga om farisearen og tollaren og forteljinga om då Jesus metta fem tusen, er omsette etter tekstboka i ei målform som er ei brukeleg attgjeving av talemålet i Vestnes. Stykka tok Krohg med av di han skulle syna at ogso bygdemåla hadde sin verdi og sin venleik.

Resten av dei avvikande tekstane kom noko seinare. I 1870-åra fekk Aasen-målet auka kritikk og auka tevling frå slike som gjerne ville bryta med det «almindelige Skriftsprog», men som ikkje ville retta seg etter ein landsnormal. Dei ville lata talemålet og bygdemåla koma fram i skriftmålet.

Alt i 1871 kom ei rein målføreomsetjing av eit bibelskrift. Det var Johannes-evangeliet som Werner Werenskiold (1831–1909) gav ut på vesttelemål. Werenskiold fylgde den vanlege bibelteksten med «ærbødig Troskab» (Forord). Han hadde den føremonen at telemålet var kjent i skrift gjennom folkeviseutgåvene til Sophus Bugge og M.B. Landstad – og hadde fått ein status ut over bygdene i Telemark. Og so vidt eg kan døma om det, har Werenskiold skapt ei fin omsetjing. Her er ingen pratande lågprosa, men ein noko høglagd stil som høver til evangelieteksten. Målføret har truleg fått ei god skriftfesting, jamvel om ein vest-teledøl vil finna eit og anna ordet som ikkje lenger lever i målføret no – 120 år etter. Men vi trur Werenskiold når han skriv:

Oversætteren har bestræbt sig for at gjengive Sprogformer, som den lever paa Folketungen, med saamegen Troskab, som hans Omsorg for Arbeidets høiere praktiske Interesse kunde tilstede (*Forord*).

At Fjørtoft (1847–1878) er med i sidestraumane, kan vel ikkje undra nokon, når ein fyrst er klår over at han var bibelomsetjar ogso. I 1871 gav han ut eit tilleggshefte til *Fram*, med tittelen «Jesu talar. Han skal sjøl tale». Heftet inneheld Bergpreika, Matt 5,3–7,27. I 1872 prenta han sameleis i *Fram* ei omsetjing av profeten Nahum. Fjørtoft var ortofonist og anti-etymolog og tilhengjar av ei skriftform som mest mogeleg reflekterte talemålet, og han brukte si målform i bibelomsetjinga òg. Han skriv *auē* og *ore* og *jora* og *dokke* og *dokkar*. Men det er ingen lågprosa i omsetjinga. Ordvalet er jamt og høveleg til emnet. Stilistisk ligg han på eit høgt nivå. Eg vil jamføra han med to andre religiøse skribentar frå Sunnmøre, Anders Hovden og Bernt Støylen. I den beste prosaen dei skreiv, finn vi noko jamt og naturleg, som ber budskapet fram på ein truverdig måte.

Hadde Fjørtoft ein grei stil, kan vi ikkje seia det same om A.M.St. Arctander (1847–1919), som i 1884 gav ut ei omsetjing av Peters fyrste brev, «umset frå Gresken». Arctander hadde ei stor tru på det norske målet:

det er vandt um det levande språket finst, som eig jamgode vilkor með det norske folke-målet, når ei umsetjing skal freista å giva atter jamvel dei grannaste småbrigdi i grunnskifti, – når ein då tek undan det nygreske språket (1884:7).

Men Arctander har nok tenkt meir på gresken enn på norsken, so omskrifta hans er for mykje ei ord-til-ord-omsetjing.

Omsetjinga vart meld i *Fedraheimen* same året og utløyste fleire innlegg om bibelomsetjing og bibelstil, og det var prinsipielle og viktige problem som vart drøfte. Ein av kritikarane av Arctanders omsetjing var Andreas Hansson (1853–1923) frå Tromøy, redaktør av *Folketanken* i Risør og stortingsmann. Arctander sjølv var oppteken med innhaldssida ved ordet, og var svært vår når det galdt å fanga opp konnotasjonar som kunne føra tankane på ville vegar.

Dette ordskiftet fall saman med det store omsetjingsarbeidet i 1880-åra, og var eit vitnemål om at bibelomsetjing til nynorsk var brennande for mange.

Den som likevel fekk det til å fatna mest, var O.J. Høyem (1830–1899) – setelkontrolløren i Noregs Bank i Trondheim som miste arbeidet sitt av di han hadde for mange meiningar. Høyem hadde alt frå 1870-åra omsett bibeltekstar, og i 1881 gav han ut ei omsetjing av ei stor dansk bibelsoge (Høyem 1881). Det var ein pedagogisk tilrettelagd tekst, altso ikkje nokon bibeltekst. Sume kan sitja att med det inntrykket når dei har lese Seips avhandling: «Norsk bibelmål» (1934:237–64). Høyem var

folkemålstilhengjar – Aasen-målet var for ‘klassisk’ for han. Han hadde si eiga rettskriving og sine egne former, og tok omsyn til trøndermålet. Det vart no ein diskusjon om bibelmål i *Fedraheimen*. Ikkje minst forvitneleg var det at Garborg no la si meining fram for ålmenta. Garborg tykte ikkje at Høyem kunne takast som noko føredøme i bibelomsetjing; Høyem hadde ei folkeleg løysing som var for folkeleg. Ein trong ikkje gå so langt i den leia for å verta skjøna av mange.

Men denne «folkelege» vegen er sleip og faarleg. Det er tidt berre eit Hanestig millom det «Folkelege» og det «Flate», og di høgare Emne Ein skriv um, di lettare kan ein glida ned i det (*Fedraheimen* 3.109).

Sine egne ideal for bibelstil presenterer Garborg slik:

Det gjeld fyr all Soga, men serleg fyr Bibelsoga, at Stilen bør vera historisk; i Bibelsoga vil Ein soleids helst hava bibelsk Stil – denne Skildring i store, episke Drag og denne rolege, klaare, høge Framstelling, som høver so godt fyr desse mythe-store Personar og Tilburder, Ein der hev med aa gjera. (*Fedraheimen* 3.106).

No var det ikkje alle som var samde med Garborg. Dei meinte at Høyem hadde råka talestilen bra, og i ei bibelsoge høvde denne stilen. Men Garborg kom med motlegg. Skriftmålet kan ikkje gje att talemålet utan vidare. «Bokstilen er Talestilen idealiserad». Garborg meinte at det var mange steg å gå frå talemålet til skriftmålet, og alt etter kvar ein stogga, ville ein få ulike stilarter. Høyem hadde gjort bibeltekstane for talemålsnære og for heimlege, hevda Garborg. Ein burde ikkje skriva «ho Rebekka» og «han Jakob». Det støyter «Folks historiske Sans».

Eg har teke med dette for å syna at det var fleire omsetjarar og ein god del eksperimentering med utforminga av nynorsk som religiøst språk, og svært mange meiningar som var framme då, har gått igjen i debatten seinare.

* * * * *

Nynorsken var til stades som religiøst mål både i skule og kyrkje kring hundreårsskiftet, men enno fanst ikkje ein fullstendig nynorskbibel. Peter Hognestad (1866–1931) hadde omsett tekstbok og altarbok i 1908, og i den fyrste fjerdedelen av

hundreåret var han den viktigaste drivkrafta i arbeidet for nynorsk i kyrkja. Hognestad var både omsetjar og organisator.

Det mest lysande namnet i rekkja av nynorske bibelomsetjarar var òg verksam i denne bolken. Alexander Seippel (1851–1938) gav ut 1. Mosebok i 1905, og Profeten Esaias i 1938. I mellomtida hadde han gjeve ut eit tjuetal skrifter både frå Det nye og Det gamle testamentet (GT) .

Seippel førde ein ny stil inn i bibelmålet. Det var lite gjort med GT før Seippel, so kontrasten til den danskleta omsetjinga i kyrkjebibelen var stor. Det trur eg kan vera noko av forklåringa på kvifor so mange talar om Seippels omsetjingar som særskilt folkelege. No ynskte Seippel å skriva folkeleg, vi har hans eigne utsegner for det. Men *det* kom til, at talemålet han bygde på – setesdals- og telemålet – hadde synt seg å duga i litterært bruk i andre samanhengar. «Folkeleg og vyrdeleg på same tid», er karakteristikken Ragnvald Indrebø (1891–1984) gjev av stilen i omsetjingane åt Seippel (Indrebø 1938: 115.). Eg har granska særleg to tekstar frå NT, Mark 1916 og Rom 1934, og lagt merke til at i ordtilfanget kom det inn mange nye ord i høve til dei føregåande tekstane i NT. Svært mange av nyorda er samansetningar: *braudkorg*, *gudsrike*, *gudsryyst*, *gudsvreide*. Slike gjennomskodelege samansetningar er eit talemålsnært drag. Ei anna kjelde til det nye ordtilfanget finn vi når Seippel utnyttar både grunnverbet og den refleksive forma, som *berge* og *bergast*; *dylje* og *dyljast*.

Ei anna side ved ordvalet var at Seippel nytta ord som på ein særskild måte var knytte til norsk miljø. Dei kunne nok vera med på «å viske ut meget av det særlig østerlandske i forestillingene og tenkesettet», som Sigmund Mowinkel skriv (*Syn og Segn* 32.25). Dette gjeld heimlege ord som *grend* for *by* eller *landsby*, *tun* for *torg*, *granne* for *næste*, *jarl* for *landshovding*, *svein* for *tenar*, *leiv* for *braud*.

I målformene stødde Seippel seg helst til midlandsnormalen, men han gjorde visse endringar i dei meir enn tretti åra han sette om bibeltekstar

Seippels omsetjingar kom til å verta eit viktig tilskot til den fyrste nynorske bibelen. Han kom i 1921. Dei trudde fyrst dei skulle greia det til reformasjonsjubileet i 1917, og eit storstilt dugnadsarbeid kom i gang – med bjørgvinbiskopen Peter Hognestad som ansvarleg for omsetjingsarbeidet og Gustav Indrebø for målforma og Sigvat Heggstad for økonomien. Særleg for GT vart det mange omsetjarar, dei fleste nynorskbrukande prestar. Hognestad og Ivar Mortensson (1857–1934) hørde til dei røynde omsetjarane. Sidan ikkje alt vart omsett etter grunnteksten, ville ikkje

Bibelselskapet ha noko med arbeidet å gjera, og det var innsamla midlar som dekte prentinga. (Kaffistovene skaffa mykje.)

Målforma fylgde ikkje den siste rettskrivinga, men 1901-rettskrivinga (Hægstad-normalen). Jamvel om Hognestad og Indrebø gjekk grannsamant gjennom alle tekstar, vart det noko ujamn språkforming. Men alt i alt var det ei storhending i saga åt nynorsken – og med meir enn 50 års tradisjon med nynorsk i bibeltekstane, kunne alle sjå at nynorsk dugde i denne sjangeren òg.

Etter kvart hadde den nynorske målforma vunne so stort rom i kyrkja og det religiøse livet at Bibelselskapet fann det tenleg å interessera seg for nynorskibibelen òg. Det førde til at presten Ragnvald Indrebø vart beden om å revidera 1921-teksten i samsvar med det tekstgrunnlaget og den tekst-tolkinga som låg bak bokmålsbibelen frå 1930. Sjølv utforminga var i sumt annleis enn i 1921-bibelen, til dømes var det der metrisk omsetjing av Jobs bok og sume andre GT-tekstar, no skulle omsetjinga vera i prosa. Størst revisjon vart det av tekstane i GT, særleg av dei som Blix, Seippel og Hognestad ikkje hadde omsett. Evangelietekstane bygde mest på Seippel sine utgåver, som i tida etter 1921 hadde omsett Apg og Rom ogso.

Størst strev fekk Indrebø med breva. «Å skriva dei um til god norsk er vel og ei uløysande oppgåva», skriv han. Indrebø var ein fin målbrukar, han hadde trygg sans for stil, og var kort og råkande der det høvde, og vår og poetisk der det høvde. Indrebø omsette samtidig med at komiteane førebudde 1938-rettskrivinga, og han heldt seg naturleg nok til 1917-rettskrivinga.

Den bibelen vi no har, frå 1978, rekk eg ikkje seia so mykje om. Dette er fullt og heilt Bibelselskapet si utgåve, arbeidet gjekk mest føre seg i 1970-åra, og omsetjinga vart gjort parallelt for bokmål og nynorsk. Teologen og filologen Olav Farestveit (1918–91) og teologen Ole Øverland Gjerde (1926–) var omsetjarar frå nynorsksida.

I motsetnad til dei tidlegare nynorsk-omsetjarane, som stod tolleg fritt i arbeidet, hadde dei retningsliner og vedtak å fylgja, det galdt i sumt ogso det språklege, til dømes at a-målet skulle brukast. Målformene ligg innanfor rettskrivinga, men ikkje i alt og eitt etter læreboknormalen.

Sjølv omsetjingsprinsippa som var mykje hylla i 1960- og 1970-åra, var inspirerte av den amerikanske lingvisten Eugene A. Nida, som lanserte slagordet "dynamisk ekvivalens", det vil seia ei meningsomsetjing som skulle gjera det same

inntrykk på lesarar og tilhøyrarar som dei opphavlege tekstane hadde gjort på sine tilhøyrarar og lesarar.

Dette førde m. a. til at metaforar og språklege bilete vart noko nedtona. «Guds hand», «Guds åsyn», «Guds munn» i Salmane måtte stundom vika for ordet Gud. Etter det eg har høyrte, arbeider Bibelselskapet no med å restituera biletspråket i Bibelen. Metaforen er meir på mote att.

I saga åt nynorsken har det religiøse målet hatt ein stor plass, ikkje minst av di den språklege sfæren var både privat og ålmenn og dei same tekstane vart nytta til privat bruk, til ritualisert bruk og til grunnlag for formell og fri tale – med ei naturleg tilskunding til normalisert språkbruk. At tilhøvet mellom dei religiøse tekstane og andre tekstar var heilt annleis i grunnleggjingsstida enn no, skulle vera tydeleg for alle, men det skal eg ikkje seia noko om her.

Litteratur:

Bibelske skrifter (sette opp kronologisk)

I teksten er dei vanlege forkortingane brukte (NT = Det nye testamentet, Rom = Paulus' brev til romarane osv.).

1. *Evangelium etter Markus*. Bjørgvin 1870, 64 s. (upag.). /Omsett av Georg Grieg. Med føreord av J.E. Unger./
2. *St. Johannes Evangelium i Bygdemaal fra Vestre Thelemarken*. Chra. 1871, 35 s. /Omsett av Werner Werenskjold./
3. (Fjørtoft, Olaus): *Jesu talar. Han skal sjøl tale*. Chra. 1871, 8 s. /Matt 5,3–7,27 (Bergpreika)./
4. *Apostelen Pauli Brev til Romarane*. Kra. 1882, 3 bl. 25 s. /Omsett av Elias Blix./
5. Arctander, A(dolf) M(auritz) St(eenbock): *Peters fyrste brev umset frå Gresken*. Kra. 1884, 22 s. /5–12: Føreord og merknader til teksten, 13–22: 1 Pet./
6. *Det nye Testamente. Umsett fraa den greske Grunntekst paa norsk Folkemaal og utgjevet med Statskostnad av Det norske Samlaget*. Kra. 1889./Omsett av Johannes Belsheim, Elias Blix og Matias Skard./
7. *Salmarne. Umsette fraa Hebraisk*. Kra. 1904, 164 s. /Sal 1–53 er omsette av Elias Blix. Sal 54–150 er omsette av Peter Hognestad./
8. *Fyrste Mose-bok eller Upphavs-boki*. Oslo 1905, 161 s. + 2 s. /Omsett av Alexander Seippel./
9. *Bibelen eller den heilage skrifti. Dei kanoniske bøkene i Det gamle og Det nye testamentet*. Oslo 1921. /Mange omsetjarar./
10. *Bibelen eller den heilage skrifti. Dei kanoniske bøkene i Det gamle og Det nye testamentet*. Revidera umsetjing frå 1938. Oslo 1938./Ragnvald Indrebø har revidert omsetjinga frå 1921./

11. *Profeten Esaias. Ny umsetning fraa grunnteksti.* Oslo 1938, 2 bl., 307 s. /Omsett av Alexander Seippel/
12. *Den heilage skrifta Bibelen. Det gamle og Det nye testamentet.* Omsetjing 1978. Oslo 1978.
/GT er omsett av Ole Øverland Gjerde, med unnatak av Høgsongen, som er omsett av Olav Farestveit. NT er omsett av Olav Farestveit./

Annan litteratur

- BD = Aasen, Ivar 1957–60: *Brev og dagbøker* 1–3. Ved Reidar Djupedal. Oslo.
- Bondevik, Jarle 2003: *Og ordet vart nynorsk. Soga åt den nynorske bibelen.* Bergen.
- Dale, Johs. A. 1957: Dei eldste nynorske katekismene. *Fossegrimen* 4.1–11.
Fedraheimen. 1–15. Oslo o.a.st. 1877–91.
- Fram. Eit Vikebla før Maalmenn og Bondevenne.* Kra. 1871–74.
- Halvorsen, J.B. 1885–1908: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1880.* 1–6. Kra.
- Høyem, Olav Jakobsson 1881: *Den helige saga og kjørkjjesaga på norsk.* Nidaros.
- Indrebø, Ragnvald 1938: Litt um norsk bibelumsetjing. *Norsk Aarbok* 18: 110–119
Morgenbladet 1853. Chra.
- Skard, Sigmund 1972: *Det levande ordet. Ei bok om Matias Skard.* Oslo.
- Storthingforhandlingar* 1881. Kra.
- Storthingstidende* 1881. Kra.
- Syn og Segn.* Kra./Oslo 1894–.

Tor Vegge

Retorikk og stil i det greske nytestamentet og i nyare norske bibelomsetjingar

Innleiing

Det har opp gjennom tidene vore gjort ulike vurderingar av stilen i det greske nytestamentet. I arbeidet med omsetjingar til norsk blir slike vurderingar tekne omsyn til. Men i det arbeidet møter ein også omsynet til kva som i dag gjeld som godt norsk språk. I tillegg kjenner omsetjarane eit trykk frå tradisjonen. Ei ny omsetjing skal helst ikkje skilja seg for mykje frå den førre. Dette kan vera knytt til religiøse oppfatningar av Bibelen som Guds ord. Slike trushaldningar heng ofte saman med kjensler for sjølve uttrykksmåten. Bibellesaren får ein intimitet i høve til bestemte ord, uttrykk og sjølve forma i bestemte utsegner. Sjølv om protestantiske kyrkjer prinsipielt hevdar at Skrifta står over tradisjonen, er det klart at ein i desse kyrkjene også finn ein normgjevande tolkingstradisjon. Det vil vera naivt å hevda at ein i omsetjingsarbeid frir seg frå tidlegare omsetjingar og hevdvunne tolkingar av tekstane. I tillegg til dette har stil og stilnivå kulturell signaleffekt. Kva kulturnivå kommuniserer dei ulike stilane med? Kristendomen er for vanlege folk – og då må vel Bibelen ha ei språkform som for vanlege folk er deira eige språk?

Eg vil her ta opp spørsmål om stil og stilnivå, og er i denne samanhengen først og fremst oppteken av korleis ein vurderer stil i dei nytestamentlege tekstane og korleis ein arbeider med stilspørsmålet i omsetjingar. Slike spørsmål har spela ei rolle i analysar bibeltolkarar gjer av dei greske tekstane, men også i val som blir gjort for nye omsetjingar.

Stil i det greske nytestamentet

Jesus og dei første tilhengjarane hans høyrde ganske sikkert ikkje til det vesle elitesjiktet i landet som både hadde den økonomiske makta og som pleidde den sofistiskerte kulturen og danninga. Det inneber ikkje at folk som høyrde til det breie sjiktet av bønder og handverkarar, var heilt utan litterær danning.

Alfabetiseringsgraden låg sjeldan over 10 %. Men dette talet kan gje oss eit feil bilete. I ein kultur der alle tekstar vart formidla munnleg og skrift ofte berre var til for å hjelpa minnet, var ikkje skrivekunst ein føresetnad for å vera fortruleg med den litterære kulturen. No har det av ulike grunnar heilt sidan antikken vore ein tendens til å heller vilja markera avstanden både hos Jesus og læresveinane til danningssideal som galdt i elitesjiktet. På den bakgrunnen kan først Jesus stå fram som snikkarsonen som målbind den litterære eliten, dei skriftlærde. Han gjer det i kraft av ein visdom og danning som han så og seia er fødd med. Vidare kan dei litterære bragdene til læresveinane stå fram som vitne om ein visdom som er guddommeleg inspirert.

No var det nok ein del sosialt sprengstoff både i Jesu lære og i dei ideala som blei sette ut i livet av dei første kristne gruppene. Men tankane som inspirerte dette, og evner til å formulera og formidla dei, vart nok ikkje først og fremst sett i samband med litterær danning, ein fann heller forklaringar i det underfulle.. Ei slik overbevisande undervisning som elles ville ha grunnlag i ei god litterær og retorisk danning, er i dette tilfellet inspirert av Gud. Paulus seier om si forkynning at Kristus har sendt han ut «for å forkynna evangeliet, og då ikkje med talekunst og visdom [...] for at trua dykkar ikkje skulle byggja på menneskevisdom, men på Guds kraft» (1 Kor 1,17 og 2,5).

Mellom vitskapsfolk i dag er det liten tvil om at dei kristne gruppene frå først av representerte eit tverrsnitt av samfunnet. Det inneber at dei aller fleste var handverkarar, småhandlarar, bønder og fiskarar, medan nokre ganske få høyrde til eit oversjikt og rådde over et overskot av makt og økonomiske middel. Robert L. Wilken gjev døme på korleis dei kristne blei oppfatta av sine borgarlege omgjevningar. Gruppene blei sett på som samansette og identitetslause, som ein oppsetsig og udisiplinert hop av kristne (Origenes), barbariske og forkomne med ei fanatisk overtru (Tacitus, Plinius, Suetonius).¹

I denne barbariske hopen oppstod det tidleg ganske bemerkelsesverdige litterære greske (altså ikkje-barbariske) tekstar. Heilt frå starten av var det folk med både evne til og interesse for å arbeida med den intellektuelle dimensjonen i kristen-trua og for å formidla det kristne i former skapt av ein litterær danningstradisjon. Det ville vera merkeleg om «læresveinane» i dette skilde seg radikalt frå læraren.

Korleis kan skriftene i NT vurderast ut frå litterære kriterium? Med språk og sjangrar plasserer skriftene seg i den greske litteraturhistoria. Tematisk orienterer skriftene seg mot den hebraiske litteraturen. Men dei jødiske heilage skriftene fanst då

¹ Wilken 1979: 167, 169.

også i ei gresk omsetjing kalla Septuaginta (LXX) som var brukt i dei aller fleste synagogane i diasporaen. (Det skal også ha vore greskspråklege synagogar i Jerusalem..) Såkalla semittiske stildrag i NT er truleg for det meste formidla gjennom Septuaginta. Det er truleg at dei fleste forfatarane til NT-skriftene kjende dei heilage jødiske skriftene i denne greske versjonen.

I hellenistisk tid blei gresk språk etter kvart eit lingua franca i landa kring Middelhavet. I byane levde gresk kultur, den gresk klassiske litteraturen blei kjend og det vart skriva ny litteratur på gresk i heile dette området. Gresk var også språket ein lærte hos dei fleste lærarane ein kunne gå til. Med språket kom også kjennskap til gresk litteratur.

Det hellenistiske greske litterære språket vart kalla *koiné* (felles[-språket]). Det skilde seg noko frå det klassisk attiske når det gjeld former og stil. På den tida skriftene i NT vart skrivne, fanst dei ei reaksjonær rørsle, gjerne kalla «attisisme», som ville blåsa liv i dei gamle klassiske stilideala. Denne voks seg etter kvart sterk, og ho førde med seg ei nedvurdering av den hellenistiske litteraturen skriven på koinégresk. Frå det 2. hundreåret e.Kr. dominerte attisismen både den pagane språkutviklinga og gresk litteratur forfatta av kristne teologar. Denne «pseudoklassiske stil- og språkrørsle»² gjorde at største delen av litteraturen frå dei tre hundreåra f.Kr. vart gløymd og gjekk tapt for ettertida. Mykje på grunn av interessa i kristendomen blei Septuaginta teken vare på. Septuaginta, skriftene til historieskrivarane Polybios og Diadoros, og Det nye testamentet er dei viktigaste eksempla vi har på denne koinégreske litteraturen som ennå var urørt av attisismen.³

Allereie i andre hundreåret skreiv altså kristne forfattarar i ein attiserande stil, ein stil som kom til å stå i ein viss kontrast til stilen (stilane) i NT. Med tanke på nyare omsetjingar er nok det viktigaste at den største delen av den hellenistiske litteraturen gjekk tapt. På den eine sida kunne ein t.d. på 1800-talet hevda at det ikkje fanst maken til det greske språket i NT; det er eit bibelgresk med guddommeleg opphav. På den andre sida vart skriftene i NT målte opp mot den klassiske litteraturen frå antikken, og NT-skriftene stod då jamnt over fram som språkleg enklare og stilistisk ikkje så sofistikerte. Når den klassiske litteraturen var det einaste ein hadde å samanlikna med, kunne ein til og med meina at NT spegla folkemål eller daglegtale.

Oppfatninga av NT som enkel litteratur heldt seg gjennom renessansen og opplysingstida, men endra seg noko i kjølvatnet av romantikken. I romantisk ånd

² Rydbeck 1998: 1424.

arbeidde ein på 1800-talet med å få fram eit bilete av den historiske Jesus. Ein ville presentera eit bilete av den enkle snikkarsonen frå Galilea, mennesket med det varme hjartet, som eit alternativ til den dogmeomspunne Kristus-skikkelsen. Med dette følgde oppfatningar om tekstane. Ein meinte at evangelia kunne dokumentera det daglege naturlege språket til Jesus. Forskarane interesserte seg for dei små enkelttekstane som evangelia var sette saman av og la vekt på at dei var folkelege tekstar, tekne ut av kvardagslivet. Ein tenkte om desse tekstane som ein elles tenkte om folkedikting. Bibelforskning på slutten av 1800-talet og byrjinga av 1900-talet var inspirert av ei romantisk interesse for det opprinnelege, det folkelege og det enkle.⁴

I dag vil ein leggja større vekt på dei litterære sidene, ikkje minst fordi ein har arbeidd med sjangerspørsmål og har sett litterære strukturar i oppbygginga av enkeltskriftene. Dessutan har ei fornya interesse for antikk retorikk opna auga for retoriske kvalitetar, særleg i brevlitteraturen. Ifølgje Lars Rydbeck representerer språket i NT-skriftene eit etablert litteraturkoiné,⁵ men NT plasserer seg i ein noko annan kategori enn den mest elegante litteraturen vi kjenner frå antikken. Albert Wifstrand peikar på at verken høgprosa eller populærlitteratur synest å vera passande kategoriar for skriftene i NT, og han meiner dei høyrer til eit anna litterært segment og plasserer seg i ein annan litterær tradisjon. I dette segmentet finst hellenistisk prosa som filosofiske og medisinske skrifter, tekstar av naturvitarar og astrologar, offisielle dekret og dokument frå embetsmenn. Det er tekstar skrivne av meir og mindre utdanna personar, men oftast ikkje av dei med dei høgaste litterære ambisjonane.⁶

Språket i NT er altså litterært og stilen er litterær. Med omsyn til formsystem og syntaks, skilde det litterære språket seg frå talemålet.⁷ Til dette språket høyrde også ein utvikla sjangerkanon. Sjølv om ein i tekstane i NT kan finna ord og vendingar som høyrer heime i daglegtale eller synest tekne rett ut frå kvardagen til bonden, fiskaren eller husmora, tyder ikkje det at tekstane i og for seg har ein kvardagspråkleg stil. Desse innslaga frå daglegtale kan også vera uttrykk for stilideal ein finn hos Aristoteles. Ifølgje Aristoteles er eit godt litterært språk prega av ei blanding av det

³ Rydbeck 1998: 1424.

⁴ Sjå innleiinga til Helmut Kösters presentasjon av den formhistoriske metoden (Köster 1976: 286–289).

⁵ Rydbeck 1998: 1424.

⁶ Wifstrand 2005: 75.

⁷ Ifølgje Rydbeck hadde det greske talemålet stadig fjerna seg frå det litterære greske koiné-språket (Rydbeck 1998: 1424). Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff meiner at dei litterære formene vann innpass takka vere språklærarane og skulane. Dei litterære formene blei øvde inn allereie i den mest elementære utdanninga (Wilamowitz-Moellendorff 1928 4). Sjå også Walter 2001: 327–328 og Morgan 1998: 100, 161f.

vanlege og det ekstraordinære. Dei «vanlege» orda gjer språket klart, men også banalt. Den språklege stilen blir på den andre sida heva gjennom bruken av meir framande uttrykk som særeigne uttrykksmåtar (glossar), metaforar og utvidingar.⁸

Om stilnivå, kvardagsspråk og litterært språk

I Noreg kan ein ha den førestillinga at litterært språk og daglegtale er omtrent eitt og det same. I lese- og skriveopplæring i grunnskulen har det vore god pedagogikk å byggja på talemålet. I antikken var det få eller ingen som ville koma på den tanken at ein kunne skriva slik ein snakka. Den tyske lingvisten Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf skriv i si *Geschichte der griechischen Sprache* at «keiner schrieb, wie er im Leben sprach».⁹

Til grunn for diskusjonen her ligg den føresetnaden at talemål og litterært språk har karakteristiske kjenneteikn som gjer at ein kan skilja mellom dei.¹⁰

Litterært tyder då ikkje skriftleg, men litterært står for det språket som kan lærast i språk- og litteraturutdanninga i skulane. Litterært språk skil seg frå talemål med omsyn til form, innhald og situasjonar språket blir brukt i.

Slike skilnader mellom språkformer kan også setjast i samanheng med kulturelle og sosiale skilnader. Det ligg då til grunn her at ein kan skilja mellom talemål og litterært språk. Dette skiljet fell ikkje saman med skiljet munnleg – skriftleg. Prinsipielt må ein skilja mellom «talemål» og «munnleg». Det som blir formidla munnleg, er ikkje per definisjon talemål. Ein må på same måten skilja mellom «litterær» og «skriftleg». Det litterære språket blir ikkje berre brukt i skrift. Omgrepa «talemål» og «litterært språk» står for ulike stilnivå, medan omgrepa «munnleg» og «skriftleg» handlar om medium. Det kan leggjast til at spennvidda mellom talemål og litterært språk er ganske ulik frå språk til språk.¹¹

«Litterær» og «litterært språk» skal her forståast allment. Leonard Bloomfield definerte litteratur på følgjande måte i boka *Language* (1935): «Literature, whether presented in spoken form or, as is now our custom, in writing, consists of beautiful or otherwise notable utterances.»¹² Lingvisten John Lyons kommenterer denne

⁸ Aristoteles: *Poetik*: 22. Sjå Walter 2001: 327–328.

⁹ Wilamowitz-Moellendorff 1928: 44. Sjå også side 4.

¹⁰ Dette har eg også teke opp i ein artikkel som diskuterer stilnivået i dei tekstane i evangelia som gjev att Jesu ord og lære (Vegge 2005: 20–24).

¹¹ Lyons 1981: 17. Til «tale» og «skrift» som ulike medium, sjå Schlieben-Lange 1983: 49–51.

¹² Bloomfield 1935: 21–22.

definisjonen og meiner at ein kan problematisera formuleringane «beautiful» og «notable», og at ein må tolka «utterance» slik at det omfattar heile tekstar og ikkje enkeltstående ytringar. Men definisjonen har – framleis ifølgje Lyons – den fordel at han understrekar at «bestemte tekstar og ytringar i kraft av sine estetiske eller dramatiske karakterdrag er meir verdige enn andre til å bli tekne vare på, tekne opp att og fortolka».¹³ Lyons meiner dessutan at litteratur i denne tydinga av ordet er eit av dei viktigaste kjenneteikna som skil kulturar frå kvarandre.¹⁴ Det er etter mi meining også ein styrke ved definisjonen at han ser litteratur uavhengig av om media er munnlege eller skriftlege.

Med tanke på det greske språkområdet i hellenistisk tid, er skjiljet talemål – litterært språk viktig. Same kva morsmål ein hadde, var gresk språket i utdanninga i skulane i dei hellenistiske byane, og der lærte ein gresk som eit litterært språk.¹⁵ Dette litterære koinégreske språket var organisk bunden saman med gresk kultur og danning. Men med tanke på skjjelninga talemål – litterært språk er situasjonen den at vi i praksis ikkje har kjelder som kan dokumentera talemålet. For ettertida finns det ingen tilgang til talemålet i hellenistisk tid.¹⁶

Særmerke ved litterært språk

Nokre av skilnadene er konstitutive. Dei gjev seg ut frå dei settingane språket blir brukt i. Slike settingar er langt på veg institusjonelle, og det inneber at det også er knytt tradisjonar til dei, tradisjonar som gjev føringar for form og innhald i språk som typisk høyrer til ein setting. Andre skilnader er historisk og geografisk bestemt; dei endrar seg med tida og varierer frå stad til stad. Her skal det berre skisserast kva slike skilnader kan bestå i.¹⁷ Skilnader kan registrerast heilt frå mikronivå (morfologi) til makronivå (sjanger).

¹³ Lyons 1981: 296.

¹⁴ Lyons 1981: 296. Sjå også Baum 1987: 16–21.

¹⁵ Quintilian gjev ei grundig innføring i den språklege og litterære utdanninga i latin og gresk (Quintilian I.4–7). Sjå også Morgan 1998, som peikar på det faktum at den litteraturen som blei undervist i dei greske og latinske skulane «was written in classical literary Latin or classical Attic». Desse klassiske formene til dei to språka utgjorde også norma for grammatikken som skulle lærast. Morgan hevdar dessutan at «a particular type of language, a normative version of classical literary Attic or classical literary Latin, became the standard not only of literary language but of educated spoken language, too» (Morgan 1998: 100, 161f.).

¹⁶ Sjå Rydbeck 1998: 1424f.

¹⁷ Det skjiljet som her blir gjort, impliserer ikkje at litterært språk og talemål skal oppfattast som uavhengige og statiske storleikar. Språka høyrer til ulike settingar, men er i stadig endring der også talemål og litterært språk interagerer med kvarandre.

Det litterære språket skilde seg morfologisk frå det greske talemålet gjennom eit meir komplett formsystem som orienterte seg mot og var ganske likt klassisk attisk gresk. For det leksikalske meinte Aristoteles som allereie nemnt, at eit godt litterært språk særmerkjer seg ved ei gjennomtenkt blanding av daglegdagse og ekstraordinære formuleringar.¹⁸ Ifølgje John Lyons er stilistisk inkongruens, bevisst bruk av uttrykk som kan tydst på fleire måtar, djerv bruk av metaforar og allitterasjon, assonans, metrum, rytme o. l. nokre av dei identifiserbare middel ein diktar eller talar kan bruka for å bera fram vakre eller bemerkelsesverdige ytringar.¹⁹

Desse momenta har også aktualitet for setningsplanet (syntaks). Litterært språk er kjenneteikna av større variasjon i setningsformene og generelt av ein større kompleksitet i setningsbygging. For det neste nivået, tekstform (avsnitt, deltekstar, heile tekstar), kan ein nemne at setningar er bundne saman til avsnitt og deltekstar på andre måtar i ein litterær tekst enn slik ein typisk gjer det i talemålet. Generelt sett er ein litterær tekst meir utførleg når det gjeld referansar til andre tekstar og til utanomtekstlege fenomen. I den samanhengen kan ein peika på drag i det litterære språket som er direkte knytt til mediet skrift. I dei settingar der talemålet vert brukt, er formidlingssituasjonen allereie etablert, og fleire av dei fenomen som den aktuelle talen refererer til, er gjevne i den aktuelle formidlingssituasjonen. Ein skriftleg tekst må til dels *skapa* formidlingssituasjonen. Sjølve teksten må gje meir utførlege rammer for tolkinga av teksten. Skriftleg språk blir dermed meir utførleg. Men dette er trekk som finst i litterært språk også når mediet er munnleg.²⁰

Minst like interessant er det å sjå på semantiske og pragmatiske særdrag. Frå eit pragmatisk (kommunikativt-retorisk) perspektiv vil litterært språk utmerka seg med den forma argumentasjonen får, t. d. med kva slag vitne/autoritetar argumentasjonen stør seg på. Eit litterært språk vil nok henta eksemplar frå dagleglivet, men vil også stø seg på autoritetar frå den litterære tradisjonen. Eit kjenneteikn frå semantisk og pragmatisk perspektiv er intertekstualitet. Talaren brukar referansar til andre tekstar. Med dette plasserer teksten seg inn i eit litterært univers, eller med andre ord, teksten relaterer seg til den forståingshorisonten som den litterære kulturen teiknar opp.

¹⁸ Aristoteles: *Poetik*: 22. Sjå Walter 2001: 327–328. Sjå også dei detaljerte og utførlege retningslinene for ordval i godt litterært språk hos Quintilian, særleg I.4.4 som strekar under at det dreier seg om litterært språk, vidare I.6.43ff., der den aktuelle språkbruken får prioritet føre tidligare tiders språkbruk. Det inneber likevel ikkje at det udanna kvardagsspråket dannar norm. Om endringar i språkbruk og ortografi: I.7.11ff.

¹⁹ Lyons 1981: 297.

²⁰ Sjå Schlieben-Lange 1983: 46–48.

Intertekstualitet stiller også krav til tekstens intenderte høyrarar/lesarar. Ein litterær tekst utfordrar høyrarens litterære tekstkompetanse.

Eit vidare kjenneteikn er ein metaposisjon i høve til tekstar. Det vil seia at forfattaren/formidlaren er medveten om den kommunikative funksjonen til teksten og om korleis litterære verkemiddel fungerer kommunikativt. Slikt medvit kan visa seg i ordval, i bruk av tropar (som metaforar og ironi)²¹ og i bruken av sjangrar. Endeleg kan ein peika på at det litterære språket rår over ein sjangerkanon som ikkje vert brukt i daglegtale.

Dei særmerka som her er nemnde for litterært språk, kan setjast i samband med utdanning. Det inneber ikkje at alle som brukar det litterære språket, absolutt må ha gått på skulen i årevis, men skulane er ein føresetnad for litterært språk og litterær kultur, ettersom det er der dei grunnleggjande elementa i det litterære språket vert formidla og øvd inn. Det er truleg også sakssvarande å seia at skulane på den eine sida fungerer konserverande for det litterære språket fordi dei arbeider med ein etablert kanon av litteratur²² og fordi skulen som heilskap og dei fleste lærarane ser på læringa som danning. På den andre sida skal ein vel heller ikkje sjå bort frå at det skjer ei utvikling av det litterære språket i skulane fordi ein samstundes står i nærkontakt med den faktiske bruken av språket i andre settingar. Også autodidakten relaterer seg til det stoffet og den dugleiken som normalt blir formidla i skulane.

Kvardagsspråk og litterært språk representerer ulike segment i kulturen og enkeltindivid beherskar oftast eit ganske stort kulturelt repertoar, men dei kan også kvar for seg vera identitetsskapande og signalisera ulike sosiale sjikt. Ein refleks av dette er at forfattarar gjennom medviten bruk av stilnivå kan skildra bestemte miljø.

Slike skilnader blir tydelege i samfunn der ein stor del av innbyggjarane er utan litterær utdanning. I dei tilfella der skiljet mellom dei som beherskar det litterære, og dei som ikkje gjer det, blir forsterka av sosiale og økonomiske skilnader, kan avstanden mellom kulturen prega av folkelege tradisjonar og den litterære kulturen vera ganske stor.²³

²¹ Lyons 1981 297.

²² For klassisk tid sjå Morgan 1998: 23, 99–100.

²³ Schlieben-Lange 1983: 64.

Eit døme på gjennomarbeidd stil i Matteusevangeliet

Makarismane (sæleprisingane) i Bergpreika hos Matteus (Matt 5,3–12) er opphøgd prosa. I dette tekstavsnittet som inneheld ni makarismar, kan ein sjå eit mønster med to sekvensar som kvar har fire makarismar. Referansane til dei som tilsegnene gjeld, ligg føre i tredje person: «Sæle er dei som er fattige i si ånd, himmelriket er deira» (5,3). Den første og den åttande makarismen har identisk grunngeving («himmelriket er deira»). Dette fungerer som ei retorisk *inclusio*.²⁴ Den siste makarismen i kvar sekvens har ein referanse til rettferd. Kvar sekvens i den greske teksten inneheld om lag 36 ord, og i den første sekvensen kan ein sjå ein gjennomgåande p-allitterasjon (*ptôchoi – pneumati – penthountes – paraklêthêsontai – praeis – peinôntes*). Den niande og siste makarismen, som altså kjem etter dei to nemnde sekvensane, inneheld 34 eller 35 ord, er uttala i 2. person og knyter an til den neste perikopen.²⁵ Skiftet til 2. person kan tolkast som ei retorisk stigning eller intensivering. Forma i heile dette avsnittet er vel forfattaren av evangeliet ansvarleg for. Lukas gjev makarismane att i ei anna form som mange meiner er ei eldre form. I denne forma kan dei gå attende til Jesus.²⁶ Sjølve makarismeforma høyrer til i ein visdomskontekst, ein kontekst der det finst litterær skolering. Når dei står slik som her i rekkjer og også viser ein viss innbyrdes samanheng, ligg dei føre i ei førebudd og bevisst bearbeidd litterær form. Makarismane inneheld dessutan allusjonar til tekstar i den jødiske litterære tradisjonen og dette kan også sjåast som eit tydeleg litterært drag.

Stilspørsmål i nyare norske omsetjingar

Ovanfor var eg inne på korleis ein i god romantisk ånd framheva det folkelege ved Jesus og Jesus-tekstane. Dette prega universitetsutdanninga i teologi lenge. Det får framleis ein viss positiv respons hos lærarar og studentar, og er nok heller ikkje utan innverknad i arbeidet med omsetjingane.

Resultat av denne meir interne utviklinga i bibelfaga spelar kanskje også saman med retningar i nyare tids lingvistik, der ein finn ideal for det litterære i det munnlege. I dette kan ein vel også sjå ein arv frå romantikken.²⁷ Slike ideal har, som

²⁴ Hellholm 1998: 292.

²⁵ Til denne analysen sjå Byrskog 1994: 352–353.

²⁶ Sjø f.eks. Moxnes 2003: 62.

²⁷ Sjø Baum 1987: 11–21.

nemnt, til dels beherska den litterære opplæringa i skulane, og dei kan i sin tur tåkeleggja faktiske skilnader mellom litterært språk og kvardagsspråk.

Slike tendensar slo ganske sterkt ut i omsetjingane som kom frå Bibelselskapet i 1978. Ein kan seia at med revisjonen som kom i 2005 svinga pendelen noko attende. I omsetjinga av 1978 er språket folkeleggjort. Det var ikkje klima for å understreka at bibelspråket er eit litterært språk. Omsetjinga frå 1978 representerte ei stor forandring i høve til omsetjinga frå 1930 (bokmål) og 1938 (nynorsk). Omsetjingane frå 30-talet var forma ut frå ideal der ein heldt seg nær til syntaks og språklege vendingar i originaltekstane. Ein gjennomførde også at eit og same ord i grunnteksten – så sant det var mogeleg – skulle gjevast att med eitt og same norske ord.

Men idealet om folkeleg språk i norske omsetjingar er mykje eldre enn frå 1970-talet. Alexander Seippel som mellom 1905 og 1920 omsette mykje av Bibelen til nynorsk, fann språkideal i det folkelege. Bibelspråket skulle vera «så folkeleg som råd var; difor sette eg meg fyr at eg inkje ville skriva ei setning som eg inkje visste eller trudde at ein norsk bonde kunne segja».²⁸ Bernt Støylen sa i 1926 om ein av tekstane Seippel hadde omsett: «Det er so liketil og livande at du ser det fram for deg. Det er liksom naar ein truverdig mann kjem heim i stova til oss og set seg ned og talar til oss.»²⁹ Dei interessene som er uttrykt her, er sikkert inspirerte av mykje av det same som gav inspirasjon til bibelforskinga i arbeidet med det folkelege. Men i norsk samanheng spelar nok også tilhøvet til det danske språket ei rolle. Det norske vart vel først og fremst markert gjennom ordval og noko gjennom ordstilling. Ein valde «folkelege» norske ord i staden for dei danske. «Hyrde» blei «gjetar» og «skjød» blei «fang». Om ein i dag ser på tekstbinding og sjanger, vil ein seia at tekstane er litterære. Orda var folkelege og bileta kunne vera folkelege, men tekstane vart av den grunn ikkje munnlege og identiske med daglegtale i og for seg.

På 1970-talet må språket i omsetjingane frå 1930-talet ha verka både høgtideleg og arkaisk fordi det kulturelle klimaet hadde endra seg, men sikkert også fordi bibelspråket i desse utgåvene allereie då dei kom, skilde seg frå anna norsk litterært språk. Og omsetjinga frå 1978 representerte altså ei stor endring i høve til desse.

Med omsetjinga i 1978 gjekk ein bort frå ei konkordant (ord for ord-) omsetjing til fordel for ei idiomatisk. Vekta ligg på at meininga i grunnteksten skal

²⁸ Sitert etter Sagrusten 2005.

²⁹ Sitert etter Sagrusten 2005

gjevast att med ord og vendingar som uttrykkjer same meining i omsetjinga.³⁰ Det vart også ein del endringar i tekstbinding. Der utgåvene frå 1930-talet hadde vore tru mot hebraiske og greske måtar å binda setningar saman på, valde ein i 1978 ein større variasjon som skulle svara til gode norske stilideal.

Med revisjonen som var ferdig i 2005 ønskte ein å henta inn att noko av det konkordante. Men framleis er omsynet til forståeleg og godt norsk språk viktigare enn t. d. prinsippet om at bestemte greske ord skal omsetjast likt alle stadar dei førekjem. Eit eksempel er det hebraiske ordet *basar* som svarar til det greske *sarks*. Ordet tyder «kjøt» og blei i utgåvene frå 1930 og 1938 omsett med «kjød» og «kjøt». I 1978 blei dette ordet gjeve att med 30 ulike uttrykk. I revisjonen ønskte ein å redusera dette, men meinte samstundes at ein ikkje i bokmålsutgåva kunne gå attende til det danske lånordet «kjød» med den grunngjevinga at dette ikkje ville bli oppfatta som anna enn arkaisk bibelspråk.³¹ Ein hadde tenkt å satsa på uttrykket «menneskenaturen» i både bokmåls- og nynorskutgåva, men i siste runde valde ein likevel fleire stader uttrykk som inneheldt ordet «kjøt/kjøtt».

Diskusjonen om dette siste demonstrerer eit anna fenomen. I bibelomsetjingsarbeid har vi altså i ulike samanhengar støytt på idealet om det folkelege. Samstundes finst det tendensar som dreg i ei anna retning. Ord som var folkelege uttrykk, har fått tunge religiøse konnotasjonar. Det greske ordet *sarks* tydde «kjøt» og då også det ein kunne kjøpa på kjøtmarknaden. Ordet er brukt i bibeltekstane om det menneskelege og det forgjengelege ved det å vera menneske. Slik fekk det ei sentral rolle i den teologiske læra om mennesket, i antropologien. Difor meinte ein vel i 1978 at det norske ordet «kjøt/kjøtt» ikkje ville gje den rette meininga. I 2006 har ein altså valt «kjøt» og samansetjingar med «kjøt» som «kjøt og blod» (Rom 8,3). Dette har ein nok ikkje gjort av omsyn til det folkelege og det forstålege, men til pregnans og ønskje om å vera nærare den bibelske metaforikken.

I arbeidet med revisjonen har ein også vore meir bevisst på ulike stilnivå i tekstane. Her kan det sjå ut til at ein har arbeidd særleg med ordval i poetiske tekstar. Det fører til at ein i Marias lovsong skriv «kom i hug si miskunn/kom i hu sin miskunn» (Luk 1,54) der ein i prosa ville velja andre ord. Ein har også meir bevisst vilja ta vare på metaforane i bibelteksten, der desse i den førre omsetjinga kan ha blitt

³⁰ Sjå *Luk. NTR* 2005: 10.

³¹ *Luk. NTR*: 10.

tilslørte. Ein har også lagt vekt på pregnans der ein i 1978-omsetjinga valde omskrivingar som i enkelte tilfelle var ganske ordrike.³²

Desse momenta til saman seier vel at idealet om det folkelege språket har måtta vika noko til fordel for meir litterære stilideal, men også omsetjingane frå 1978 representerte norsk litterært språk ut frå dei ideala som den gong galdt for godt språk.

I den grad det har vore ein diskusjon om stil i bibelomsetjingar, har ideala om talemålet og det folkelege dominert, og som det kom fram ovanfor, er det fleire tendensar som her dreg i same retning. Det ser ut til, også reint allment, å ha vore mindre interesse for å avklara tilhøva mellom talemål og litterært språk. Brukarar av litterært språk kan vera medvitne om ein interaksjon med kvardagsspråk, og kan bruka ord og vendingar frå kvardagsspråk, men tekstane blir ikkje dermed talemål. Talemål og litterært språk interagerer med kvarandre fordi dei same språkbrukarane brukar begge, men dei har kvar sine distinkte sjangrar og settingar.

Frå eit perspektiv som legg vekt på slike distinksjonar, blir det tydeleg at dei nyare norske omsetjingane representerer norsk litterært språk. Omsetjingane fangar opp i seg enkelte endringar som skjer i det litterære språket i den interaksjonen som heile tida er med kvardagsspråket. Også dei som no har revidert omsetjinga har vore bevisste på tilhøvet til talemålet, men dei ferdige tekstane er som heilskapar umiskjennelig litterære. Omsetjarane leita nok ganske sikkert ikkje etter stilideala i populærlitteratur. Men samstundes vil dei nok gjerne at tekstane skal vera så lett tilgjengelege som mogeleg og engasjerande for så mange som mogeleg; det skal ikkje vera naudsynt med ei avansert litterær danning for å ha glede av bibeltekstane.

Ein kan kanskje seia at den siste reviderte omsetjinga plasserer seg i eit slag stilmessig midtsjikt, og at ein i dette kan sjå ein viss parallell til det greske nytestamentet i den greske litteraturhistoria. Men andre moment gjer at tekstane har fått ein annan status enn dei hadde i den første tida etter at dei vart skrivne. Dei er blitt heilage tekstar i ein verdsreligion. I vår del av verda er bibeltekstane blitt kjernen i ein brei kulturell tradisjon og har kome til å representera mykje av det ein forbind med litterær høgkultur. Bibeltekstane er blitt gamle tekstar og dei blir ikkje yngre. Mykje i menneskelege grunnvilkår kan ein vel gå ut frå er det same i dag som den gong, men

³² Til dette sjå *Luk. NTR* 11.

svært mykje av det vi har rundt oss er annleis, og vi ser annleis på kroppen, naturen, verda og kosmos. Bilete av desse tinga fyller det semantiske rommet i tekstar. Det er ikkje til å unngå at tekstar frå ei anna tid og ein annan kulturkontekst blir framande for oss. Ei omsetjing kan vanskeleg gjera alt dette framande kjent.

Litteratur

- Aristoteles 1982: *Poetik*. Stuttgart: Reclam.
- Baum, R. 1987: *Hochsprache Literatursprache Schriftsprache. Impulse der Forschung* Bd. 49. Darmstadt: WBG.
- Bloomfield, L. 1935: *Language*. London: Allen & Unwin.
- Byrskog, S. 1994: *Jesus the only Teacher. Didactic Authority and Transmission in Ancient Israel, Ancient Judaism and the Matthean Community, CBNT 21*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hellholm, D. 1998: «Beatitudes and Their Illocutionary Functions», i Collins, A. Y. (red.): *Ancient and Modern Perspectives on the Bible and Culture. Essays in Honor of Hans Dieter Betz*, 286–344. Atlanta: Scholars Press.
- Köster H. 1976: «Formgeschichte/Formkritik II», i Krause, G/Müller, G. (utg.): *TRE (Theologische Realenzyklopädie)*, bd. 11: 286–299. Berlin/New York: de Gruyter.
- Luk. NTR. *Det nye testamente revidert. Med oversetternes kommentarer* 2003. Oslo: Det Norske Bibelselskap.
- Lyons, J. 1981: *Language and Linguistics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morgan, T. 1998: *Literate education in the Hellenistic and Roman worlds. (Cambridge Classical Studies.)* Cambridge: Cambridge University Press
- Moxnes, H. 2003: *Putting Jesus in His Place. A Radical Vision of Household and Kingdom*. Louisville/London: Westminster John Knox Press.
- Quintilian: *institutio oratoria*, i Rahn, H. (overs./utg.) 1988: *M.F. Quintilianus: Ausbildung des Redners. Zwölf Bücher*, Lateinisch und Deutsch. Darmstadt: WBG.
- Rydbeck, L. 1998: «Sprache des Neuen Testaments» (i hovudartikkel «Bibel»), i Betz, H. D. et al. (utg.), *Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* (4. utg.), bind 1: 1424–1426. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Sagrusten, H. J. 2005: «Lang artikkel om omsetjinga av Fadervår», www.bibelselskapet.no/article.asp?id=157.
- Schlieben-Lange, B. 1983: *Traditionen des Sprechens. Elemente einer pragmatischen Sprachgeschichtsschreibung*. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz: Kohlhammer.
- Vegge, T. 2005: «The Literacy of Jesus the Carpenter's Son. On the literary style in the words of Jesus», i *Studia Theologica* 59: 19–37
- Walter, A. E. 2001: «Literatursprache», i Ueding, G. (utg.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, bind 5: 326–349. Tübingen: Max Niemeyer.

- Wifstrand, A. 2005: *Epochs and Styles. Selected Writings on the New Testament, Greek Language and Greek Culture in the Post-Classical Era* (red. av L. Rydbeck og S.E. Porter) (WUNT, bind 179), Tübingen: Mohr Siebeck.
- Wilamowitz-Moellendorff, U. v. 1928: *Geschichte der griechischen Sprache*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Wilken, R. L. 1979: «Kollegien, Philosophenschulen und Theologie», i Meeks, W. A. (utg.): *Zur Soziologie des Urchristentums*: 165–193.

Helge Omdal

En «flytende» språktilstand. Om framveksten av moderne norsk – uten feste i bibelspråket

Da vi var opptatt med å passere tusenårsskiftet, blei det utvist mye oppfinnsomhet omkring alt som kunne markeres i sammenheng med at vi nå skulle skrive årstallet med et totalt først. I Sverige hadde de likevel grunn til å feire en nokså spesiell begivenhet. Svenskene tok da i bruk sin nye bibel, kalt «Bibel 2000».

Bibel 2000 er – utrolig nok – bare den tredje offisielle oversettelsen av Bibelen til svensk. Første gang Bibelen forelå i svensk språkdrakt, var i 1541, og andre gangen i 1917. Dette med nye offisielle bibelversjoner er med andre ord noe som ikke forekommer særskilt ofte hos broderfolket vårt i aust, og hendinga må derfor karakteriseres som en milepæl. Den 17. november tok Riksdagen imot Bibel 2000, med tilleggsreferansen «Statens offentliga utredningar 1999: 100». Dermed var den nye versjonen offentlig, og markerte slutten på nærmere 27 års oversettingsarbeid.

Ved seremonien i Riksdagen overleverte statsministeren Bibel 2000 til riksdagspresidenten, som tok imot den på vegne av det svenske folket, og begge holdt tale. Göran Persson sa bl.a. dette: «På tröskeln till ett nytt millennium – i en tid av sekularisering och globalisering – växer en längtan bortom det materiella. Nya generationer söker ledning i frågor om värderingar, etik och moral. Det religiösa samtalet väcker ånyo intresse hos breda grupper i ett nytt mångfaldens Sverige. Därför är det med glädje jag till det svenska folket överlämnar den nya Bibeln.» Den moderne versjonen av Bibelen i den verdslige forkledningen «Statens offentliga utredningar 1999: 100» kunne oppfattes som et bestillingsverk av myndighetene fordi myndighetene så det som ei politisk oppgave å skaffe det svenske folket en bibel i tidsriktig språkdrakt.

Arbeidet med Bibel 2000 hadde som nevnt pågått lenge, men produksjonstida for Bibel 2000 er for lite å rekne mot produksjonstida for forgjengeren, «Kyrkobibeln 1917», som det tok 144 år å få ferdig. Svenska Bibelsällskapet sier om Bibel 2000 at en alt i begynnelsen bestemte seg for at «ingen möda skulle sparas», slik at resultatet skulle bli riktig bra. Mye ressurser blei satt inn. Bibelkommisjonen som hadde holdt på siden 1973 med det språklige moderniseringsarbeidet, publiserte alt i 1981 Det nye

testamentet, men denne utgava var nå ubetydelig revidert i den nye fullstendige bibeloversettelsen. Så mange som 100 personer hadde vært involvert i ulike deler av arbeidet med Bibel 2000.

Reformasjonen og etablering av moderne nasjonale skriftspråk

Bibelen har betydd svært mye for utforminga av både det svenske og det danske skriftspråket. Dansk og svensk fikk etablert sine tidlige moderne former for skriftspråk på 1500-tallet, og dette er det naturlig å se i sammenheng med reformasjonen og de første utgavene av Bibelen på morsmålet. Etter den nye læra skulle Det nye testamentet og Bibelen presenteres for folket på folkets eget språk. På samme måten som Martin Luthers bibeloversettelser la et vesentlig grunnlag for utforming og regulering av det nyere tyske språket, fikk de svenske oversettelsene av Det nye testamentet i 1526 og heile bibelen i 1541, og den danske i 1550 (Christian III's bibel), fundamental betydning for etableringa av nyere svensk og dansk skriftspråk.

Det at Bibelen nå både kunne leses og høres lest på morsmålet, har naturligvis betydd mye for folks oppfatning av hva som «egentlig» var svensk og dansk språkform, og dermed hatt avgjørende betydning nettopp for framveksten av et mer enhetlig moderne svensk og dansk språk.

Dåtidens människor som regelbundet gick i kyrkan och lyssnade till bibeltexterna söndag efter söndag måste ha fått Bibelns formuleringar inpräntade i minnet, och det var samma formuleringar i hela landet, oavsett var man bodde och vilken dialekt man talade. (Josephson ofl. 1987: 267)

Med tanke på regulering av stavemåten i trykte tekster, fikk i Danmark Christiern Pedersens normalisering gjennomslag. «Det var den der blev brugt i prestigeværket over alle andre, Christian 3.s bibel (1550), og den hævdede sig fra nu af som normen for trykt dansk» (Kristiansen ofl. 1996: 225). Tilsvarende kan sies om svensk:

De från alla synpunkter viktigaste tryckta arbetena från 1500-talets början är bibelöversättningarna, först Nya testamentet 1526 och därefter hela bibeln, Gustav Vasas bibel 1540–1541. De två har haft en genomgripande betydelse för det svenska skriftspråkets reglering och stabilisering (Bergman 1993: 86).

Det er grunn til å understreke en viktig faktor som samtidig var ei forutsetning for at de moderne bibelversjonene på morsmålet kunne få et så sterkt språklig gjennomslag som de gjorde – et forhold som derfor også har bidradd betydelig til den omtalte etableringa av et nasjonalt svensk og dansk skriftspråk på 1500-tallet – nemlig den relativt nyutvikla boktrykkerteknikken. Først i dette hundreåret kunne tekstene trykkes og masseproduseres og spres i et stort antall. Bergman (1993: 87) opplyser at «Nya testamentet trycktes i 2000 exemplar och sändes ut till alla kyrkor i riket. Också Bibeln 1541 torde ha gått ut till alla kyrkor.» Den danske bibelen blei trykt i 3000 eksemplar, og alle danske kirker skulle kjøpe et eksemplar hver (Skautrup 1947: 154).

Samspeilet i tid mellom reformasjonen og utviklinga av boktrykketeknikken gav en slags dobbelt effekt i retning av styrking og befesting av normene for det moderne skriftspråket. Det er derfor ikke uten grunn at språkhistorikeren Bergman hevder at just «boktrykkets inträde hos oss [betecknar] begynnelsen av en ny stor epok, den nysvenska tiden» (Bergman 1993:86). I Skautrups ruvende danske språkhistorie blir det sagt om språkutviklinga på 1500-tallet at blant «tildragelser af kulturel betydning og af særlig interesse for den sproglige udvikling i denne periode overskygger bogtrykkerkunsten og reformasjonens indførelse alle andre» (Skautrup 1947: 123). Og når det er spørsmål om hva slags språklig betydning den første danske bibelen fikk for ettertida, svarer han: «Mer end noget andet sprogmindesmærke måtte bogen med de hellige skrifter og ord vel have mulighed for at præge skrift og tale i vide kredse» (Skautrup 1947: 212).

I reformasjonstida fikk Luthers lære og hans oversetterarbeid til tysk rask oppfølging i mange land – ikke bare i Sverige og Danmark. Finland fikk NT i 1548, GT i 50-åra, og på Island kom Thorlakssons Bibel i 1584. Som vi forstår, var 1500-tallet med andre ord et spesielt viktig hundreår med tanke på etablering og befesting av egne nasjonale skriftspråk i Norden. Det spesielle er likevel at dette samtidig betydde at Norge på grunn av de politiske forholda gikk glipp av denne sjansen til å få et eget, moderne (eller «modernisert») norsk skriftspråk til erstatning for det gamle. Istedenfor blei bruken av dansk styrka. Christian III's berømte reformasjonsbibel blei stående som folkebibelen for det dansk-norske riket, og i trykte, nye bøker var dansk den naturlige språkforma. Et moderne norsk skriftspråk (i form av to varianter) blir som kjent først etablert flere hundre år seinere. Med tanke på vurdering og sammenlikning av språkforhold og språksituasjon i de tre skandinaviske landa i dag er det viktig å ha klart for seg at den danske og den svenske skriftspråkstradisjonen går flere hundre år tilbake, og derfor i ulike sammenhenger spiller en ganske annen rolle enn hos oss.

I Norge tok en i unionstida som nevnt i bruk den danske bibelen, og dansk språk rådde grunnen. Da Norge skilte lag fra Danmark i 1814, var situasjonen at nasjonen Norge stod uten et eget nasjonalt, norsk språk. Det var dansk som var skriftspråket, og dansken hadde et solid feste. Ikke minst det religiøse språket – og her er Bibelen særdeles sentral – bidrog til danskens skriftspråklige status i landet vårt. Bibelspråket har hatt sterk innvirkning på folks oppfatning om hva som var det eneste «rette» og «ordentlige» skriftspråket. Fullstendige norske bibeloversettelser (bokmål og nynorsk) forelå først i det 20. hundreåret (jf. Jarle Bondeviks artikkel i denne boka).

Ei utfordring for oversetteren

Da den svenske Riksdagen «bestilte» en ny bibelversjon, var det bl.a. med tanke på å rydde bort mange av de hinder som språkutviklinga alltid legger i vegen for nye generasjoner. Målet var å møte 2000-tallet med det språket som er i bruk i dag, oversatt direkte fra de språka Bibelen blei skrevet på. Men til dette vil vel mange innvende: Skal ikke Bibelen lyde annerledes enn annen tekst?

Når det gjelder norsk bibelspråk, er det i alle fall ofte slik at mange foretrekker uttrykksmåter og formuleringer fra tidligere oversettelser framfor de nyere og mer talespråksnære. Dette har vel dels sammenheng med at de tradisjonelle tekstversjonene etter hvert er blitt velkjente og «har satt seg», dels sammenheng med at talemålsfjernt og alderdommelig språk kan brukes til å skape en mer høgtidelig og hverdagsfjern atmosfære. Slik er det naturlig å forklare det at mange for eksempel foretrekker uttrykksmåten «å sette sitt lys under en skjepp» framfor «under et kar» eller «bøtte». Det er nok her først og fremst snakk om en mer følelsesmessig preferanse for et bestemt ord, for en opplever at mange av de som foretrekker «skjepp» framfor de andre alternativa, medgir at de egentlig ikke veit hva «skjepp» betyr.

Det at noen oppfatter «bibelspråk» som en egen sjanger eller ei tilnærma enhetlig språkform, er heller ikke i samsvar med det språklige utgangspunktet. I Bibelen er det mange forskjellige skrifter og stillag, og det er da også naturlig at det er en annen språkbruk i poesi enn i stamtavler, lovsang eller erotisk lyrikk. Forfatterne av skriftene visste naturlig nok heller ikke at det var Bibelen de var med på å skrive(!). Bibeloversetterne og bibeltekstforfatterne har derfor uendelig mange ulike hensyn å ta når de skal gjenskape gamle tekster for moderne mennesker. I tillegg kommer hensynet til eldre bibeloversettelser som ventelig vil eksistere parallelt med den nye i

lang tid. For en oversetter må antakelig Bibelen være ei av de største utfordringene han eller ho kan stå overfor.

Skriftspråk og bibelspråk som «bremse» i språkutviklinga?

Målt med våre øyne må språkutviklinga i svensk og dansk i løpet av de to-tre hundre åra før 1500-tallet ha vært formidabel. Vi kan illustrere det språklige «utviklings-spranget» fra om lag 1200/1300 til ut på 1500-tallet på en enkel måte med først å vise to korte tekstavsnitt fra henholdsvis *ældre middeldansk* og *fornsvenska*, og deretter sammenlikne dem med sekvenser av de første danske og svenske bibeloversettelsene etter reformasjonen.

Her er en noen linjer fra *Skånske lov* fra ca. 1300 (Skåne var dansk område dengang), med parallelltekst i linjene under på moderne dansk:

Hittær man annær man i siangu mæþ apulkunu sinni,
Finder mand anden mand i seng med ægtehustru sin,
ok drepær bonden horkarl i siangu mæþ hænne,
og dræber bonden horkarl i seng med hende,
þa skal han til þings føræ bæþe bulster ok ble
da skal han til ting føre både bolster og ble
mæþ tuiggia manna uitni, at ...
med to mands vidne, at ...

(Etter Kristiansen ofl. 1996: 220.)

Deretter skal vi se på en svensk tekst fra om lag det samme tidsrommet. Jeg gjengir her avsnittet *läkareretten* ('*spelmansretten*') i *Äldre västgötalagen* (fra siste halvdel av 1200-tallet) – med moderne svenske språkformer parallelt i linjene under:

Varþær lekæri barþær, þæt skal e ugilt varæ.
Blir en spelman slagen, skall det alltid vara ostraffat.

Varþær lekari sorgaþær, þen sum mæþ gighu gangar

Bliir en spelman sárad, en sádan som går med giga

æller mæþ fiþlu far æller bambu, þa skal kvighu taka otamæ

eller med fiol eller trumma, dá skall man ta en otämjd kviga

ok flytia up a bæsing. Þa skal alt har af roppo rakæ

och föra upp på tingshögen. Så skall man raka av allt hår från svansen

ok siþæn smyria. Þa skal hanum fa sko nysmurþæ. ...

och sedan smörja den. Sedan skall man ge honom (dvs spelmannen)

nysmorda skor ...

(Etter Josephson ofl. 1987: 262–263.)

Vi legger merke til at både den danske og den svenske teksten har et svært alderdommelig preg, og inntrykket er vel at de begge språklig sett bare står på et litt mer «moderne» trinn enn norrønt.

Deretter gjengir jeg et avsnitt fra den første danske bibelen fra 1550, kalt *Christian III's Bibel*. Dette er en kjent tekst fra Paulus' første brev til korinterne (1 Kor 13,1–3):

Dersom ieg talede met Menniskens oc met Englenis tunger, oc haffde icke Kærlighed, Da vaare ieg en liudende Malm eller en klingende Bielde.

Oc der som ieg kunde spaa, oc viste alle lønlige Ting, oc al visdom, oc haffde al Troen, saa, at ieg kunde flytte Bierge, oc haffde icke kærlighed, Da vaare ieg inted.

Oc der som ieg gaffue de Fattige alt mit Godz, oc lode brende mit Legeme, oc haffde icke kærlighed, Da vaare det mig inted nytteligt.

(Etter Dahlerup 1921: 56.)

Og her er et utdrag fra den første bibeloversettelsen til svensk, *Gustav Vasas bibel* fra 1541. Teksten er fra et velkjent skriftsted, nemlig første delen av juleevangeliet, fra kap. 2, vers 1–7 i evangeliet etter Lukas:

*Thet begaff sigh i then tijdhen at aff Keysar Augusto vthgick itt bodh,
at all werlden skulle beskattas.*

*Och thenna beskatning war then första, och skeedde vnder then
Höffdingen offuer Syrien, Kyrenio.*

Och the gingo alle hwar vthi sin stadh, til at läta beskatta sigh.

*Så foor ock Joseph vp aff Galilea, aff then stadhen Nazareth in vthi
Judeska landet, til Daudiz stadh, som heter Bethlehem.*

*Ty han war aff Daudiz hws och slecht, på thet han skulle läta
beskatta sigh medh Maria, sijn troloffuadha hustru, hwilken
haffuandes war.*

*Så begaff sigh medhan the woro ther, wordo daghanar
fulbordhadhe, at hon skulle födha.*

*Och hon födde sin förstfödda Son, och swepte honom j lindaklädher,
och ladhe honom nedher j een krubbo. Ty them war icke rwm j
herberghena.*

Dersom vi leser høgt de to tekstutdraga fra den første danske og svenske bibelen, merker vi at begge versjonene faktisk låter forbausende umiskjennelig dansk og svensk, og at språkforma fra 1500-tallet slett ikke er så fjernt fra dagens dansk og svensk som vi antakelig hadde venta. Det er trass i alt snakk om et tidsspenn på ca. 450 år. Grunnen til at jeg presiserte at vi burde lese tekstene høgt, var at vi dermed får fokus bort fra de uvanlige og «utstafferte» skrivemåtene med en overflod særlig av konsonanter – for oss i dagens språknormerte samfunn virker disse bokstaveringene lite konsekvente og til dels «impulsive». Dersom vi derimot tar utgangspunkt i den antatte leseuttalen, og heller fester blikket på ordforråd og bøyningsformer, vil vi ventelig bli overbeviste om at dansk og svensk språk har vist en overraskende sterk stabilitet de siste 450 åra. Språket i de første bibelutgavene på dansk og svensk representerer langt på veg det moderne danske og svenske skriftspråket, eller «nyere dansk» og «nyere svensk».

Fra omkring 1550 og til i dag er det snakk om en lang språkhistorisk periode. Det er da interessant igjen å vende tilbake til sammenlikninga mellom de svenske og danske lovtekstene fra ca. 1200/1300 med bibelutdraga fra den første danske og svenske bibelen midt på 1500-tallet. Her er det tale om en kortere periode – ca. 250–300 år. Det umiddelbare inntrykket vi får av denne siste sammenlikninga er likevel at de språklige endringene i denne kortere perioden førte med seg betydelige endringer i språkstruktur og språkssystem, og var langt mer omfattende enn i den seinere språkhistoriske perioden. Det er et omfattende prosjekt å skulle drøfte alle sider ved spørsmålet om hvorfor enkelte tidsperioder ser ut til å føre til større og raskere språkending enn andre perioder, og vi skal la det ligge her. Men med stor sannsynlighet kan vi – i samsvar med anerkjente språkhistorikere – konkludere med at de skandinaviske språka vi her har omtalt, fikk si moderne form først og fremst gjennom bibeloversettelsene og spredning av trykte skrifter. Dette gjennomslaget var så grunnleggende at det førte til stabilisering av skriftspråket og samtidig til styrking av skriftspråkets status, dvs. i praksis gjorde det relativt motstandsdyktig mot brå og omfattende endringer. Slik sett kan vi si at skriftspråk og bibelspråk har fungert som en stabilisator eller «bremse» i dansk og svensk språkutvikling.

Språksituasjonen i Skandinavia i dag

Som vi har vist, har svensk og dansk skriftspråk lange tradisjoner, og etter flere hundre års sammenhengende bruk kan en si at de har «funnet si form». Det siste hundreåret har det ikke vært noen gjennomgripende endringer i det normerte svenske og danske språket. Den siste språkreforma som svenskene opererer med, var i 1906, og gjaldt i hovedsak skrivemåten av *hv-* som blei endra til *v-* i en del spørreord (f.eks. *hvad* til *vad*, *hvem* til *vem*). Danskene regulerte skrivemåten av *aa* i 1948, da de innførte den såkalte «bolle-å» etter svensk (og norsk) mønster. Ellers har det i svensk og dansk bare vært aktuelt med mindre endringer, som justeringer av skrivemåter, tilpassing av fremmedord o.l. Annerledes enn i Norge har skriftspråka i Sverige og Danmark i seg sjøl også en udiskutabel tyngde og autoritet, slik at de uten videre tillegges vekt i språkriktighetsspørsmål, jf. uttalelser som denne i tilknytning til et ofte diskutert spørsmål om *de*, *dem*, *dom* i svensk (Hallencrutz 1995):

Skriftspråkets former är alltsedan Gustav Vasas tid *de* och *dem*, om än man kan finna exempel på andra skrivsätt (*di*, *dom*, *döm* med skiftande stavning). Att bryta

en gammel skrifttradisjon finns ingen anledning till, så länge de allra flesta skriver det allra mesta rätt och riktigt.

De norske språknormene (bokmål og nynorsk) er derimot som kjent relativt ferske og i tillegg mindre etablerte og stabile enn det som er vanlig i andre land. Dette gjelder ikke bare språknormene i dansk og svensk, men også i de fleste nasjonale språka som det er rimelig å sammenlikne seg med, bl.a. tysk og engelsk. Etter at prosessen med å få etablert et *norsk* språk til erstatning av det danske begynte i siste delen av 1800-tallet, har dansk-norsken og landsmålet utvikla seg sterkt i retning av hverandre. Språknormene våre er for en stor del fastsatte og betydelig endra av departementale språkrådgivingsorgan (rettskrivingskomiteer, Norsk språknemnd, Norsk språkråd) og velsigna av Stortinget i løpet av det siste hundreåret (fra ca. 1900), i motsetning til språknormer for andre språk som er utvikla i en langt langsommere takt gjennom flere hundre år.

Noe som kjennetegner den norske situasjonen er dessuten også at de offisielle språknormene har blitt endra med relativt korte mellomrom. De viktigste reformene for begge målformene nynorsk og bokmål kom med om lag 20 års mellomrom: i 1917, 1938 og 1951, og bokmålet er seinere regulert i 1981 og 2005. Trass i delvis sterk motstand mot reformene må en kunne si at det norske språksamfunnet etter hvert for en stor del har akseptert mange av disse merkbare endringene i språknormer. Dette betyr dermed i prinsippet – i alle fall så lenge som det fantes et «klima» som gjorde det mulig å få gjennomslag for språkendringene og reformene – at en kunne fortsette å styre språkutviklinga i den retning språkplanleggerne og politikerne på ulike tidspunkt hadde ønske om. Utviklinga fram til moderne nynorsk og bokmål har vært så rask at det såkalte standardtalespråket med støtte i en bestemt skriftspråksvariant ikke har fått tid til å feste seg. Det store utvalget av alternative former som fins i begge skriftnormalene våre – og som manifesterer seg i dagens språkbruk – kan i en språkhistorisk sammenheng oppfattes som tegn på at verken bokmål eller nynorsk ennå har nådd fram til sine endelige og enhetlige normsystem eller – for å bruke et uttrykk fra flyterminologien – ennå ikke har landa.

En norsk språkbruker som er godt voksen, kan ha opplevd éi eller flere rettskrivingsendringer i si levetid. En danske, svenske eller engelskmann har derimot lite og ingen erfaring fra sitt språk når det gjelder større rettskrivingsendringer i løpet av de siste tiåra. I norsk språkbruk er det mye som «flyter» – normene for språkbruk er vide og ustabile – og i forhold til våre nærmeste nabospråk svensk og dansk oppleves

de som lite faste. Den bevisste språkpolitikken fra myndighetenes side i nesten heile det 20. hundreåret (fram til 1981) om å nærme de to språkformene til hverandre, har gjort sitt til at nordmenn har mange ulike skriftspråksformer i sin språklige bevissthet. Språket oppfattes som alt annet enn fast. Et norsk skriftspåk som ennå ikke har «satt seg», har naturlig nok ikke samme autoritet og normative kraft som i våre naboland. Og i tillegg kommer at vi i Norge har to offisielle skriftspråksvarianter av norsk. Alle nordmenn har også et visst forhold til «den andre målforma», dvs. den som de ikke har valgt som hovedmålform. Dermed kan en si at begge målformene – om enn i ulik grad – er representert i nordmenns språklige bevissthet.

Endringene i rettskrivinga over tid er likevel bare éi side av skriftspråksvariasjonen. I tillegg har både bokmål og nynorsk hatt systemet med «hovedformer» og «sideformer» (sideformer markeres med skarpe klammer [] i ordlistene), noe som er spesielt for den norske språknormeringa. (I bokmål opphørte skillet mellom hovedformer og sideformer ved rettskrivingsendringa i 2005, slik at en nå enten kan si at alle formene i bokmål er hovedformer, eventuelt at det ikke eksisterer hovedformer og sideformer i bokmål lenger. For nynorsk gjelder dette systemet fortsatt.) Bare hovedformer (f.eks. nynorsk *me* el. *vi*, *tida*, bokmål *vi*, *tida* el. *tiden*) inngikk i den såkalte «læreboknormalen», og den er ei trangere norm enn «rettskrivinga», som i tillegg til hovedformene inneholdt sideformer («klammeformer», f.eks. nynorsk [*tidi*]). Læreboknormalen – begrepet gjelder i dag altså bare for nynorsk – skal nyttes i lærebøker til bruk i skolen, og i statlig tjeneste. Rettskrivinga kan derimot brukes av elever når de skriver nynorsk i skolen, slik at de står fritt i sitt valg av former som fins i ordlister. Variasjonsmulighetene er derfor mange, og de gir seg utslag i en viss valgfrihet både mellom hovedformer (som nynorsk *me* eller *vi*), og mellom hoved- og sideformer (som nynorsk *tida* eller [*tidi*]). Et annet eksempel er bokmål *melk* eller *mjølk*, som i bestemt form entall har formene *melka*, *melken*, *mjølka* og *mjølken*, og i nynorsk *mjølka* og [*mjølki*]. Tilsvarende har bokmål valget mellom skrivemåtene *ferje* og *ferge*, og begge skrivemåten kan i bestemt entall ha endingene *-a* eller *-en*, slik at vi her også har fire varianter.

På denne måten blir norsk skriftspråk som norm temmelig vid og flytende. Men i tillegg til det reint rettskrivingsmessige forsterkes denne ustabiliteten og variasjonen ytterligere ved at norsk i realiteten ikke er ett eller to skriftspråk, men vi finner flere skriftspråklige varieteter i bruk. Forholdet kan illustreres ved hjelp av en glideskala fra sterkt konservativt bokmål (til dels utafor offisiell rettskriving) via bokmål med

tilnærmingsformer (mot nynorsk), nynorsk med tilnærmingsformer (mot bokmål) – og videre til konservativt nynorsk (til dels utafør offisiell rettskriving).

I dag er det nok likevel slik at trua på mulighetene for å få gjennomført endringer i bokmål og nynorsk, og overbevisningene om at folket kommer til å følge de foreslåtte endringene, ikke står like sterkt som tidligere. Men i språkvitenskapelige miljøer, og framfor alt i språkpolitisk engasjerte miljøer, er det stadige diskusjoner om hvordan «norma» skal være. Nynorsknorma er diskutert gjennom flere år (se f.eks. drøftinga i Norsk språkråd 1995, Vikør 1996), og Språkrådet gjorde på årsmøtet 07.02.97 vedtak om hva slags prinsipp fagnemnda skal arbeide etter når den normerer nynorsk i framtida. Da skal nynorsknorma bl.a. «ha ein trong læreboknormal, men ei rettskriving med stor valfridom, og det skal ikkje vere valfridom innanfor læreboknormalen utanom på dei mest sentrale punkta [...]» (Departementet underkjente seinere forslaget til nynorsknormal, først og fremst på grunn av at skillet mellom hovedformer og sideformer ikke var oppheva.) På samme vis diskuterte Språkrådet i årevis endringer i bokmålsnormalen før vedtaka som resulterte i rettskrivingsendringa i 2005. I bokmålsseksjonen pågikk det da bl.a. «ei storstilt sanering av såkalla lite brukte former, ord som ‘skaut’ og ‘braut’, ‘lærerer’ og andre folkelege former» (Olden 1997).

De diskusjonene og det arbeidet som blei nedlagt både i nynorsk- og bokmålsseksjonene i den perioden som det her er referert til, er det rimelig å tolke slik at debattantene fortsatt ser optimistisk på mulighetene for å kunne revidere eller styre språknormene i «sine» bestemte retninger. Denne trua hos medlemmer i Språkrådet kom klart til syne da årsmøtet i februar 2003 til og med reverserte enkelte tidligere vedtak, bl.a. vedtok bokmålsseksjonen med stort flertall at tallordsforma *syv* og skrivemåten *hverken* skulle vekkes til live igjen etter å ha vært ukorrekte i om lag et halvt hundreår. Dermed er vi ventelig sikra betydelig språkbrukerforvirring i flere tiår framover. Etter vurdering i departementet blei den reviderte bokmålsrettskrivinga gjort gjeldende fra 1. juli 2005. Mest bemerkelsesverdig med den siste reforma er at skillet mellom hovedformer og sideformer nå som nevnt er oppheva i bokmål, noe som i alle fall må oppfattes som ei forenkling av norma i bokmål (men likevel problematisk med tanke på den tapte parallelliteten mellom bokmål og nynorsk). Det er nemlig all grunn til å anta at svært få av både elever og lærere har hatt klare forestillinger om skillet mellom disse to nivåa, for ikke å snakke om hva som egentlig var eksempler på hovedformer eller sideformer (se undersøkelse rapportert i Omdal 2004).

Talespråket

Ulikhetene i skriftspråkstradisjoner og skriftspråksnormering har saktens betydd mye for ulikhetene i dagens språklige klima i Skandinavia, men antakelig har den ulike praksisen når det gjelder *talespråksnormeringa* vært vel så viktig. Her har Sverige og Danmark vist seg som mer «normale» språksamfunn ved at elevene samtidig med skriftspråksopplæringa også blei gjort kjent med et mer riksspråklig eller standard-språklig talespråk. I Sverige får skolemyndighetene i seinere tid en stor del av skylda for at dialektene i visse områder av landet har fått hard medfart, jf. Hultgren (1979, 1983). I Danmark er talemålsnormering i skolen ikke noen eksplisitt uttrykt målsetting i noe regelverk for skolens undervisning, men blir sett på som naturlig og nærmest sjølsagt av både lærere og foreldre, jf. Kristiansen 1990.

Etter hvert har standardtalespråket eller mer regionale varieteter av standardtalespråket erstatta dialektene i mange områder både i Danmark og Sverige, slik at de mange steder er borte. Lund (1993: 32) hevder at det i Danmark nå er slik at de fleste «taler *rigsmål* (udviklet på grundlag af københavnsk talesprog i højere sociallag) eller *regionalsprog*, den egnsbestemte variant af rigsmålet. [...] Ved århundredets slutning bor langt de fleste danskere i byområder, kun et mindretal (4–5 procent) kan tale dialekt, og heraf er de fleste tosprogede, idet dialekten fortrinsvis er hjemmesprog.» Også Kristensen (1986: 68) viser til at dialektene «nu kun tales af en meget lille del af befolkningen (5 % eller færre)». Vi skal likevel være forsiktige med å overføre begrepet «dialekt» fra dansk eller svensk til norsk – eller omvendt, ettersom innholdet varierer sterkt fra språk til språk, og heller ikke brukes ordet på en enhetlig måte blant skandinaviske dialektologer. Det som oppfattes som dialekt eller ikke dialekt i ett land, ville kanskje bli annerledes vurdert i de andre to. Derfor er prosenttalla som en opererer med for dialektbrukere innafor det ene skandinaviske språksamfunnet, ikke direkte overførbare til det andre eller tredje.

Likevel er det ikke tvil om at de tradisjonelle danske og svenske dialektene har vært i sterk tilbakegang, og at de danske nå faktisk anses for tapt (jf. f.eks. Bruun 1990, Klemmensen 1995), og på noe lengre sikt kanskje også de fleste svenske (Dahlstedt 1978: 67). Dialektbruk i dansk assosieres ofte med periferi («på landet»), primærnæringer, eldre personer og låg sosial status. Bare i de vestlige og sørlige deler av Jylland og på Bornholm skal dialekten være i bruk hos yngre og middelaldrende personer – i tillegg til hos den eldste generasjonen (Vikør 1993: 46). I Sverige har ikke tilbakegangen for dialektene vært like sterk som i Danmark. Men ofte har dialektene blitt oppfatta som uforståelige for utenforstående. (Vikør 1993: 191).

Også i Norge har det vært vanlig at folk har opplevd et sosialt press i retning av å erstatte dialektbruk med normalisert talespråk i bestemte situasjoner, f.eks. i mer formelle sammenhenger og i forbindelse med flytting. I en undersøkelse om språkbruk hos flyttere fra Setesdal til Kristiansand kom det fram at flere av informantene opplevde setesdalsmålet som ei stor personlig belastning da de som svært unge flytta ut (Omdal 1994: 217). For disse personene var den norske dialektsituasjonen dengang slett ikke noe romantisk eventyr, men følte som ei belastning.

Norge framhever seg som et språksamfunn med sterk grad av politisk styrt språknormering av skriftspråket, men med uttalt negativ innstilling til normering av talespråket. Myndighetene har verken gått inn for eller gitt sin velsignelse til normering av talespråket gjennom skolen. Men trass i at norske lærere ikke skal drive opplæring i «normaltalemål», har det nok forekommet ei viss «korrigerende» av elevers talespråk i skolen, uten at det naturligvis kan sammenliknes med opplæring i et standardtalespråk. Noen bruk av et ordinært standardtalespråk har ikke vært aktuell i Norge. Uansett årsakene til denne skjerminga av barnas talemål, har det nok spilt en viktig rolle at *lesespråket bare blei et lesespråk* – og ikke en talespråksvarietet. Det er enighet om at et slikt eventuelt norsk standardtalespråk er lite enhetlig, og det er uklart hvor mange personer som bruker det, og i hvor stor utstrekning. Vinje (1993: 211) viser til to anslag, det ene på 10–15 %, det andre går ut på at «minst en tredel er standardspråkstalende», mens Venås (1992: 348) anslår andelen av folket som taler standard bokmål til 20 %, og dialektbrukerne til 80 %. Disse tallene er etter mitt syn svært usikre – ikke minst fordi det ofte ikke er tale om én bestemt standardvarietet, men om en glideskala.

Talespråkklimaet i dag

I Norge har det å bruke sitt eget naturlige talemål – eller sin egen dialekt – også i mer formelle sammenhenger og i møte med folk fra andre steder, de siste tiåra blitt mye vanligere enn tidligere. Dette gjelder i dag nær sagt alle slags norske dialekter og talespråksvarianter. Aller mest merkbare var forandringene fra først av kanskje for nordnorsk, men trøndsk, «mjøsbygdsmål», bysmål som bergensk og stavangersk og mange andre talespråksvarieteter har blitt stadig vanligere å høre for eksempel i radio og fjernsyn. Toleransen er i dag klart større for ikke-normalisert talespråk enn for tre–fire tiår tilbake. Mens det før var sett på som «korrekt» å normalisere talespråket sitt i mer formelle situasjoner, f.eks. når en skulle uttale seg på radio, holde tale, forelese på

universitetet osv., blir det i dag gjerne brukt et mer naturlig og fritt talemål i slike sammenhenger.

Når skjedde disse «språkklimatiske» endringene? Mange meiner at særlig 1970-tallet var ei viktig tid med endringer i språktoleranse og språkholdninger i Norge, og endringene fortsatte utover i 1980-åra, slik at vi har grunnlag for å karakterisere 70-tallet og 80-tallet som ei tid med språklige klimaendringer. Denne utviklinga er likevel ikke – slik mange gir uttrykk for å meine – fullt og heilt et særnorsk fenomen; også i flere andre land har det blitt større toleranse for regionale språkvarieteteter og språkvarieteteter som var forskjellige fra den etablerte «standardspråksuttalen», og like ens for en del tidligere undertrykte språk. Likevel er denne tendensen til mer og mer akseptert bruk av dialekt og av språkvarianter som avviker fra det såkalte standardspråket, langt sterkere i Norge enn i land vi vanligvis sammenlikner oss med. Vi merker det òg på at dialektal eller regional uttale – og vi kan i denne sammenhengen ta med mer eller mindre normalisert uttale av nynorsk – har blitt tatt i bruk i stadig flere sammenhenger.

Yngre nordmenn er ofte ikke klar over at denne situasjonen er relativt ny, og jeg skal derfor gi et par eksempler som illustrerer den endringa som har skjedd de siste tiåra. Da skal jeg omtale tilfeller av språkbruk som er gangbar nå når vi har passert hundreårsskiftet, men som ville ha vært nærmest utenkelig for – la oss si 30–40 år siden.

Fra NRK-monopolets tid har det vært en formidabel tilvekst av regionale og lokale radiosendinger. Denne floraen i eteren må ha bidratt sterkt til at folk nå uten blygsel står fram og bruker sitt naturlige talemål. Vi er blitt vant med at det er slik, og venter ikke lenger at folk skal bruke et normalisert språk bare fordi de har en mikrofon i nærheten. I TV 2, som er privatfinansiert, så de tidlig ut til å ha valgt å bruke dialekt både til annonsering av programmer og til værmeldinger. Slik var det ikke i NRK for 40 år siden. Enkelte personer i framtreddende posisjoner, enten de representerte øvrigheta eller kunst og kultur, har nok bidratt med å gå i spissen for denne trenden. I Gro Harlem Brundtlands regjering i de første åra av 90-tallet var det én av statsrådene – finansministeren – som åpenbart la vekt på å tale mjøsbygdsmål i alle situasjoner. Det gjorde han også i formelle sammenhenger som i økonomiske utgreiinger fra Stortingets talerstol, sjøl om vi kunne se at han hadde et manuskript framfor seg. Dette er et eksempel på at unormalisert talespråk kunne bli brukt heilt til topps i byråkrati og styringsverk. For 40 år siden trur jeg denne statsråden hadde vakt betydelig oppsikt,

kanskje ikke minst på grunn av at nettopp mjøsbygdsmål har vært spesielt stigmatisert og nedvurdert.

I sosiolingvistikken er vi ofte vant med å studere sammenhengen mellom statusyrker og språkbruk, og vi har nok vent oss til at forskjellige yrker har forskjellig status. Derfor har vi ikke reagert nevneverdig på at f.eks. direktører ofte stod fram ikledd ei språkform som hadde den rette status i slike kretser, og det betydde som regel et urbant, riksmålsorientert og skriftspråksnært talemål. For en del år siden fikk Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) en ny direktør. Det blei nok lagt merke til at han stod fram i media med et nynorskorientert, vestlandsk talemål. Et slikt tilfelle må være et klart eksempel både på at en ny og viktig språkbarriere blir brutt, og at toleransen for det som har vært sett på som språklige avvik, har hatt gode vekstvilkår i de seinere tiåra.

I flybransjen hadde vi òg eksempler på yrker med høg prestisje, ofte kombinert med et konservativt, normalisert talespråk, f.eks. det som møter oss når flykapteinen snakker til passasjerene på flyturen. For kanskje 20 år siden reagerte jeg da jeg opplevde en flykaptein som brukte mjøsbygdsmål med former som *kjem* og *itte*. For 40 år siden hadde dette sikkert vakt sterk oppsikt, ja kanskje hadde det ført til klager til flyselskapet og oppslag i *Aftenposten*. Noe tilsvarende var situasjonen for flyvertinner (og i seinere tid flyverter), som folk oppfatta som representanter for et statusyrke. Språket i f.eks. annonsering til flypassasjerene var vanligvis nokså «velfrisert» og helst med et konservativt bokmål som rettesnor – enten det skyldtes påbud fra flyselskapet eller hadde andre årsaker. I de siste åra har det likevel vært ei rein oppblomstring av regionale og dialektale innslag i annonseringene om bord i flyet, og på flyturene nå er det svært vanlig med muntlig informasjon på dialektprega norsk.

Men framfor alt har det etter mitt syn vært lokalradioene med sine «pludresendinger» og innringingsprogram som gjorde at vi nå er blitt vant med å møte alle slags talemålsvarianter i eteren, noe som igjen har medvirka til større toleranse for unormalisert talespråk og «avvikende» talemålsvariantar og allehånde språkblandinger. I tillegg har det ført til at det er færre nå som våger å påstå at ikke-normalisert talespråk er vanskelig å forstå. I NRK-monopolets dager, da språket i radioen var nøye planlagt og skriftspråksnært (og kunne sammenliknes med «språk med slips»), var en vant med at etermediespråk var ensbetydende med en formell situasjon som tilsa at en skulle bruke et formelt språk. Da lokalradioene, pludresendingene og innringingsprogramma kom, blei denne sammenhengen brutt. Folk opplevde da at eget språk faktisk var brukbart til og med i radioen, og dermed kan vi også hevde at «radio-

språket» har gjennomgått ei sjangerendring. Det er ikke lenger «slipstvang» for språket i radioen.

Bare solskinn?

Det ville være for enkelt å framstille den norske språkklimatiske situasjonen i dag som bare solskinn og idyll, og der den språklige toleransen rår grunnen alene. For talespråkets del er nok toleranse langt mer utbredt enn for skriftspråket. Men når vi sammenlikner den språklige toleransen (eller intoleransen) i forhold til nynorsk og radikalt skriftspråk for tre–fire tiår tilbake med situasjonen i dag, er det lett å oppdage forskjeller.

Det er f.eks. ikke mange leserbrev i avisene lenger når telefonkatalogen hvert år kommer på nynorsk i visse distrikter. Vi legger merke til at reaksjonene og protestene mot bruk av nynorsk i forskjellige sammenhenger for en stor del har stilna av. Det er antakelig ikke mange som i etterkant av dagsnyttssendingene kan si om dagsnyttinnslaga har vært på bokmål eller nynorsk. Heller ikke er det mange leserbrev og protestaksjoner lenger mot nynorsk tekst på pengesedler eller frimerker, og jeg har heller ikke registrert noen som har protestert mot at teksten «Kulturmjølke» fra Tine ser ut til å ha blitt vanlig på pappkartongen i et av meieriets «bokmålsdistrikter» som jeg ferdes i.

Men hva med med språkbrukerens *reelle* valgfrihet til å benytte de skrivemåter og valgfrie former som han eller ho ønsker? Trass i at vi i prinsippet har stor valgfrihet i læreboknormal og rettskriving (for bokmål inntil 2005), er det ofte så som så med mulighetene til å velge. Dersom den offisielle språknormeringa og den valgfriheten som doseres i skolen, viser seg ikke å gjelde i samfunnet utafør skolen, kan Språkrådets og myndighetenes språknormering til dels få noe begrensa gjennomslagskraft med tanke på språkbruken i samfunnet. Helge Sandøy (1997: 10) uttrykker det slik:

Dei som mest styrer språkvanane, er dei store tekstprodusentane. I presseverda står *NTB* og *Aftenposten* sterkt, og redaksjonane der kontrollerer språkforma strengare enn nokon annan redaksjon. Styringa i *Aftenposten* er ideologisk bestemt, og ho går meir imot norvagisering enn hos nokon annan skriftspråksprodusent. Den konkrete normeringspolitikken i avisa er utforma av ein intern språkkomité, og avisnorma føyer seg prinsipielt ikkje etter den offisiell norma og har heller ingen valfrie former når det gjeld engelsk eller norvagisert skrivemåte [...]

Uansett om en praktiserer skrivemåter som er aldri så mye offisielle og i samsvar med gjeldende rettskriving, kan mange ellers fortelle om at de har møtt manglende respekt for egen skriftnorm når de skriver innlegg i aviser, eller skal skrive artikler i bøker eller tidsskrift. I tillegg veit vi at aviser – også slike som gjerne kaller seg riksdekkende – i praksis holder nynorsken borte fra spaltene. Folk som skriver avisinnlegg, risikerer i noen aviser å få skrivemåten *verken* (obligtorisk siden 1959) endra til *hverken* når leserinnlegget kommer på trykk, eller å møte igjen sin egen skrivemåte *sju* som *syv*. Etter mitt syn er det et paradoks at en del av media og forlaga sjøl demonstrerer så lite språklig toleranse når en tenker på at de ellers alltid er blant de første til å forsvare ytringsfrihet og pressefrihet.

En kan nok spørre seg om det ikke også burde ha vært ei sentral oppgave for Språkrådet og departementet å sikre språkbrukernes muligheter for personlig valg av former – ikke bare i, men også utafor skolen – det vil si at skoleungdommen ikke skal nektes å praktisere den rettskrivinga myndighetene har satt sitt godkjentstempel på. Det er på et vis å føre den oppvoksende slekt bak lyset. Med den spesielle rettskrivingssituasjonen og den store valgfriheten i de offisielle norske språknormene burde dette etter mitt syn ha vært et ansvar myndighetene skulle ta alvorlig. Det kan være fristende å påstå at myndighetenes ansvar ser ut til å stanse ved fastsetting av gjeldende språknormer. Hva som seinere måtte skje, er åpenbart opp til andre. Jeg er ikke kjent med at språknormeringsmyndighetene (først og fremst departementet) har tatt noe krafttak – ei heller et forsiktig initiativ – for å få tekstprodusentene med på å følge gjeldende offisielle språknormer. Heller ikke er jeg kjent med at de har prøvd å få aviser, forlag og andre til å respektere språkbrukernes rett til å bruke utvalget av godkjente former. Dermed er det en viss fare for at Språkrådets og språknormeringsmyndighetenes autoritet kan bli underminert i tida som kommer. Tiltrua til språknormeringsorgana kan bli merkbart redusert når det går opp for språkbrukerne at mange valgfrie former som i prinsippet skal være likeverdige, likevel ikke aksepteres av de store tekstprodusentene i samfunnet. Noen kan til og med komme til å tvile på at den lærdommen som de er blitt formidla gjennom skolen, er noe de kan ha full tillit til.

Norge i særstilling?

Svensker og dansker har vanligvis større problemer med å forstå hverandre enn nordmenn har med å forstå svensk og dansk. I skandinavisk sammenheng oppfattes gjerne nordmenn som «best» i den interskandinaviske kommunikasjonen, noe som flere undersøkelser for øvrig har dokumentert. Enkelte forklarer dette med å vise til at

vi i Norge er mer vant til å høre og å forstå mange forskjellige språklige varieteter, og at vi derfor har utvikla evner som hjelper oss til å forstå også svensk og dansk. Ulla Börestam Uhlmann, som har undersøkt språklig kommunikasjon mellom skandinaver, sier bl.a.:

Generellt gäller för norrmännen att interskandinavisk kommunikation i interaktionellt avseende inte förefaller skilja sig nämnvärt från nationell kommunikation, något som är fallet för danskar och svenskar. (Uhlmann 1994: 182.)

Dersom dette er riktig, har den «unormale» norske språksituasjonen gitt oss visse fordeler i tillegg til at den har ført til større språklig toleranse.

De norske språkklimatiske endringene de siste tiåra er forsøkt forklart på flere måter, men ofte overser en at «den norske bølga» ikke er heilt uten sammenheng med andre større bølger i Norden og internasjonalt. Lars S. Vikør peker i denne sammenhengen bl.a. på den stadig større toleransen i Sverige, Danmark og Finland i retning av regional farging av standardtalespråket (Vikør 1993: 180).

Det er antakelig ingen enkeltfaktor, men mange faktorer og forhold som må trekkes inn for å forklare utviklinga i Norge. Slike faktorer er bl.a. utjamninga mellom ulike samfunnsgrupper (også likestillinga), sosial og økonomisk sikkerhet som har medvirka til større personlig trygghet, et bare moderat sentralisert samfunn, lite «faste» språknormer både skriftlig og muntlig, avformalisering av etermediespråket og formidling av lokalt talemål og stor språklig variasjonsbredde i etermedia. Men disse faktorene er ikke entydig «norske», og endringene er dessuten for en stor del samtidige i de skandinaviske landa, slik at det blir problematisk å snakke om årsak og virkning, eller å peke ut én eller to faktorer som kan gi oss nøkkelen.

Det er mulig at årsakssammenhengen i utviklinga hos oss kan beskrives slik: På grunn av vår labile skriftspråkssituasjon, manglende opplæring i et enhetlig talespråk og det at et normalisert standardtalespråk ikke hadde ei landsgyldig norm eller noen fast skriftspråksnorm å støtte seg til, fikk det normaliserte språket bare et delvis feste i språksamfunnet. Dermed kom heller ikke «nedbrytinga» av dialektene så langt som i våre naboland, og normaliseringstendensene kunne trenge tilbake.

Å benytte sitt eget, naturlige talemål i alle situasjoner er framfor alt blant yngre i dag sett på som nokså sjølsagt. Det som skjedde i våre naboland Sverige og Danmark, var likevel på mange vis parallelt med utviklinga hos oss. Den viktigste årsaka til de ulike følgene det fikk for den sosiolingvistiske situasjonen, kan ha vært at

det etablerte skriftspråket i Sverige og Danmark var fast og enhetlig, det standard-språklige talemålet var relativt fast etablert og udiskutabelt. Dessuten hadde regionale talemål fått prestisje og nedbrytinga av dialektene var mange steder kommet langt, slik at situasjonen var irreversibel – trass i den grønne bølga og andre forhold som i et annet språksamfunn muligens kunne ha gitt et annet resultat.

Når alt kommer til alt og en skal prøve å oppsummere, er det vanskelig å komme utenom at den norske *språkpolitikken* har vært en grunnleggende faktor og det kanskje viktigste elementet i dette forsøket på å forklare de nyere endringene i skandinaviske språknormer, språklig atferd, språkholdninger og språklig toleranse. Dette er ei annen side ved språkpolitikken enn den vi normalt har vært opptatt av. Ei slik utvikling har språknormererne neppe sett for seg – og heller ikke hatt som noe konkret siktemål – under normeringsprosessen, men denne «tilleggseffekten» bør nok også vektlegges i større grad enn det ofte har blitt gjort i forbindelse med fastsetting eller endring av språknormer. Språknormering er en interessant og spennende disiplin, men ikke desto mindre må en her trekke inn mange andre forhold enn de reint lingvistiske når språknormering foregår. Hvor komplisert dette egentlig er, beskriver den kjente britiske lingvisten David Crystal slik:

Historical, political, economic, religious, educational, judicial, and social factors all have to be disentangled. As a consequence, it is hardly surprising that those who study this subject have not yet reached the stage when they can explain why some planning proposals succeed, whereas others fail (Crystal 1987, 364).

Det er mye å ta i betraktning når en ønsker å endre språknormer. Mange av faktorene Crystal nevner, og ikke minst hvordan utviklinga av dem vil komme til å bli i framtida, vil en ha liten og ingen mulighet for å si noe sikkert om. De som har drevet med språknormering av norsk i over 100 år, visste heller ikke at samfunnsutviklinga kom til å bli som den blei. Og de var slett ikke i stand til å vite hva slags normeringsvedtak som ville bli vellykka, og hva som kom til å mislykkes. I denne sammenhengen er det naturlig å vise til at all språkutvikling blir best og lettest forklart og tolka i samtid og ettertid – bare enkelte lingvister tar sjansen på å uttale seg sikkert om utviklinga av norsk språk de neste 100 år. Denne språkklimatiske ekstraeffekten av norsk språknormering og språknormeringspolitikk som jeg her har omtalt, ville det ha vært umulig å forutsi, men den er etter mitt syn mulig å påvise og forklare i ettertid.

Litteratur

- Bergman, Gösta 1993: *Kortfattad svensk språkhistoria*, 4. tr. Stockholm: Prisma.
- Bruun, Thyge 1990: Tilbage til dialekterne! [Melding av Grethe Rostbøll (red.): Sprog og kvalitet, Modersmål-Selskabets årbog 1990.] *Berlingske Tidende* 19.12.90.
- Crystal, David 1987: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahlerup, Verner 1921: *Det danske Sprogs Historie*. København: J.H. Schultz.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1978: Dialekt och högspråk i nutidens Sverige, särskilt i Norrland. I: Rudolt Zeitler (red.): *Det moderna Skandinaviens framväxt* (= *Symposia Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis* 10):49–69. Uppsala.
- Hallencreutz, Katharina 1995: De, dem, dom i dag. *Språkvårdssamfundets meddelanden* Nr 32:9 (= *Språklådan, Upsala Nya Tidning* 13.12.94).
- Hultgren, Sven O. 1979: Dialekterna i dagens Sverige – förekomst, attityder och avgränsning gentemot riksspråket. I: Kjell Venås (red.): *Dialekt og riksspråk i skulen. Rapport frå eit nordisk symposium på Lysebu 2.–5. april 1979*:35–50. Oslo: Universitet i Oslo.
- Hultgren, Sven O. 1983: *Skola i dialektal miljø. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna* (= *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensis* 18). Uppsala: Uppsala universitet.
- Josephson, Olle ofl. 1987: *Språket*. Stockholm: Biblioteksförlaget.
- Klemmensen, Karen Marie Gjørup 1995: Hvor er det dog synd, at dialekterne forsvinder! *Mål & Mæle* 18/2: 6–10.
- Kristensen, Kjeld 1986: *Dansk for svenskere*. Stockholm: Liber.
- Kristiansen, Tore 1990: *Udtalenormering i skolen. Skitse af en ideologisk bastion*. København: Gyldendal.
- Kristiansen, Tore ofl. (red.) 1996: *Dansk sproglære*. København: Daneklærerforeningen.
- Lund, Jørn 1993: Omformning, udvikling – afvikling? Det danske sprogsamfund i sociolingvistisk fugleperspektiv. I: *Standardspråk og dialekt. Seminarer i Oslo 1991 og 1992*:29–40. [Bergen–Oslo:] Bergens Riksmålsforening og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur.
- Olden, Asgeir 1997: «Chaque mot porte.» [Intervju av kontorsjef Arnold Thoresen i Norsk språkråd.] *Språknytt* 2/1997: 14–16.
- Omdal, Helge 1994: *Med språket på flyttefot. Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand* (= *Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 35). Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Omdal, Helge 2004: *Språknormering – med mål i sikte? Om ymse effekter av norsk språknormering i 100 år* (= *Forskningsserien* nr. 39. Høgskolen i Agder). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Sandøy, Helge 1997: *Lånte fjører eller bunad? Om norsk skrivemåte av importord*. Utgreiing for Kulturdepartementet og Norsk språkråd. Oslo.
- Skautrup, Peter 1947: *Det danske Sprogs Historie. Andet Bind. Fra Unionsbrevet til Danske Lov*. København: Gyldendalske Boghandel.

- Uhlmann, Ulla Börestam 1994: *Skandinaver samtalar. Språklige og interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrman och svenskar*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Venås, Kjell 1992: Dialects and standards in Norway. I: J.A. van Leuvensteijn & J.B. Berns (eds.): *Dialekt and Standard Language in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*: 337–350. Amsterdam/Oxford/New York/Tokyo: North-Holland.
- Vikør, Lars S. 1993: *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations* (= *Nordic Language Secretariat. Publication No. 14*). Oslo: Novus.
- Vikør, Lars S. 1996: Mottakarperspektiv på nynorsknormeringa. I: Omdal, Helge (red.): *Språknormering og språkbrukar. Artiklar frå seminar ved Universitetet i Bergen* (= *Høgskolen i Agder. Forskningsserien 2/1966*): 25–36. Kristiansand.
- Vinje, Finn-Erik 1993: Talemålsnormering – prinsipielle synspunkter og personlige erfaringer. I: *Standardspråk og dialekt. Seminarer i Oslo 1991 og 1992*: 203–240. [Bergen–Oslo:] Bergens Riksmålsforening og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur.

